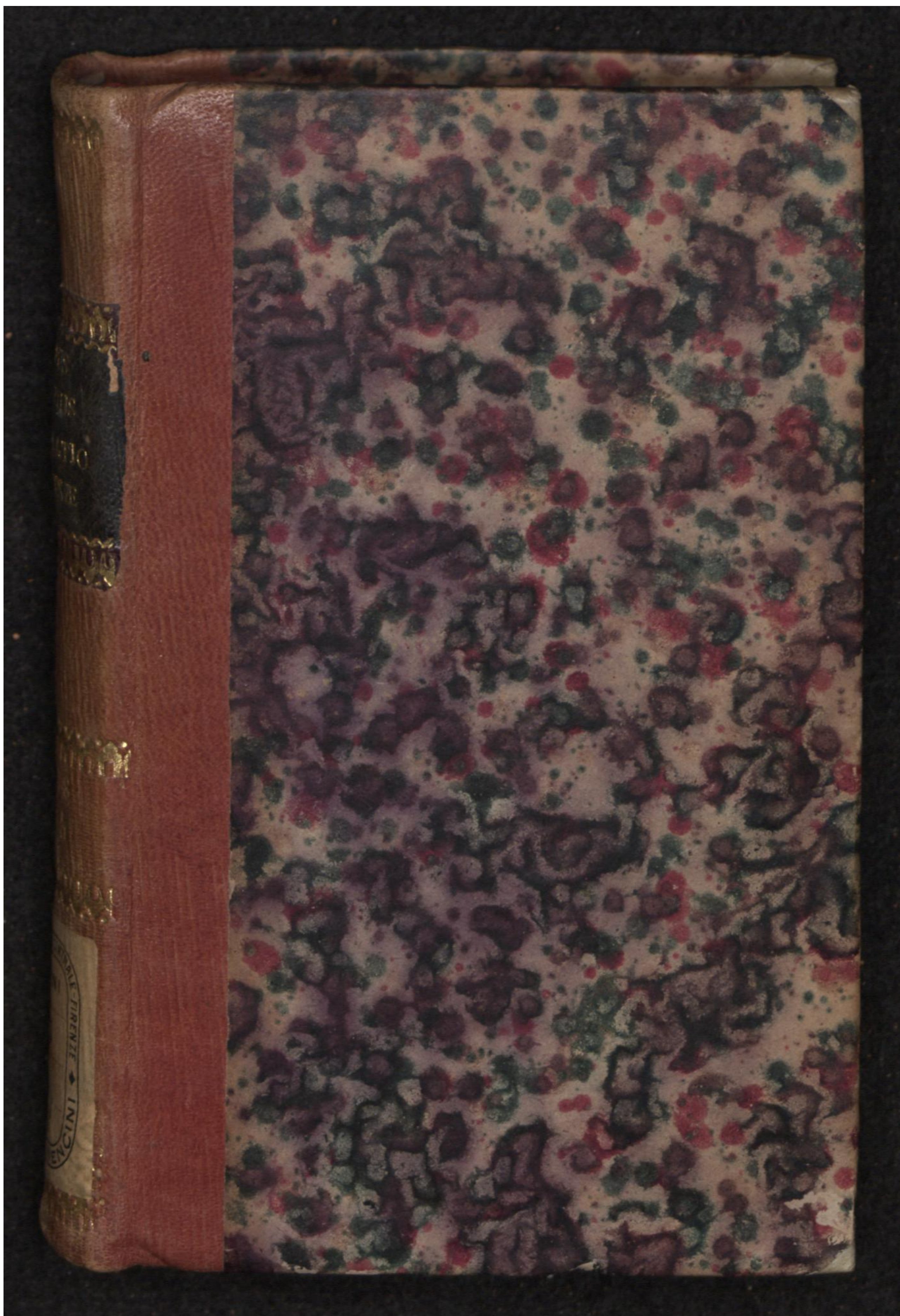
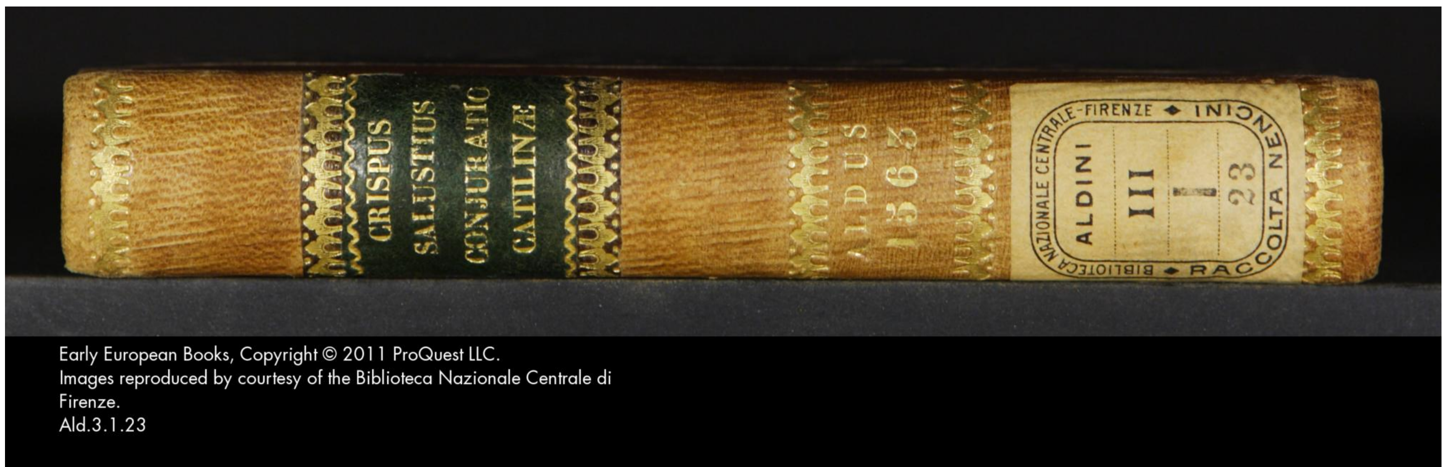
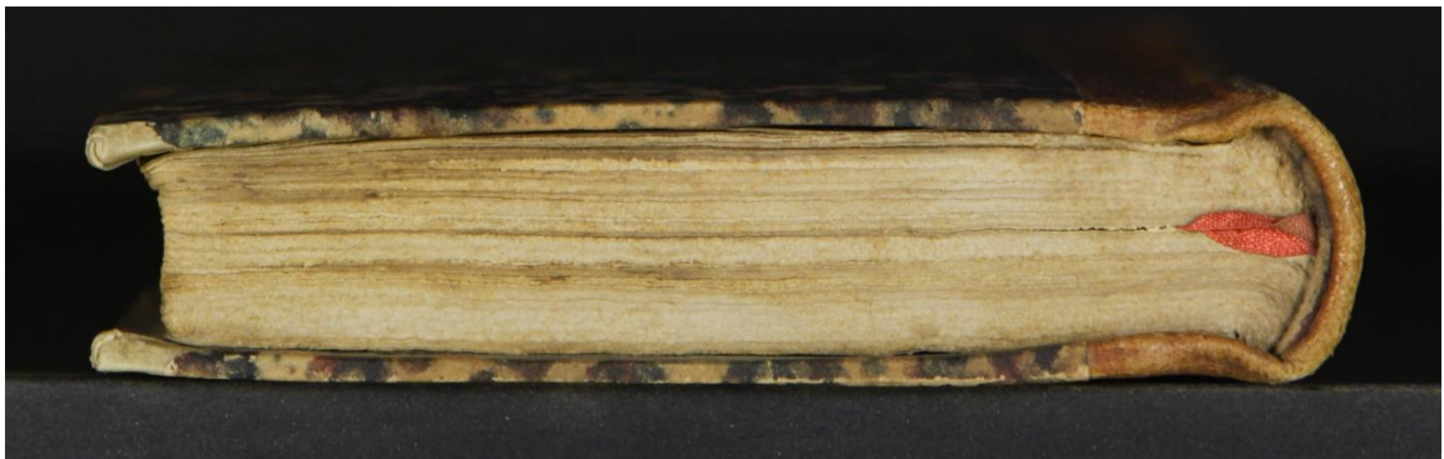
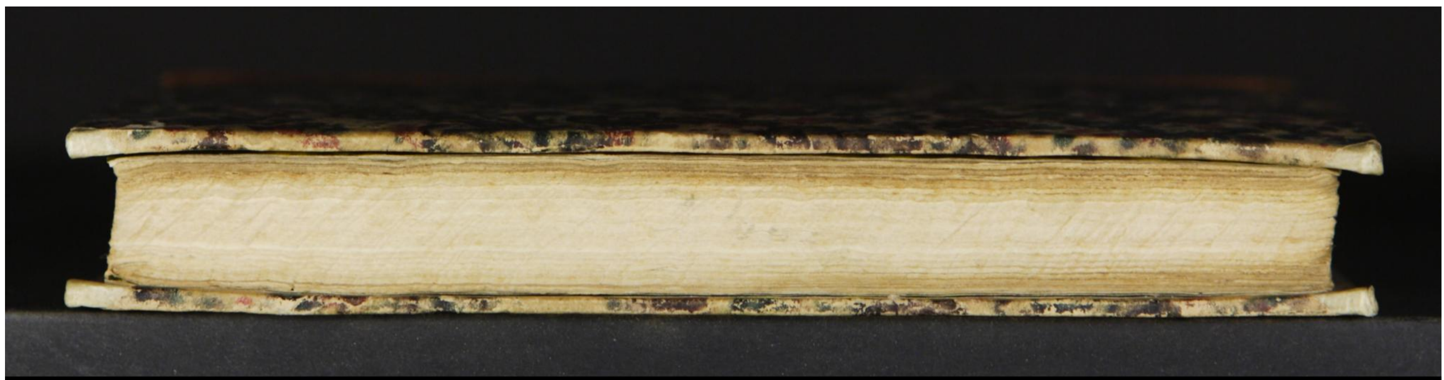

CRISPUS
SALUSTIUS
CONJURATIO
CATILINÆ
ALDUS
1563
BIBLIOTECA NAZIONALE CENTRALE-FIRENZE
RACCOLTA NENCINI
ALDINI
III
23

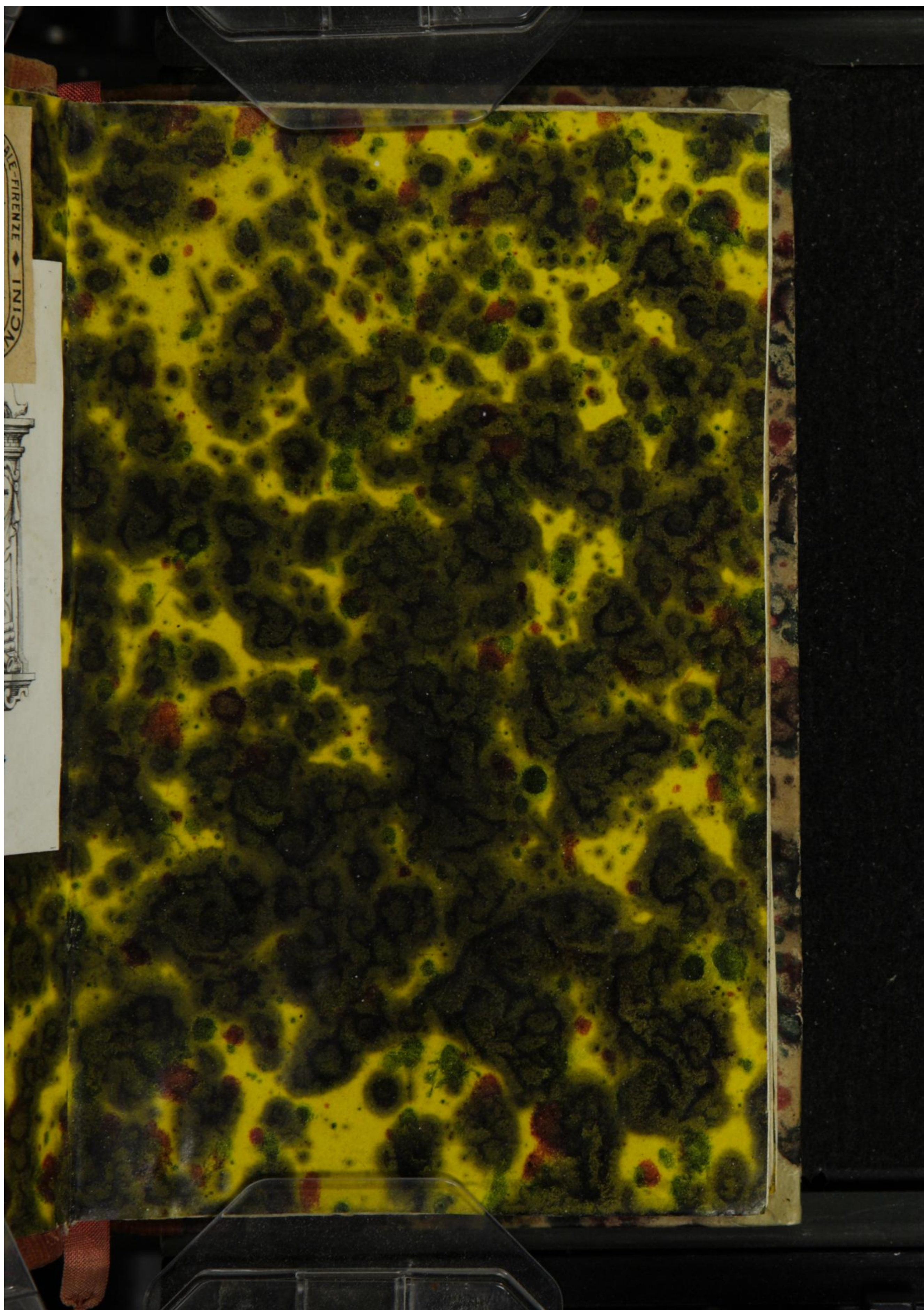

Ex Libris Ioannis Nencini
1874

C. SA
CON
ET I
Eiusde
eiusdem
ab
Oratio S
lui
SC
Index re

V E

C. SALLVSTII CRISPI CONIVRATIO CATILINAE, ET BELLVM IVGVRTHINVM.

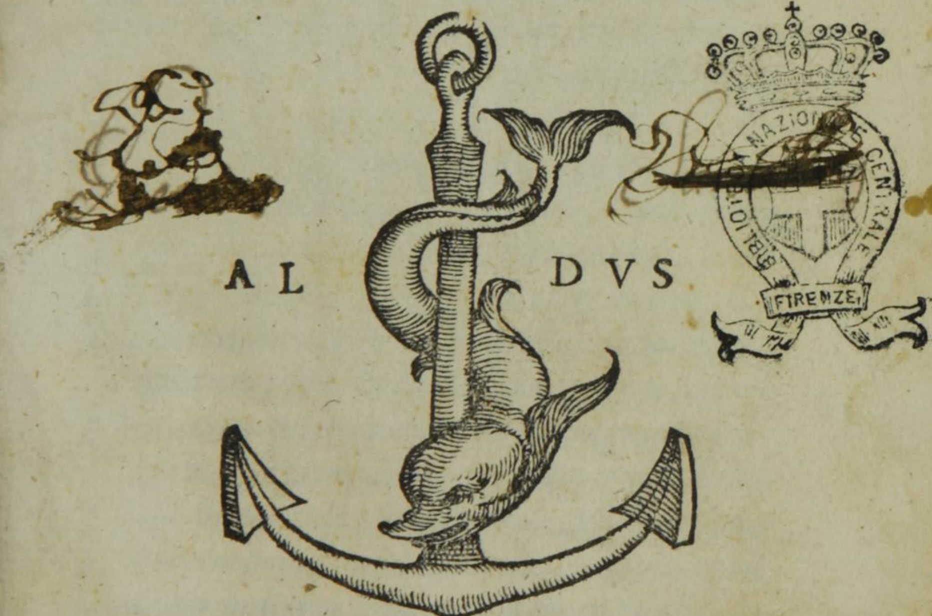
Eiusdem nonnulla ex libris historiarum.

FRAGMENTA eiusdem historiarum, e scriptoribus antiquis ab Aldo Manutio, Pauli F. collecta.

Oratio Sallustij in Ciceronem, & altera in Sallustium, Ciceroni falso attributa.

SCHOLIA ALDI MANVTII.

Index rerum, & verborum memorabilium.

VENETIIS, M.D.LXIII.

AD ANTONIVM TRIVL-TIVM, CARDINALEM, Pauli Manutii in historiam Sallustii præfatio.

CVM *omnes me litterae, omnisq; libero homine digna cognitio vehementer delectat, Antoni Triulti, Cardinalis ampliss. tum vero pascor incredibili voluptate, & afficior maiorem quendam in modum sensibus intimis, dum historiam tracto. quid enim potest esse iucundius? rerum interitus obliuio est. at eae reuiuiscunt historia, cum in nostram memoriam reuocantur: quaeq; multorum annorum spatio, multis abhinc saeculis gesta sunt, ea nos, exiguo uolumine comprehensa, & tamquam in conspectu nostro posita, cognoscimus. Si sermonibus delectamur: resonat in scriptis hominum vox eloquentissimorum, nihil temere, nihil incomposite narrantium, omnia grauiter, suo quidque ordine, & loco. si consuetudine clarorum uirorum: versamur, vetera legentes, cum regibus, cum principibus viris, magnis in bello ducibus, sapientissimis rerump. rectoribus: ora ipsa mehercule, lineamenta, & formam non tam corporis, quàm animi, eorum, quos numquam vidimus, videmur tamen quasi præ-*

entes intueri. quòd si recte instruendae vitae rationem ac doctrinam sequimur: vsu maxime rerum quaeritur prudentia. vsus est, vel cum experimur ipsi, vel cum, experientibus alijs, quid euenerit, obseruamus. nobis ipsis, experiri multa si velimus, facile non licet. labore opus est, ac tempore: & fortuna tentanda; nec tentatur interdum sine periculo. commodius ergo, ac tutius, euentis aliorum examinandis, prudentia comparatur. id autem, profecto vides Antoni doctissime, ac sapientissime, proprium esse historiae bonum: in qua patent fortunae vicissitudines, regnorum mutationes, hominum siue vitia, siue virtutes: ex quibus, quae vitanda nobis sint, quae expetenda, nullo nostro periculo, nullo labore, sedentes in otio docemur. atque hoc in genere Polybius inter Graecos, de nostris maxime is, cuius nunc libros tibi inscriptos emitto, Sallustius excellit. euenta enim ita narrat, vt caussas simul aperiat. ex quo oritur illa omnium pulcherrima scientia, vt, malorum, & calamitatum origine perspecta, nihil agamus, nisi quod ratio praescribit, omniaq́; nostra consilia, omnes actiones veterum exemplorum regula metiamur. Quae cum sit omnium, qui annales antiquorum euoluunt, communis utilitas: alia quaedã tua condicio est. habes enim historiam in familia tua: neque tibi, si quid inuenire vis egregium,

&

& imitatione dignum, confugere ad libros necesse est, neque longius euagari, & quasi peregrinari animo, ac mente, more multorum. domo petas licet omnium virtutum exempla: perseque re maiores tuos cogitando. quae fuerit eorum in pace iustitia, in bello virtus, in omni fortuna moderatio, si attendes, nihil ad gloriam domesticam requires: iustus Aristides, prudens Themistocles, fortis Epaminondas: de Romanis multi, multis eximijsq; virtutibus insignes. horum alij facta dum legunt, bonas artes ex eorum vita discunt, & ad easdem res, eademq; studia laudis cupiditate rapiuntur. at tu refer animum ad tuos maiores. eminere videbis, instructum egregijs artibus, Ioannem illum Iacobum Triultium, magni animi, summi consilij virum, scientia rei militaris aetate sua facile principem; praeterea, iustum, liberalem, abstinentem, plane, praeter decus, & gloriam, nihil in uita cogitantem. nam de laudibus Hieronymi, parentis tui, quia tecum quasi loquor, ne seruire tuis auribus videar, nolo multus esse: tamtum dicam; quàm diu vixerit, Gallicam rem in bello floruisse; postea quàm, hostium multitudine oppressus, fortiter pugnans in acie perierit, concidisse. tamtum in uno viro momenti fuit, ac roboris. Age, sint haec, vt ita dicam, in campestri quadam luce posita: quid? in vrbe Roma, id est in omnium gentium

celeberrimo theatro, non ſpectata, probataq; vehementer eſt trium tuae gentis Cardinalium doctrina, religio, ſapientia? ut Triultiorum nomine, multorum vocibus in multas partes diſſipato, non ipſa tamtum Roma, ſed omnis Italia, omnis, vbi colitur humanitas, Europa perſonaret. omitto alios: ſunt enim multi: nec tu quemquam ignoras. non enim ſunt ex imaginibus, aut ex illa colorum inani ſpecie maiores tui cognoſcendi: quaerenda tibi facies tuorum non eſt. clari ſunt ex recte factis: uirtute diſtinguuntur: cum alius in alia, in omnibus ſimul omnes enituerint. Quae tu quoniam a primis annis ad hanc aetatem non modo cogitaſti, verum etiam vita ac moribus expreſſiſti; propterea te, Epiſcopatu Tolonenſi iam antea inſignitum, legationibus honeſtatum, primum Peruſina, & Auenionenſi, in quibus miram iuſtitiae laudem tuliſti, deinde ad regem Galliae, & ad Venetam Remp. vbi prudentiam, vbi grauitatem incredibilem praeſtitiſti, proximis diebus Cardinalem creauit Paulus IIII. Pontifex omnium optimus, omniumq; maximus, iudicio praeditus acerrimo in aeſtimandis hominum ingenijs, ac moribus, itaq; animatus, vt, quae cuiuſque meritis praemia debentur, ea libentiſſime, ac liberaliſſime perſoluat. in quo nemo eſt, qui tuam animi ſingularem aequitatem, ac moderationẽ

uehe

menter non admiretur, ac laudet; qui summae nuncium dignitatis, cum est ad te, multis praesentibus, allatus, ita acceperis, ut nemo, te commotum, nemo, ne leuiter quidem affectum, ex uultu, aut oratione, aut ullo corporis gestu potuerit intelligere. ita patuit, quod ab insipientibus ambigi, ac disputari quamdoque solet, bonis uiris uirtutem magis ipsam diligi, quàm uirtutis insignia; honorem esse praemium recte agendi, finem non esse; magnos illos, ac praestantes esse homines, qui laudabiliter ita uiuant, quasi laudem percupiant, ita laudem, aut dignitatem excipiant, quasi nihil minus antea cogitauerint. quod in te & animaduersum est maxime, & obseruatur quotidie magis. colere enim te quidem studiosius, quàm antea, omnes uidentur: ipse autem, qui antea fueras, idem omnibus es. nemo excluditur sermone tuo, nemo congressu: tui omnibus copiam facis: eamdem omnibus humanitatem ostendis. Sequitur insolentia fortunam: comes est rerum secundarum arrogantia. tu mansuetudinem amas: tu continentiam, tu benignitatem perpetuo retines. iure ergo hoc etiam nomine Cardinalis es: iure habes hanc, quò tui te pro Petri ecclesia suscepti labores extulerunt, maximi sacerdotij dignitatem. & nunc tu quidem comitatu stipatus honestissimo familiarium tuorum, multo tamen insignior atque ornatior

tior cohorte tuarum uirtutum; quae tibi comites ubique ſunt, Romam redibis exſpectatus, expetitusq; columen futurus Chriſtianae Reip. ſplendor ſacri collegij, ornamentum familiae tuae. I, decus Italiae, amor ac deliciae bonorũ omnium, dijs bene iuuantibus ad eam urbem, quae ſola peregrinam uirtutem excipit, ſola ornat honoribus, ſola dominam facit rerum omnium humanarum. nos autem, quibus tuam iuſtitiam, tuam benignitatem oſtenderas, laeti tua dignitate, maeſti diſceſſu, te proſequimur abeuntem optimis ominibus; fauemus animis, precamur linguis; uota prorſus eadem, quae pro parentibus ac liberis noſtris pro tua ſalute ſuſcipimus. Atque ego, in hac omnium eximia laetitia pariter & moleſtia, praecipuo quodam dolore diuellor; quia fato neſcio quo meo contigerit, ut quàm diu Venetijs fuiſti, ego ſemper afflictus importuno morbo iacuerim: quo etiam nunc langueo: et ad morbum accedit aegritudo: quoniam quidem, alijs ad te adeuntibus, deq; iſta dignitate gratulantibus, ipſe excludor unus, nec poſſum meae ſummae erga te obſeruantiae praeſenti officio ſatisfacere. hac tamen ſpe ſuſtentor, quòd humanitas ac ſapientia tua facile fortunam a crimine ſeiunget. conſilio aliquid peccatur: accuſes: iure feceris. culpam autem in ijs rebus, quae non a uoluntate noſtra pendent, ſapiens nemo umquam

di-

dixit eſſe. quare nec tu mihi, quia non ualeo, uitio dandum putabis: & hoc ipſum, quia, me non ualere, non tam corporis, quàm officij cauſſa doleo, laudi etiam fortaſſe tribues. equidem habeo non uoluntatis modo teſtem, uerum etiam ſtudij ac beneuolentiae auctorem in te meae, hominem honoratum, & cum omni uirtute excellentem, tum uero omnium, quos ego in vita viderim, humaniſſimum, Petrum Carneſeccium Protonotarium; qui te amat egregie, facitq; plurimi, tuasq; laudes vtraque manu ad aſtra ſaepe tollit. verum ego non id ſolum ſpecto, mea vt vni tibi pateat obſeruantia. illuſtrabo eam, ſi potero, meis aliquando ſcriptis, & patefaciam omnibus gentibus. interim, vt haec tibi noſtra ex aliquo ſigno voluntas illuceſcat, praeclaram edo tuo cum nomine Salluſtij hiſtoriam: cui tu ſi locum dabis inter eos libros, qui ab oculis tuis abeſſe non ſolent; vigebit apud te noſtri memoria: quoties eam videbis, toties animo tibi occuram; adero tibi ſaepe abſens; tacitus ſaepe tecum loquar; meq; eſſe de tuis familiaribus vnum, de ijs maxime, qui operam tibi aſſiduam praebent, qui tuo potiſſimum honori ſeruiunt, exiſtimabis. quod vt ita ſit, uehementer opto: &, ſi aſſequor, feram in caelum iſtam humanitatem, colam animo, tuebor officijs, &

imi-

imitabor, quamtum potero: studio certe, si minus re licebit, tibi ut satisfaciam, elaborabo.

erte, si
, elabo-

EX LIBRIS PETRI CRINITI DE HISTORICIS AC ORATORIBVS LATINIS.

C. CRISPVS Sallustius Amiterni natus traditur in agro Sabino, quo anno Atheniensium urbs a L. Sylla deuicta, atque uastata est, ut Romani annales referunt, ex nobili Sallustiorum familia ortus est, quae diu in secundo ordine dignitatem seruauit. idem in urbe educatus creditur, & a teneris annis operam, ac studium impendisse optimis disciplinis. sed cum in ea tempora incidisset, quibus corrupti ciuium mores uarijs partibus, atque factionibus forent, neque uirtuti praemia, aut bonis ingenijs adessent, in tam deprauata ciuitate, quod idem Sallustius fatetur, uictum eius ingenium uoluptatibus, facile succubuit. itaque cum ad remp. pro aetate foret delatus, propter ciuium improbitatem & factiones, multa aduersa pertulit. nam tum praecipue Silanis partibus infecta ciuitas aestuabat. Constat ex ueterum commentarijs, Sallustium ipsum ingenio fuisse acri, & in studijs litterarum accurato, tum maxime in scribenda historia. Praeceptorem habuit inter alios Ateium Praetextatum, qui Philologum se appellauit, & ab eo edoctus est de ratione recte scribendi, ut a Suetonio Tranquillo traditur, qui & Asinium quoque Pollionem scribit ab eodem Praetextato eruditum, atque instructũ.

maxi-

maxime autem M. Catonis studiosus fuit: ex cuius commentarijs uerba excerpsit, & uelut breuiarium ad usum proprium habuit: quod Octauius quoque Aug. in epistola ad M. Antonium refert, in qua ipsum Antonium, ceu insanientem increpat, quod ea scribere uellet, quae mirentur potius homines, quàm quae intelligant. Sed interim ad Sallustij commentarios. Historiam composuit de L. Catilinae coniuratione contra R. Senatum, & itē de bello Iugurthae, qui, Numidiae rex factus, diu contra Romanos strenue rem gessit. Historiam praeterea de Romanorum gestis, ut de Mario, & Sylla, necnon de Pompeio contra regem Mithridatem. quod opus libris aliquot a Sallustio absolutum traditur. & adhuc supersunt quaedam, ueluti absolutissimi operis reliquiae, in quibus Sallustij diligentia in historia describenda, atque grauitas appareat. In parte operis de rebus Punicis, tamto animi studio incubuit, ut a quibusdam scriptum sit, eum regionem adijsse, ac maxima sollertia perlustrasse, quo maiore fide atque officio ueritatem exploraret. Auienus certe Rufus plurimum Sallustij diligentiam, atque studium commendauit. sed & Gellius, uir Romanus, qui ueterum eruditionis Aristarchus habetur, ita de Sallustij oratione disserit. Elegantia, inquit, Sallustij uerborumq. facundia, & nouandi studium, cū multa prorsus inuidia fuit. plures non mediocri ingenio uiri conati sunt reprehēdere pleraque & obtrectare,

trectare, in quibus plura inscite, aut maligne uel licant. quin & hunc proprietatis seruantissimum uocat. Titus autem Liuius tam iniquus Sallustio fuit, sicuti ab Annaeo Seneca scribitur, ut quaedam, ex historia Thucydidis translata, et eleganter assumpta, uelut deprauata, & corrupta illi obiecerit. idq. ipsum non in Thucydidis gratiam effecit, ut Arellius Fuscus dicebat, uerum putauit se facilius Sallustium uincere, si prius Thucydidem ipsum praeferret. Asinius quoque Pollio librum scripsit, quo Sallustij scripta reprehenderet, quòd in ijs nimia quidem affectatione antiquitatem sequeretur. Fabius uero Quinctilianus, uir maturo & graui iudicio, asseruit, oratione Sallustij, atque breuitate nihil fieri posse perfectius, praesertim apud uacuas & eruditas aures. neque ueritus est idem Fabius, Thucydidi, in scribenda historia apud Graecos principi, Sallustium ipsum opponere, sicuti T. Liuium Herodoto: quo factum est, ut, cum plures uoluerint dicendi genus Sallustianum sequi, minime sint assecuti. est enim eius oratio tam absoluta, tam casta, & innocens, ut merito ab eruditis diuina breuitas censeatur. nam & Arruntius, qui belli Punici historiam scripsit, Sallustio tamtum concessit, ut eius orationem maximo studio sequeretur: quod alibi diximus. Nec illud ignoratur, consueuisse Sallustium magno labore ac studio scribere, ut nihil non absolutum, atque perfectum uideri posset, quod ex ipsa lectione

facile

facile colligitur. Amicos in primis habuit doctrina, & ingenio nobiles, ut Cornelium Nepotem, Messallam, & Nigidium Figulum, qui periisse in exsilio traditur: Iulium praeterea Caesarẽ magno studio dilexit, a quo etiam, ut creditur, dignitate praefecturae honestatus est. Illud item a Suetonio refertur, Lenaeum grammaticum, Pompeij libertum, satyras contra Sallustium composuisse, eumq. mordaci & uirulento carmine lacerasse, ut qui lurconem illum, popinonemque, & nebulonem, ac lastaurum appellarit, tum uita scriptisq. monstrosum, ac M. Catonis uerborum furem inerudítissimũ. quod ipsum non alia ratione a Lenaeo factum creditur, quàm ut studium suum, atque officiũ erga patronum Pompeium probaret: quem uirum Sallustius ore probo, animo autem inuerecundo esse scripserat. itaque mirandum non est, si tam acerbe, atque satyrice libertus Lenaeus contra Sallustium aciem styli exacuit. Quamtum odij, atque inimicitiae inter hunc & M. Ciceronem exstiterit, notissimum est: quod utriusque uiolentae, atque acerrimae orationes ita demonstrant, ut neuter uideri possit satis sui rationem habuisse, dum alteri male diceret. Qua in re non sunt multa referenda, cum ex Hieronymi, ac Fabij auctoritate constet, eos homines longe aberrasse, qui confictas magis orationes ab alijs, quàm a Sallustio & Cicerone habitas crediderint. Et sane tam corruptis moribus Sallustius, ingenio tam procliui ad luxum

fuit,

fuit, ut paternam domum, uiuente adhuc patre, turpissima ratione uenalem haberet, quod illi inter alia uitia a M. Cicerone exprobratur. Sed a Varrone etiam & Gellio traditum est, eumdem fuisse in adulterio deprehensum ab Annio Milone, lorisq. caesum, ac data pecunia dimissum. qua ratione factum est, ut M. Cicero appellare illum non dubitauerit, mensarum asseclam, cubiculorum pellicem, & adulterum. Dignitates publicas gessit, & quaesturae, & tribunatus honorem assecutus est, sed nulla quidem laude, aut commendatione, adeo libidine magis, quàm ratione, & publice, & priuatim uixisse. nam & bis uocatus in iudicium, & ad iudicum subsellia abstractus, fortuna extrema (ut inquit Cicero) stetit. Scribunt autem grammatici ea de caussa senatu eiectum fuisse a censoribus, quòd ingenti libidine matronas consectaretur. Illud quoque de Sallustio relatum est, patrocinio & fauore C. Caesaris consecutum fuisse praeturam Africae interioris: ex qua diues factus, cum in urbem rediret, pretiosissimos, atque amoenissimos hortos in regione ad Malum Punicum comparauit, ac Tiburti uillam. quae a Cicerone itidem illi obijciuntur. Neque desunt, qui scribant Terentiam M. Ciceronis uxorem ab eo repudiatam, Sallustio nupsisse, ac deinceps Messallae Coruino, uiro in eloquentia clarissimo, quod etiam suo loco scripsimus. Sciendum est fuisse plures Sallustios. nam & Cnaeus a M. Tullio ce-

lebratur

lebratur in Sallustiorum familia insignis, & M. Ciceroni, ac Cn. Pompeio maxime familiaris. quod ex ijs epistolis colligitur, quas Cicero ad Pōponium Atticum scribit. qua in re imprudenter quidam decepti sunt, cum Sallustij Empedoclea ignorarent, ut alibi demonstraui. Sunt, qui tradant, ad annum secundum & LX. eum uixisse, & in patria annis aliquot post obitum C. Caesaris diem extremum obijsse: quod ex ueterum commentarijs colligitur. Illud praeterea de hoc ipso Crispo Romae circumlatum est, ut multùm testantur:

" Hic erit, ut perhibent doctorum corda uirorum,
" Crispus Romana primus in historia.

ALDVS MANVTIVS STVDIOSIS.

COLLEGI pro ueſtra utilitate, cui ſemper ſtuduit familia noſtra, ueterum ſcriptorum teſtimonia, quae ad ingenium, mores, uitamq́. Salluſtii pertinent. nam Petrus Crinitus ea, quae ſcripſit, teſtibus non probat. nos igitur & ab illo ſcripta pleraque confirmamus, & multa, quae omiſit, adiungimus: labori numquam parcentes, ut commodis ueſtris conſulatis. quam conſuetudinem, ab auo, & patre aceptam, intermitti quamtum in me erit, minime patiar. M. D. LXII. pridie Kal. Dec.

VETERVM SCRIPTORVM DE SALLVSTIO TESTIMONIA,

ab Aldo Manutio, Pauli F. collecta.

EX QVINCTILIANO.

LIVIVS *a pueris magis legendus, quàm Sallustius: & hic historiae maioris est auctor: ad quem tamen intelligendum, iam profectu opus sit.* Lib. 2. c. 5.

Crispus Sallustius in bello Iugurthino, & Catilinario nihil ad historiam pertinentibus principijs orsus est. Lib. 3. c. 10.

Vitanda illa Sallustiana (quamquam in ipso uirtutis locum obtinet) breuitas, & abruptum sermonis genus: quod otiosum fortasse lectorem minus fallit, audientem transuolat, nec, dum repetatur, exspectat. Lib. 4. c. 2.

Nec minus noto Sallustius epigrammate incessitur. Lib. 8. c. 3.

» *Et uerba antiqui multum furate Catonis,*
» *Crispe, Iugurthinae conditor historiae.*

Ex Graeco translata Sallustij plurima: quale est, Vulgus amat fieri. Lib. 9. c. 3.

At non historia cesserit Graecis: nec oppo- Lib. 10. c. 1.

 nere

nere Thucydidi Sallustium uerear: nec indignetur sibi Herodotus aequari T. Liuium.

Ibidem. *Liuius, & Sallustius pares magis, quàm similes.*

Lib. 10. cap. 3. *Sic (idest, adhibito summo studio) scripsisse Sallustium accepimus: & sane manifestius est etiam ex opere ipso labor.*

EX CORN. TACITO.

Hist. lib. 3. *C. Sallustius, rerum Romanarum florentissimus auctor.*

EX SVETONIO.

In Augusti uita, haec ex eius ad M. Antonium epistola recitante. TVQ. *dubitas, Cimber ne Annius, an Verrius Flaccus imitandi sint tibi? ita ut uerbis, quae Crispus Sallustius excerpsit ex Originibus Catonis, utaris? an potius, Asiaticorum oratorum inanibus sententijs, uerborum uolubilitas in nostrum sermonem transferenda?*

EX EODEM.

In libello de claris gramm. cap. 9. de Ateio Philologo. ASINIVS *Pollio librum scripsit, in quo Sallustij scripta reprehendit, ut nimia priscorum uerborum affectatione oblita.*

Ibidem. *Coluit familiarissime C. Sallustium, &, eo defun-*

defuncto, Asinium Pollionem: quos historiam componere aggressos alterum breuiario rerum omnium Romanarum, ex quibus, quas uellet, eligeret, instruxit; alterum praeceptis de ratione dicendi. quo magis miror Asinium Pollionem credidisse, antiqua eum uerba, & figuras solitum esse colligere Sallustio: cum sibi sciat nil aliud suadere, quàm ut noto, ciuiliq;, & proprio sermone utatur, uitetq; maxime obscuritatem Sallustij, & audaciam in translationibus.

Tamto amore erga patroni memoriam exstitit, ut Sallustium historicum, quòd eum (id est Pompeium) oris impròbi, animo inuerecundo scripsisset, acerbissima satyra lacerauerit, lastaurum, & lurconem, & nebulonem, popinonemq; appellans, & uita, scriptisq; monstrosum, praeterea priscorum, Catonisq; uerborum ineruditissimum furem. Cap. 14. de Lenaeo.

EX IVSTINO.

POMPEIVS *Trogus in Liuio, & Sallustio reprehendit, quòd, conciones directas, ac orationes operi suo inserendo, historiae modum excesserint.* Hist.lib.38.

Decl.lib.3. ORATIONES *Sallustij in honorem historiarum leguntur.*

Epist. lib. 20. ep. 115. *Sallustio uigente, amputatae sententiae, & uerba ante exspectatum cadentia, & obscura breuitas fuere pro cultu. Arruntius, uir rarae frugalitatis, qui historias belli Punici scripsit, fuit Sallustianus, & in illud genus nitens.*

Ibidem. *Quae apud Sallustium rara fuerunt, apud hunc crebra sunt, & paene continua. nec sine caussa. ille enim in haec incidebat: at hic illa quaerebat.*

EX GELLIO.

Lib.1.c.15. SALLVSTIVS, *nouator uerborum.*

Lib.4.c.15. *Elegantia orationis Sallustij, uerborumq; facundia, & nouandi studium cum multa prorsus inuidia fuit: multiq; non mediocri ingenio uiri conati sunt reprehendere pleraque, & obtrectare: in quibus plura inscite, aut maligne uellicant. nonnulla tamen uideri possunt non indigna reprehensione: quale illud etc.*

Lib. 17. cap. 18. *M. Varro in litteris, atque uita fide homo multa, & grauis, in libro, quem inscripsit Pius, aut de Pace, C. Sallustium, scriptorem seriae illius, & seuerae orationis, in cuius historia*

storia notiones censorias fieri, atque exerceri uidemus, in adulterio deprehensum ab Annio Milone loris bene caesum dicit, &, cum dedisset pecuniam, dimissum.

EX HORATIO.

» Libertinarum dico: Sallustius in quas Serm. lib. 1. sat. 2.
» Non minus incessitur, quàm qui moechatur. -

EX MACROBIO.

SALLVSTIVS, grauissimus alienae luxuriae obiurgator, & censor. Lib. 3. c. 1.

Quattuor sunt genera dicendi: copiosum, in quo Cicero dominatur; breue, in quo Sallustius regnat; siccum, quod Frontoni adscribitur; pingue, & floridum, in quo Plinius Secundus quomdam, & nunc, nullo ueterum minor, noster Symmachus luxuriatur. Lib. 5. c. 3.

EX ISIDORO.

SALLVSTIVS, auctor certissimus. Lib. 13. c. 2.

EX MARTIALE.

» Hic erit, ut perhibent doctorum corda uirorũ, Lib. 14.
» Crispus, Romana primus in historia.

C. SALLVSTII CRISPI DE CONIVRATIONE CATILINÆ.

OMNES *homines, qui sese student praestare ceteris animantibus, summa ope niti decet, ne uitam silentio transeant, ueluti pecora; quae Natura prona, atque uentri obedientia finxit. sed nostra omnis uis in animo, & corpore sita est. animi imperio, corporis seruitio magis utimur. alterum nobis cum dijs, alterum cum belluis commune est. quo mihi rectius esse uidetur, ingenij, quàm uirium, opibus gloriam quaerere, &, quoniam uita ipsa, qua fruimur, breuis est, memoriam nostri quammaxime longam efficere. nam diuitiarum, & formae gloria fluxa, atque fragilis est: uirtus clara, aeternaq. habetur. Sed diu magnum inter mortales certamen fuit, ui ne corporis, an uirtute animi, res magis militaris procederet. nam & prius, quàm incipias, consulto, &, ubi consulueris, mature facto opus est. ita utrumque per se indigens, alterum alterius auxilio eget. igitur initio reges, (nam in terris nomen imperij id primum fuit) diuersi, pars ingenium, alij corpus exercebant. etiá tum uita hominum sine cupiditate agitabatur: sua cuique satis placebant. postea uero quàm in Asia Cyrus, in Graecia Lacedaemonij, et Athenienses,*

coepere urbes, atque nationes subigere; libidinem dominandi, caussam belli habere; maximam gloriam in maximo imperio putare: tum demum periculo, atque negotiјs compertum est, in bello plurimum ingenium posse. quòd si regum, atque imperatorum animi uirtus in pace ita, ut in bello, ualeret: aequalius, atque constantius sese res humanae haberent; neque aliud aliò ferri, neque mutari, ac misceri omnia cerneres. nam imperium facile ijs artibus retinetur, quibus initio partum est. uerum, ubi pro labore desidia, pro continentia, & aequitate libido, atque superbia inuasere; fortuna simul cum moribus immutatur. ita imperium semper ad optimum quemque a minus bono transfertur. quae homines arant, nauigant, aedificant, uirtuti omnia parent. sed multi mortales, dediti uentri, atque somno, indocti, incultique, uitam sicut peregrinantes transiere. quibus profecto contra naturam corpus uoluptati, anima oneri fuit. eorum ego uitam mortemq. iuxta aestimo: quoniam de utraque siletur. uerum enimuero is mihi uiuere demum, atque frui anima uidetur, qui aliquo negotio intentus, praeclari facinoris, aut artis bonae famam quaerit. sed in magna copia rerum, aliud aliј natura iter ostendit. pulchrum est, bene facere reip. etiá bene dicere, haud absurdum est. uel pace, uel bello clarum fieri licet. & qui fecere, & qui facta aliorum scripsere, multi laudantur. Ac mihi quidem, tametsi haud

quaquam

quaquam par gloria ſequatur ſcriptorem, & actorem rerum; tamen in primis arduum uidetur, res geſtas ſcribere; primum, quòd facta dictis ſunt exaequanda: dehinc, quia plerique, quae delicta reprehenderis, maleuolentia, & inuidia dicta putant: ubi de magna uirtute, atque gloria bonorum memores; quae ſibi quiſque facilia factu putat, aequo animo accipit; ſupra ea, ueluti ficta pro falſis ducit. Sed ego adoleſcentulus initio, ſicuti plerique, a ſtudio ad remp. latus ſum: ibiq. mihi multa aduerſa fuere. nam pro pudore, pro abſtinentia, pro uirtute, audacia, largitio, auaritia uigebant. quae tametſi animus aſpernabatur, inſolens malarum artium: tamen inter tamta uitia imbecilla aetas; ambitione corrupta, tenebatur. Ac me, cum ab reliquis malis moribus diſſentirem, nihilo minus honoris cupido eadem, quae ceteros, fama, atque inuidia uexabat. igitur, ubi animus ex multis miſerijs, atque periculis requieuit, & mihi reliquam aetatem a rep. procul habendam decreui; non fuit conſilium, ſocordia, atque deſidia bonum otium conterere: neque uero, agrum colendo, aut uenando, ſeruilibus officijs intentum aetatem agere; ſed, a quo incepto, ſtudioq. me ambitio mala detinuerat, eodem regreſſus ſtatui res geſtas populi R. carptim, ut quaeque memoria digna uidebantur, perſcribere, eo magis, quòd mihi a ſpe, metu, partibus reip. animus liber erat. igitur de Catilinae coniuratione,

quàm

quàm ueriſſime potero, paucis abſoluam. nam id facinus in primis ego memorabile exiſtimo, ſceleris atque periculi nouitate. de cuius hominis moribus pauca prius explananda ſunt, quàm initium narrandi faciam. L. Catilina, nobili genere natus, fuit magna ui & animi, & corporis, ſed ingenio malo, prauoque. huic ab adoleſcentia bella inteſtina, caedes, rapinae, diſcordia ciuilis grata fuere: ibiq. iuuentutem ſuam exercuit. corpus patiens inediae, algoris, uigiliae, ſupra quàm cuiquam credibile eſt. animus audax, ſubdolus, uarius, cuiuslibet rei ſimulator, ac diſſimulator, alieni appetens, ſui profuſus, ardens in cupiditatibus. ſatis loquentiae, ſapientiae parum. uaſtus animus immoderata, incredibilia, nimis alta ſemper cupiebat. hunc, poſt dominationem L. Syllae, libido maxima inuaſerat reip. capiundae: neque, id quibus modis adſequeretur, dum ſibi regnum pararet, quidquam penſi habebat. agitabatur magis magiſq. in dies animus ferox inopia rei familiaris, & conſcientia ſcelerum: quae utraque his artibus auxerat, quas ſupra memoraui. incitabant praeterea corrupti ciuitatis mores: quos peſſima, ac diuerſa inter ſe mala, luxuria, atque auaritia uexabant. Res ipſa hortari uidetur, quoniam de moribus ciuitatis tempus admonuit, ſupra repetere, ac paucis inſtituta maiorum domi, militiaeque, quo modo remp. habuerint, quamtamq. reliquerint, utque, paullatim immutata, ex pulcherrima

i. nihil aequitatis habebat

cherrima

cherrima, & optima pessima, ac flagitiosissima facta sit, disserere. Vrbem Romam, sicuti ego accepi, condidere, atque habuere initio Troiani; qui, Aenea duce, profugi, incertis sedibus uagabantur; cumq. his Aborigines, genus hominum agreste, sine legibus, sine imperio, liberum, atque solutum. hi postquam in una moenia conuenere, dispari genere, dissimili lingua, alius alio more uiuentes; incredibile memoratu est, quàm facile coaluerint. sed, postquam res eorum ciuibus, moribus, agris aucta, satis prospera, satisq. pollens uidebatur; sicuti pleraque mortalium habentur, inuidia ex opulentia orta est. igitur reges, populiq. finitimi bello tentare: pauci ex amicis auxilio esse. nam ceteri, metu perculsi, a periculis aberant. at Romani, domi, militiaeq. intenti, festinare, parare; alius aliarum hortari; hostibus obuiam ire; libertatem, patriam, parentesq. armis protegere. post, ubi pericula uirtute propulerant, socijs, atque amicis auxilia portabant; magisq. dandis, quàm accipiendis beneficijs amicitias parabant: imperium legitimum, nomen imperij regium habebant: delecti, quibus corpus annis infirmum, ingenium sapientia ualidum erat, reip. consultabant. hi, uel aetate, uel curae similitudine, patres appellabantur. post, ubi regium imperium, quod initio conseruandae libertatis, atque augendae reip. fuerat, in superbiam, dominationemq. se conuertit; immutato more, annua impe-

imperia, binos imperatores sibi fecere. eo modo minime posse putabant per licentiam insolescere animum humanum. Sed ea tempestate coepere se quisque magis extollere, magisq. ingenium in promptu habere. nam regibus boni, quàm mali, suspectiores sunt: semperq. his aliena uirtus formidolosa est. Sed ciuitas, incredibile memoratu est, adepta libertate, quamtum breui creuerit. tamta cupido gloriae incesserat. Iamprimum iuuentus, simul ac belli patiens erat, in castris per laborem usu militiam discebat: magisq. in decoris armis, & militaribus equis, quàm in scortis, atque conuiuijs, libidinem habebant. igitur talibus uiris non labor insolitus, non locus ullus asper, aut arduus erat, non armatus hostis formidolosus: uirtus omnia domuerat. sed gloriae maximum certamen inter ipsos erat. sic se quisque hostem ferire, murum ascendere, conspici, dum tale facinus faceret, properabat. eas diuitias, eam bonam famam, magnamq. nobilitatem putabant. laudis auidi, pecuniae liberales erant: gloriam ingentem, diuitias honestas uolebant. Memorare possem, quibus in locis maximas hostium copias populus R. parua manu fuderit; quas urbes natura munitas pugnando ceperit; ni ea res longius nos ab incepto traheret. sed profecto Fortuna in omni re dominatur. ea res cunctas ex libidine magis, quàm ex uero, celebrat, obscuratque. Atheniensium res gestae, sicuti ego existimo, satis amplae,

Reges maiori in suspectione habēt bonos q improbos.

Fortuna oībus dominatur

plae, magnificaeq́. fuere; uerum aliquamto minores tamen, quàm fama feruntur: ſed, quia prouenere ibi ſcriptorum magna ingenia, per terrarum orbem Athenienſium facta pro maximis celebrantur. ita eorum, qui ea fecere, uirtus tamta habetur, quamtum uerbis ea potuere extollere praeclara ingenia. at populo R. numquam ea copia fuit: quia prudentiſſimus quiſque negotioſus maxime erat. ingenium nemo ſine corpore exercebat. optimus quiſque facere, quàm dicere, ſua ab alijs bene facta laudari, quàm ipſe aliorum narrare, malebat. igitur domi, militiaeq́. boni mores colebantur. concordia maxima, minima auaritia erat. ius bonumq́. apud eos non legibus magis, quàm natura, ualebat. iurgia, diſcordias, iras, ſimultates cum hoſtibus exercebant: ciues cum ciuibus de uirtute certabant. in ſupplicijs deorum magnifici, domi parci, in amicos fideles erant. duabus his artibus, audacia in bello, ubi pax euenerat, aequitate, ſeque, remq́. publicam curabant. Quarum rerum maxima documenta haec habeo; quòd in bello ſaepius uindicatum eſt in eos, qui contra imperium in hoſtem pugnauerant, quiq́. tardius reuocati proelio exceſſerant, quàm qui ſigna relinquere, aut pulſi loco cedere auſi erant; in pace uero, quòd beneficijs magis, quàm metu, imperium agitabant, &, accepta iniuria, ignoſcere, quàm perſequi, malebant. ſed, ubi labore, atque iuſtitia reſp. creuit; reges

magni bello domiti; nationes ferae, & populi ingentes ui ſubacti; Carthago, aemula imperij Romani, a ſtirpe interijt; cuncta maria, terraeq́. patebant: ſaeuire fortuna, ac miſcere omnia coepit. qui labores, pericula, dubias, atque aſperas res facile tolerauerant, ijs otium, diuitiae, optandae alijs, oneri miſeriaeq́. fuere. igitur primo pecuniae, deinde imperij cupido creuit. ea quaſi materies omnium malorum fuere. namque auaritia fidem, probitatem, ceteraſq́. artes bonas ſubuertit; pro his ſuperbiam, crudelitatem, deos negligere, omnia uenalia habere, edocuit: ambitio multos mortales falſos fieri ſubegit; aliud clauſum in pectore, aliud promptum in lingua habere; amicitias, inimicitiaſq́. non ex re, ſed ex commodo aeſtimare; magiſq́. uultum, quàm ingenium, bonum habere. haec primo paullatim creſcere, interdum uindicari. poſt, ubi contagio, quaſi peſtilentia, inuaſit; ciuitas immutata; imperium ex iuſtiſſimo, atque optimo, crudele, intolerandumq́. factum. Sed primo magis ambitio, quàm auaritia, animos hominum exercebat: quod tamen uitium propius uirtuti erat. nam gloriam, honorem, imperium bonus, & ignauus aeque ſibi exoptant. ſed ille uera uia nititur: huic quia bonae artes deſunt, dolis, atque fallacijs contendit. auaritia pecuniae ſtudium habet: quàm nemo ſapiens concupiuit. ea quaſi uenenis malis imbuta, corpus animumq́. uirilem effeminat; ſem-

per infinita, insatiabilis est; neque copia, neque inopia minuitur. Sed, postquam L. Sylla, armis recepta rep. bonis initijs malos euentus habuit; rapere omnes, trahere; domum alius, alius agros cupere; neque modum, neque modestiam uictores habere; foeda, crudeliaq. in ciues facinora facere. huc accedebat, quòd L. Sylla exercitum, quem in Asia ductauerat, quo sibi fidum faceret, contra morem maiorum luxuriose, nimisq. liberaliter habuerat. loca amoena, uoluptaria facile in otio feroces militum animos molliuerant. ibi primum insueuit exercitus populi R. amare, potare, signa, tabulas pictas, uasa caelata mirari, ea priuatim ac publice rapere, delubra spoliare, sacra, profanaq. omnia polluere. Igitur hi milites, postquam uictoriam adepti sunt, nihil reliqui uictis fecere. quippe secundae res sapientium animos fatigant: nedum illi, corruptis moribus, uictoriae temperarent. postquam diuitiae honori esse coeperunt, & eas gloria, imperium, potentia sequebatur: hebescere uirtus, paupertas probro haberi, innocentia pro maleuolentia duci cœpit. igitur ex diuitijs iuuentutem luxuria, atque auaritia cum superbia inuasere. rapere, consumere; sua parui pendere, aliena cupere; pudorem, pudicitiam, diuina atque humana promiscua; nil pensi, neque moderati habere. operaepretium est, cum domos atque uillas cognoueris, in urbiũ modũ aedificatas, uisere templa deorũ, quae nostri maiores,

religiosissimi mortales, fecere. uerum illi delubra deorum pietate, domos suas gloria decorabant, neque uictis quidquam, præter iniuriæ licentiam, eripiebant. at hi contra, ignauissimi homines, per summum scelus omnia ea socijs adimere, quae fortissimi uiri uictores reliquerunt: proinde quasi, iniuriam facere, id demum esset imperio uti. nam quid ea memorem, quae, nisi ijs, qui uidere, nemini credibilia sunt; a priuatis compluribus subuersos montes, maria constructa esse? quibus mihi ludibrio uidentur fuisse diuitiae. quippe, quas honeste habere licebat, per turpitudinem abuti properabant. Sed libido stupri, ganeae, ceteriq. cultus non minor incesserat. uiri pati muliebria: mulieres pudicitiam in propatulo habere: uescendi caussa, terra, mariq. omnia exquirere: dormire prius, quàm somni cupido esset: non famē, non sitim, neque frigus, neque lassitudinem opperiri, sed ea omnia luxu ante capere. hæc iuuentutem, ubi familiares opes defecerant, ad facinora incendebant. animus imbutus malis artibus, haud facile libidinibus carebat: eo profusius omnibus modis quaestui, atque sumptui deditus erat. In tamta, tamq. corrupta ciuitate, Catilina, id quod factu facillimum erat, omnium flagitiorum, atque facinorum circum se, tamquam stipatorum, cateruas habebat. nam, quicumque impudicus, adulter, ganeo, uentre, manu, pene bona patria dissipauerat; quiq. alienum aes grande conflauerat,

rat, quo flagitium, aut facinus redimeret; praeterea, omnes undique parricidae, sacrilegi, conuicti iudicijs, aut pro factis iudicium timentes; ad hoc, quos manus, atque lingua, periurio, aut ciuili sanguine alebat; postremo, omnes, quos flagitium, egestas, conscius animus exagitabat, hi Catilinae proximi, familiaresq. erant. quòd si quis etiam a culpa uacuus in amicitiam eius inciderat; quotidiano usu, atque illecebris, facile par, similisq. ceteris efficiebatur. sed maxime adolescentium familiaritates appetebat. eorum animi molles, & aetate fluxi, dolis haud difficulter capiebantur. nam, ut cuiusque studium ex aetate flagrabat, alijs scorta praebere; alijs canes, atque equos mercari; postremo neque sumptui, neque modestiae suae parcere, dum illos obnoxios, fidosq. sibi faceret. Scio fuisse non nullos, qui ita existimarent; iuuentutem, quae domum Catilinae frequentabat, parum honeste pudicitiam habuisse. sed ex alijs rebus magis, quàm quòd cuiquam id compertum foret, haec fama ualebat: Iamprimum adolescens Catilina multa nefanda stupra fecerat cum uirgine nobili, cum sacerdote Vestae, & alia huiuscemodi contra ius, fasque. postremo, captus amore Aureliae Orestillae, cuius, praeter formam, nihil umquam bonus laudauit; quòd ea nubere illi dubitabat, timens priuignum adultum aetate; pro certo creditur, necato filio, uacuam domum scelestis nuptijs fecisse. quae quidem res

mihi in primis uidetur caussa fuisse facinoris maturandi. namque animus impurus, dijs, hominibusq. infestus, neque uigilijs, neque quietibus sedari poterat: ita conscientia mentem excitam uastabat. igitur color eius exsanguis, foedi oculi, citus modo, modo tardus incessus: prorsus in facie, uultuq. uecordia inerat. Sed iuuentutem, quam, ut supra diximus, illexerat, multis modis mala facinora edocebat. ex illis testes, signatores falsos commodare; fidem, fortunas, pericula uilia habere. post, ubi eorum famam, atque pudorem attriuerat, maiora alia imperabat. si caussa peccandi in praesens minus suppetebat; nihilo minus insontes, sicuti sontes, circumuenire, iugulare. scilicet, ne per otium torpescerent manus, aut animus, gratuito potius malus, atque crudelis erat. His amicis, socijsq. confisus Catilina; simul, quòd aes alienum per omnes terras ingens erat; et quòd plerique Syllani milites, largius suo usi, rapinarum & uictoriae ueteris memores, ciuile bellum exoptabant; opprimendae reip. consilium cepit. in Italia nullus exercitus: Cn. Pompeius in extremis terris bellum gerebat: ipsi consulatum petendi magna spes: senatus nihil sane intentus: tutae, tranquillaeq. res omnes. sed ea prorsus opportuna Catilinae erant. igitur circiter kal. Iun., L. Caesare. & C. figulo cos. primo singulos appellare; hortari alios; alios tentare; opes suas, imparatam remp. magna praemia coniurationis

docere.

docere. ubi satis explorata sunt, quae uoluit; in unum omnes conuocat, quibus maxima necessitudo, & plurimum audaciae inerat. eò conuenere senatorij ordinis P. Lentulus Sura, P. Autronius, L. Cassius Longinus, C. Cethegus, P. & Ser. Syllae, Seruij filij; L. Vargunteius, Q. Annius, M. Porcius Laeca, L. Bestia, Q. Curius; praeterea, ex equestri ordine, M. Fuluius Nobilior, L. Stalius, P. Gabinius Capito, C. Cornelius; ad hoc, multi ex colonijs, et municipijs, domi nobiles. erant praeterea cōplures paullo occultius consilij huiusce participes nobiles: quos magis dominationis spes hortabatur, quàm inopia, aut alia necessitudo. ceterum iuuentus pleraque, sed maxime nobilium, Catilinae inceptis fauebat. quibus in otio uel magnifice, uel molliter uiuere copia erat, incerta pro certis, bellum, quàm pacem, malebant. fuere item ea tempestate, qui crederent, M. Licinium Crassum non ignarum eius consilij fuisse: quia Cn. Pompeius, inuisus ipsi, magnum exercitum ductabat, cuiusuis opes uoluisse contra illius potentiam crescere: simul confisum, si coniuratio ualuisset, facile apud eos se principem fore. Sed antea item coniurauere pauci contra remp. in quibus Catilina fuit. de qua, quàm uerissime potero, dicam, L. Tullo, Man. Lepido cos. P. Autronius, & P. Sylla, designati consules, legibus mabitus interrogati, poenas dederát. post paullo Catilina, pecuniarum repetundarum

reus, prohibitus erat petere consulatum; quòd intra legitimos dies profiteri nequiuerit. erat eodem tempore Cn. Piso, adolescens nobilis, summae audaciae, egens, factiosus; quem ad perturbandam remp. inopia, atque mali mores stimulabant. cum hoc Catilina, & Autronius, circiter nonas Dec. consilio communicato, parabant in Capitolio kalendis Ian. L. Torquatum, & L. Cottam cos. interficere; ipsi, fascibus correptis, Pisonem cum exercitu ad obtinēdas duas Hispanias mittere. ea re cognita, rursus in nonas Febr. consilium caedis transtulerunt. iam tum non consulibus modo, sed plerisque senatoribus perniciem machinabantur. quòd ni Catilina maturasset pro curia signum socijs dare: eo die, post conditam urbem Romam, pessimum facinus patratum foret. quia nondum frequentes armati conuenerant; ea res consilium diremit. Postea Piso in citeriorem Hispaniam quaestor pro praetore missus est, adnitente Crasso; quòd eum infestum inimicum Cn. Pompeio cognouerat. neque tamen senatus prouinciam inuitus dederat. quippe fœdum hominem a rep. procul esse uolebat: simul, quia boni complures praesidium in eo putabant; & iam tum potentia Cn. Pompeij formidolosa erat. sed is Piso, in prouinciam iter faciens, ab equitibus Hispanis, quos in exercitu ductabat, occisus est. sunt qui ita dicunt, imperia eius iniusta, superba, crudelia barbaros nequiuisse pati: alij autem, equites

illos,

illos, Cn. Pompeij ueteres, fidosq. clientes, uoluntate eius Pisonem aggressos: numquam Hispanos praeterea tale facinus fecisse, sed imperia saeua multo antea perpessos. nos eam rem in medio relinquemus. De superiori coniuratione satis est dictum. Catilina, ubi eos, quos paullo ante memoraui, conuenisse uidet; tametsi cum singulis multa saepe egerat; tamen, in rem fore credens uniuersos appellare, & cohortari, in abditá partem ædium secedit; atque ibi, omnibus arbitris procul amotis, orationem huiuscemodi habuit. Ni uirtus, fidesq. uestra satis spectata mihi foret: nequidquam opportuna res cecidisset: spes magna, dominatio in manibus frustra fuissent: neque ego, per ignauiam, aut uana ingenia, incerta pro certis captarem. sed, quia multis, & magnis tempestatibus uos cognoui fortes, fidosq. mihi; eo animus ausus est maximum, atque pulcherrimum facinus incipere; simul, quia uobis eadem, quae mihi, bona, malaq. esse intellexi. nam, idem uelle, atque idem nolle, ea demum firma amicitia est. Sed ego, quae mente agitaui, omnes iam antea diuersi audistis. ceterum mihi in dies magis animus accenditur, cú considero, quae condicio uitae futura sit, nisi nosmet ipsos uindicamus in libertatem. nam, postquam resp. in paucorum potentium ius, atque ditionem concessit: semper illis reges, tetrarchæ uectigales esse: populi, nationes, stipendia pendere: ceteri omnes,

ſtrenui, boni, nobiles, atque ignobiles, uulgus fuimus, ſine gratia, ſine auctoritate, his obnoxij, quibus, ſi reſp. ualeret, formidini eſſemus. itaque omnis gratia, potentia, honos, diuitiae apud illos ſunt, aut ubi illi uolunt: nobis reliquerunt pericula, repulſas, iudicia, egeſtatē. quae quouſque tamdem patiemini o fortiſſimi uiri? non ne emori per uirtutem praeſtat, quàm uitam miſeram, atque inhoneſtam, ubi alienae ſuperbiae ludibrio fueris, per dedecus amittere? uerum enimuero, pro deum atque hominum fidem, uictoria in manu nobis eſt. uiget ætas: animus ualet. contra illis, annis, atque diuitijs, omnia conſenuerunt. tamtummodo incepto opus eſt: cetera res expediet. etenim quis mortalium, cui uirile ingenium eſt, tolerare poteſt, illis diuitias ſuperare, quas profundant in exſtruendo mari, et montibus coaequãdis, nobis rem familiarem etiam ad neceſſaria deeſſe? illos binas, aut amplius domos continuare, nobis larem familiarem nuſquam ullum eſſe? cũ tabulas, ſigna, toreumata emunt; noua diruunt, alia ædificant; poſtremo omnibus modis pecuniam trahunt, uexant; tamen ſumma libidine diuitias ſuas uincere nequeunt. at nobis eſt domi inopia, foris æs alienum, mala res, ſpes multo aſperior. denique quid reliqui habemus, praeter miſeram animam? Quin igitur expergiſcimini? en illa, illa, quam ſaepe optaſtis, libertas, praeterea diuitiae, decus, gloria in oculis ſita ſunt. fortuna ea

omnia

subiecti

opus politum et delicate sculptum

omnia uictoribus præmia posuit. res, tempus, pericula, egestas, belli spolia magnifica, magis, quàm oratio mea, uos hortentur. uel imperatore, uel milite me utimini. neque animus, neque corpus a uobis aberit. haec ipsa, ut spero, uobiscum una consul agam: nisi forte me animus fallit, & uos seruire magis, quàm imperare, parati estis. Postquam accepere ea homines, quibus mala omnia abunde erant, sed neque res, neque spes bona ulla: tametsi illis, quieta mouere, magna merces uidebatur; tamen postulauere plerique, ut proponeret, quae condicio belli foret; quae praemia armis peterent: quid ubique opis, aut spei haberent. Tú Catilina polliceri tabulas nouas, proscriptionem locupletum, magistratus, sacerdotia, rapinas, aliaq́. omnia, quae bellum, atque libido uictorum fert: praeterea, esse in Hispania citeriore Pisonem, in Mauritania cum exercitu P. Sitium Nucerinum, consilij sui participes: petere consulatum C. Antonium, quem sibi collegam fore speraret, hominem & familiarem, et omnibus necessitudinibus circumuentum: cum eo consule se initium agendi facturum. ad hoc maledictis increpabat omnes bonos: suorum unumquemque nominans laudare. admonebat alium egestatis, alium cupiditatis suae, complures periculi, aut ignominiæ, multos uictoriae Syllanae, quibus ea praedae fuerat. Postquam omnium animos alacres uidet; cohortatus, ut petitioné suam

curae

curae haberent, conuentum dimisit. Fuere ea tempestate, qui dicerent, Catilinam, oratione habita, cum ad iusiurandum populares sceleris sui addiceret, humani corporis sanguinem uino permixtum in pateris circumtulisse; inde, cum post exsecrationem omnes degustauissent, sicuti in sollemnibus sacris fieri consueuit, aperuisse consilium suum, atque eo dictare fecisse, quo inter se magis fidi forent, alius alij tāti facinoris conscij. non nulli ficta et haec, et multa praeterea existimabant ab ijs, qui Ciceronis inuidiam, quae postea orta est, leniri credebant atrocitate sceleris eorũ, qui poenas dederāt. nobis ea res pro magnitudine parum comperta est. Sed in ea coniuratione fuit Q. Curius, natus haud obscuro loco, flagitijs atque facinoribus coopertus: quem senatu censores probri gratia mouerant. huic homini non minor uanitas, quàm audacia, inerat. neque reticere, quae audierat, neque suamet ipse scelera occultare, prorsus neque dicere, neque facere, quidquam pensi habebat. erat ei cum Fuluia, muliere nobili, stupri uetus consuetudo. cui cum minus gratus esset, quòd inopia minus largiri poterat; repente glorians maria, montesq. polliceri coepit; et minari interdũ ferro, nisi obnoxia foret; postremo, ferocius agitare, quàm solitus erat. at Fuluia, ex insolentia Curij caussa cognita, tale periculum reip. haud occultum habuit; sed, sublato auctore, de Catilinae coniuratione quae, quo modo audierat,

ipsi more gereret

dierat,

dierat, compluribus narrauit. ea res in primis ſtudia hominum accendit ad conſulatum mandandum M. Tullio Ciceroni. namque antea pleraque nobilitas inuidia æſtuabat, & quaſi pollui conſulatum credebat, ſi eum, quamuis egregius, homo nouus adeptus foret. ſed, ubi periculum aduenit, inuidia, atque ſuperbia poſt fuere. Igitur, comitijs habitis, conſules declarantur M. Tullius, & C. Antonius. quod factum primo populares coniurationis concuſſerat. neque tamen Catilinae furor minuebatur; ſed in dies plura agitare; arma per Italiam locis opportunis parare; pecuniam, ſua, aut amicorum fide ſumptam mutuam, Faeſulas ad Manlium quemdam portare; qui poſtea princeps fuit belli faciundi. ea tempeſtate plurimos cuiuſque generis homines aſciuiſſe ſibi dicitur, mulieres aliquot etiam; quae primo ingentes ſumptus ſtupro corporis tolerauerant, poſt, ubi aetas tantummodo quaeſtui, neque luxuriae modum fecerat, aes alienũ grande conflauerant. per eas ſe Catilina credebat poſſe ſeruitia urbana ſolicitare, urbem incendere, uiros earum uel adiungere ſibi, uel interficere. ſed in his erat Sempronia; quae multa ſaepe uirilis audaciae facinora cõmiſerat. haec mulier genere, atque forma, praeterea uiro, liberis ſatis fortunata fuit; litteris graecis et latinis docta; pſallere, ſaltare elegãtius, quàm neceſſe eſt probae: multa alia, quae inſtrumenta luxuriae ſunt. ſed ei ſemper

cario-

cariora omnia, quàm decus, atque pudicitia fuit. pecuniae, an famae, minus parceret, haud facile discerneres. libidine sic accensa, ut saepius peteret uiros, quàm peteretur. sed ea saepe antehac fidem prodiderat, creditum abiurauerat, caedis conscia fuerat, luxuria atque inopia praeceps abierat. uerum ingenium eius haud absurdum, posse uersus facere, iocum mouere, sermone uti uel modesto, uel molli, uel procaci. prorsus multae facetiæ, multusq́. lepos inerat. His rebus comparatis, Catilina nihilo minus in proximum annum consulatum petebat, sperans, si designatus foret, facile se ex uoluntate Antonio usurum. neque interea quietus erat, sed omnibus modis insidias parabat Ciceroni. neque illi tamen ad cauendum dolus, aut astutiae deerant. namque a principio consulatus sui, multa per Fuluiam pollicendo, effecerat, ut Q. Curius, de quo paullo ante memoraui, consilia Catilinae sibi proderet. ad hoc, collegam suum Antonium pactione prouinciae perpulerat, ne contra remp. sentiret: circum se praesidia amicorum, atque clientium occulte habebat. Postquam dies comitiorum uenit; et Catilinae neque petitio, neque insidiae, quas consuli fecerat, prospere cessere: constituit bellum facere, & extrema omnia experiri; quoniam, quae occulte tentauerat, aspera, foedaq́. euenerant. Igitur C. Manlium Faesulas, atque in eam partem Etruriae, Septimium quemdam Camertem in agrum,

Picenum, C. Iulium in Apuliam dimiſit, praeterea alium aliò, quem ubique opportunum ſibi fore credebat. interea Romae multa ſimul moliri: conſuli inſidias tendere: parare incendia: opportuna loca armatis hominibus obſidere: ipſe cum telo eſſe, item alios iubere: hortari, uti ſemper intenti, paratiq. eſſent: dies, noctesq. feſtinare: uigilare: neque inſomnia, neque labore fatigari. poſtremo, ubi multa agitanti nihil procedit, rurſus intempeſta nocte coniurationis principes conuocat per M. Porcium Laecam: ibiq. multa de ignauia eorum queſtus, docet ſe Manlium praemiſiſſe ad eam multitudinem, quam ad capienda arma parauerat; item alios in alia loca opportuna, qui initium belli facerent; ſeq. ad exercitum proficiſci cupere, ſi prius Ciceronem oppreſſiſſet: eum ſuis conſilijs multum officere. Igitur, perterritis, ac dubitantibus ceteris, C. Cornelius, eques Romanus, operam ſuam pollicitus, & cum eo L. Vargunteius ſenator, conſtituere ea nocte paullo poſt cum armatis hominibus, ſicuti ſalutatum, introire ad Ciceronem, ac de improuiſo domi ſuae imparatum confodere. Curius, ubi intelligit, quamtum periculum conſuli impendeat, propere per Fuluiã Ciceroni dolum, qui parabatur, enunciat. ita illi ianua prohibiti, tamtum facinus fruſtra ſuſceperant. Interea Manlius in Etruria plebem ſollicitare, egeſtate ſimul, ac dolore iniuriae nouarum rerum cupidam; quòd, Syllae dominatione,

tione, agros, bonaq. omnia amiserat; praeterea, latrones cuiusque generis, quorum in ea regione magna copia erat, non nullos ex Syllanis colonis, quibus libido, atque luxuria ex magnis rapinis nihil reliqui fecerant. ea cum Ciceroni nunciarentur; ancipiti malo permotus, quòd neque urbem ab insidijs priuato consilio longius tueri poterat, neque, exercitus Manlij quãtus, aut quo consilio foret, satis compertum habebat, rem ad senatum refert, iam antea uulgi rumoribus exagitatam. itaque, quod plerumque in atroci negotio solet, senatus decreuit, darent operam consules, ne quid resp. detrimenti caperet. ea potestas per senatum more Romano magistratui maxima permittitur, exercitum parare, bellum gerere, coercere omnibus modis socios, atque ciues: domi, militiæq. imperium, atque iudicium summum habere. aliter, sine populi iussu, nulli earũ rerum consuli ius est. Post paucos dies L. Senius senator in senatu litteras recitauit, quas Faesulis allatas sibi dicebat; in quibus scriptum erat, C. Manlium arma cepisse, cum magna multitudine ante diem VI. kal. Nou. simul, id quod in tali re solet, alij portenta, atque prodigia nunciabãt: alij, conuentus fieri, arma portari, Capuæ, atque in Apulia seruile bellum moueri. igitur senati decreto Q. Marcius Rex Faesulas, Q. Metellus Creticus in Apuliã, circumq. ea loca missi sunt. hi utrique ad urbem imperatores erant, impediti,

ti, ne triumpharent, calumnia paucorum; quibus omnia honesta, atque inhonesta uendere mos erat. sed praetores Q. Pompeius Rufus Capuam, Q. Metellus Celer in agrum Picenum: hisq. permissum, uti pro tempore, atque periculo exercitũ compararent. ad hoc, si quis indicasset de coniuratione, quæ contra remp. facta erat, praemium decreuere seruo libertatem, HS C̄, libero impunitatem eius rei, & HS CC. itemq. decreuere, uti gladiatoriae familiae Capuam, & in cetera municipia distribuerentur pro cuiusque opibus; Romæ per totam urbem uigiliae haberẽtur; eisq. minores magistratus præessent. Quibus rebus permota ciuitas, atque immutata facies urbis erat: ex summa laetitia, atque lasciuia, quae diuturna quies pepererat, repente omnes tristitia inuasit. festinare, trepidare: neque loco, neque homini cuiquam satis credere: neque bellum gerere, neque pacem habere: suo quisque metu pericula metiri. ad hoc, mulieres, quibus pro reip. magnitudine belli timor insolitus incesserat, afflictare sese: manus supplices ad caelum tendere: miserari paruos liberos: rogitare: omnia pauere: superbia, atque delicijs omissis, sibi, patriaeq. diffidere. At Catilinæ crudelis animus eadem illa mouebat: tametsi præsidia parabantur; & ipse lege Plautia interrogatus erat ab L. Paullo. postremo, dissimulandi caussa, & quasi sui expurgandi, sicuti iurgio lacessitus foret, in senatum uenit.

tum

tum M. Tullius consul, siue praesentiam eius timens, siue ira commotus, orationem habuit luculentam, atque utilem reip. quam postea scriptam edidit. sed, ubi ille assedit, Catilina, ut erat: paratus ad dissimulanda omnia, demisso uultu, uoce supplici, postulare a patribus coepit, ne quid de se temere crederent: ea familia ortum, ita se ab adolescentia uitam instituisse, ut omnia bona in spe haberet: ne existimarent, sibi, patricio homini, cuius ipsius, atque maiorum plurima beneficia in plebem R. essent, perdita rep. opus esse; cũ eam seruaret M. Tullius, inquilinus ciuis urbis Romae. Ad haec maledicta alia cum adderet; obstrepere omnes, hostem, atque parricidam uocare. tum ille furibundus, Quoniam quidem circumuentus, inquit, ab inimicis praeceps agor; incendium meum ruina restinguam. Deinde se ex curia domum proripuit. ibi multa secum ipse uoluens, quòd neque insidiae consuli procedebant, et ab incendio intelligebat urbem uigilijs munitam, optimum factu credens exercitum augere, ac prius, quàm legiones scriberentur, multaq; ante capere, quae bello usui forent, nocte intempesta cum paucis in Manliana castra profectus est. sed Cethego, atque Lentulo, ceterisq., quorũ cognouerat promptam audaciam, mandat, quibus rebus possent, opes factionis confirment; insidias consuli maturent; caedem, incendia, aliaq. belli facinora parent: sese propediem cum magno exercitu ad urbẽ

accurſurum. Dum haec Romae geruntur, C. Manlius ex ſuo numero legatos ad Q. Marcium regē mittit cum mandatis huiuſcemodi. Deos, hominesq́. teſtamur, imperator, nos arma neque cōtra patriam cepiſſe, neque quo periculum alijs faceremus, ſed uti corpora noſtra ab iniuria tuta forent: qui miſeri, egentes, uiolentia, atque crudelitate foeneratorum plerique patria, ſed omnes fama, atque fortunis expertes ſumus: neque cuiquam noſtrum licuit, more maiorum, lege uti, neque, amiſſo patrimonio, corpus liberum habere: tamta ſaeuitia foeneratorū, atque praetoris fuit. ſaepe maiores ueſtrum miſeriti plebis R. decretis ſuis inopiae eius opitulati ſunt: ac nouiſſime, memoria noſtra, propter magnitudinem aeris alieni, uolentibus omnibus bonis, argentum aere ſolutum eſt. ſaepe ipſa plebs, aut dominandi ſtudio permota, aut ſuperbia magiſtratuum armata, a patribus ſeceſſit. at nos non imperium, neque diuitias petimus; quarum rerum cauſſa, bella, atque certamina omnia inter mortales ſunt; ſed libertatē; quam nemo bonus, niſi cum anima ſimul, amittit. Te, atque ſenatum obteſtamur, conſulatis miſeris ciuibus; legis praeſidium, quod iniquitas praetoris eripuit, reſtituatis; ne ue nobis eam neceſſitudinē imponatis, ut quaeramus, quonam modo maxime ulti ſanguinem noſtrum pereamus. Ad haec Q. Marcius reſpondit: ſi quid ab ſenatu petere uellent, ab armis diſcedant, Romam ſupplices profici-

D

ficiſcantur : ea miſericordia, ac manſuetudine ſenatum, populumq́. R. ſemper fuiſſe, ut nemo umquam ab eo fruſtra auxilium petiuerit. At Catilina ex itinere pleriſque conſularibus, praeterea optimo cuique litteras mittit: ſe, falſis criminibus circumuentum, quoniam factioni inimicorum reſiſtere nequiuerit, fortunae cedere, Maſſiliam in exſilium proficiſci; non quo ſibi tanti ſceleris conſcius eſſet; ſed uti reſp. quieta foret; ne ue ex ſua contentione ſeditio oriretur. Ab his longe diuerſas litteras Q. Catulus in ſenatu recitauit; quas ſibi nomine Catilinae redditas dicebat. earum exemplum infra ſcriptum eſt.

L. CATILINA
Q. CATVLO S.

EGREGIA tua fides, re cognita, grata mihi, magnis in meis periculis, fiduciam commendationi meae tribuit. quamobrem defenſionem in nouo conſilio non ſtatui parare: ſatisfactionem ex nulla conſcientia de culpa proponere decreui: quá mediusfidius licet ueram cognoſcas. Iniurijs, contumelijsq́. concitatus, quòd fructu laboris, induſtriaeq́. meae priuatus, ſtatum dignitatis nó obtinebam, publicam miſerorum cauſſá pro mea conſuetudine ſuſcepi: non, quin aes alienum meis nominibus ex poſſeſſionibus ſoluere poſſem; cum & alijs nominibus liberalitas Aureliae Oreſtillae,

ſuis,

suis, filiaeq. copijs persolueret: sed, quod non dignos homines honore honestatos uidebam; meq. falsa suspicione alienatũ esse sentiebam. hoc nomine satis honestas pro meo casu spes reliquae dignitatis conseruandae sum secutus. Plura cum scribere uellem, nunciatum est mihi uim parari. nunc Orestillam tibi commendo, tuaeq. fidei trado. eam ab iniuria defendas, per liberos tuos rogatus, aueto. Sed ipse, paucos dies commoratus apud C. Flaminium in agro Rheatino, dum ciuitatem antea solicitatam armis exornat, cũ fascibus, atque alijs imperij insignibus in castra ad Manlium contendit. Haec ubi Romae comperta sunt; senatus Catilinam, et Mãlium hostes iudicat; ceterae multitudini diem statuit, antequam liceret sine fraude ab armis discedere, praeter rerum capitalium condemnatis. praeterea, decernit, uti consules delectum habeant; Antonius cum exercitu Catilinam persequi maturet; Cicero urbi praesidio sit. Ea tempestate mihi imperium populi R. multo maxime miserabile uisum est: cui cum ad occasum ab ortu solis omnia domita armis parerent; domi otium, atque diuitiae, quae prima mortales putant, affluerent; fuere tamen ciues, qui seque, remq. publicam obstinatis animis perditum irẽt. namque, duobus senati decretis, ex tamta multitudine neque praemio inductus coniurationem patefecerat, neque ex castris Catilinae quisquam omnium discesserat. tanta uis morbi, atque uti ta-

bes pleroſque ciuium animos inuaſerat . neque ſo-
lum illis aliena mens erat, qui conſcij coniuratio-
nis fuerant ; ſed omnino cuncta plebes , nouarum
rerum ſtudio, Catilinae incepta probabat. id adeo
more ſuo uidebatur facere . nam ſemper in ciuita-
te, quibus opes nullae ſunt, bonis inuident, malos
extollunt; uetera odere, noua exoptant; odio ſua-
rum rerum mutari omnia ſtudent; turba, atque ſe-
ditionibus ſine cura aluntur; quoniam egeſtas fa-
cile habetur ſine damno. ſed urbana plebes ea uero
praeceps erat multis de cauſſis. primum omnium,
qui ubique probro, atque petulantia maxime prae
ſtabant , item alij , per dedecora , patrimonijs a-
miſſis , poſtremo omnes , quos flagitium , aut fa-
cinus domo expulerat, hi Romam, ſicuti in ſenti-
nam, confluxerant . deinde multi , memores Syl-
lanae uictoriae, quòd ex gregarijs militibus alios
ſenatores uidebant , alios ita diuites , ut regio ui-
ctu , atque cultu aetatem agerent, ſibi quiſque , ſi
uictoria in armis foret, talia ſperabat. praeterea,
iuuẽtus, quae in agris manuum mercede inopiam
tolerauerat , priuatis , atque publicis largitioni-
bus excita, urbanum otium ingrato labori praetu
lerat. eos, atque alios omnes malum publicum a-
lebat. quo minus mirandum eſt, homines egentes,
malis moribus , maxima ſpe , reip. iuxta ac ſibi
conſuluiſſe . praeterea, quorum , uictoria Syllae,
parentes proſcripti , bona erepta , ius libertatis
imminutum erat , haud ſane alio animo belli euen

tum

tum exſpectabant. ad hoc, quicumque aliarum, at
que ſenatus, partium erant, conturbari remp.
quàm minus ualere ipſi, malebant. id adeo malum
multos poſt annos in ciuitatem reuerterat. nam,
poſtquam Cn. Pompeio, & M. Craſſo cos. tribu-
nicia poteſtas reſtituta eſt; homines adoleſcentes,
ſummam poteſtatē nacti, quibus aetas, animusq́.
ferox erat, coepere, ſenatum criminando, plebem
exagitare; deinde, largiendo, atque pollicitando
magis incendere; ita ipſi clari, potentesq́. fieri.
contra eos ſumma ope nitebatur pleraque nobili-
tas ſenatus, ſpecie reip. pro ſua magnitudine.
namque, uti paucis uerum abſoluam, per il-
la tempora quicumque remp. agitauere, honeſtis
nominibus, alij, ſicuti iura populi defenderent,
pars, quo ſenatus auctoritas maxima foret, bo-
num publicum ſimulantes, pro ſua quiſque po-
tentia certabat: neque illis modeſtia, neque mo-
dus contentionis erat: utique uictoriam crudeliter
exercebant. ſed, poſtquam Cn. Pompeius ad bel-
lum maritimum, atque Mithridaticum miſſus eſt;
plebis opes imminutae; paucorum potentia cre-
uit. hi magiſtratus, prouincias, aliaq́. omnia te
nere: ipſi innoxij, florentes, ſine metu aetatem a-
gere, ceterosq́. iudicijs terrere, quo plebem in
magiſtratu placidius tractarent. ſed, ubi primū,
dubijs rebus nouandis, ſpes oblata eſt; uetus cer
tamen animos eorum arrexit. quòd ſi primo proe
lio Catilina ſuperior, aut aequa manu diſceſſiſſet:

profecto magna clades, atque calamitas remp. op
preſſiſſet: neque illis, qui uictoriam adepti forent,
diutius ea uti licuiſſet; quin, defeſſis, & exſan-
guibus, qui plus poſſet, imperium, atque liberta-
tem extorqueret. Fuere tamen extra coniuratio-
nem complures, qui ad Catilinam initio profecti
ſunt. in his erat Fuluius, ſenatoris filius: quem
retractum ex itinere parens necari iuſſit. Iiſdem
temporibus Romae Lentulus, ſicuti Catilina prae
ceperat, quoſcunque moribus, aut fortuna nouis
rebus idoneos credebat, aut per ſe, aut per alios
ſolicitabat; neque ſolum ciues, ſed cuiuſque modi
genus hominum, quod modo uſui bello foret. igi-
tur P. Vmbreno cuidam negotium dat, uti lega-
tos Allobrogum requirat; eosq́ue, ſi poſſit, impel-
lat ad ſocietatem belli; exiſtimans publice, priua-
timq́. aere alieno oppreſſos; praeterea, quòd na-
tura Gallica gens bellicoſa eſſet, facile eos ad tale
conſilium adduci poſſe. Vmbrenus, quòd in Gal-
lia negotiatus erat, pleriſque principibus ciuitatú
notus erat, atque eos nouerat: itaque ſine mora,
ubi primum legatos in foro conſpexit, percuncta-
tus pauca de ſtatu ciuitatis, & quaſi dolens eius
caſum, requirere coepit, quem exitum tantis ma-
lis ſperarent. poſtquam illos uidet queri de auari-
tia magiſtratuum, accuſare ſenatum, quòd in eo
auxilij nihil eſſet; miſerijs ſuis remedium mortem
exſpectare: At ego, inquit, uobis, ſi modo uiri eſ-
ſe uultis, rationem oſtendam, qua tanta mala iſta

effu-

effugiatis. Haec ubi dixit; Allobroges, in maximam spem adducti, Vmbrenum orare, ut sui misereretur: nihil tam asperum, neque tam difficile esse, quin cupidissime facturi essent; dum ea res ciuitatem aere alieno liberaret. Ille eos in domum D. Bruti perducit; quòd foro propinqua erat, neque aliena consilij propter Semproniam. nam tum Brutus ab Roma aberat. praeterea Gabinium arcessit; quo maior auctoritas sermoni inesset. eo praesente coniurationem aperit: nominat socios, praeterea multos cuiusque generis innoxios; quo legatis animus amplior esset: deinde eos, pollicitos operam suam, domum dimittit. Sed Allobroges diu in incerto habuere, quidnam consilij caperent. in altera parte erat aes alienum, studium belli, magna merces in spe uictoriae. at in altera maiores opes, tuta consilia, pro incerta spe certa praemia. haec illis uoluentibus, tamdem uicit fortuna reip. itaque Q. Fabio Sangae, cuius patrocinio plurimum ciuitas utebatur, rem omnem, uti cognouerant, aperiunt. Cicero, per Sangam consilio cognito, legatis praecipit, ut studium coniurationis uehementer simulent; ceteros adeant; bene polliceantur; dentq. operam, uti eos quammaxime manifestos habeant. Iisdem fere temporibus, in Gallia citeriore, atque ulteriore, item in agro Piceno, Bruttio, Apulia motus erat. namque illi, quos ante Catilina dimiserat, inconsulte, ac ueluti per dementiam, cuncta simul agebant:

nocturnis consilijs, armorum, atque telorum portationibus, festinando, agitando omnia, plus timoris, quàm periculi effecerant. ex eo numero cóplures Q. Metellus Celer praetor, ex S.C. caussa cognita, in uincula coniecerat. item in citeriore Gallia C. Murena, qui ei prouinciae legatus praeerat. At Romae Lentulus cum ceteris, qui principes coniurationis erant, paratis, ut uidebatur, magnis copijs, constituerat, uti, cum Catilina in agrum Faesulanum cum exercitu uenisset, L. Bestia tribunus pl. concione habita, quereretur de actionibus Ciceronis, belliq. grauissimi inuidiam optimo consuli imponeret; eo signo, proxima nocte cetera multitudo coniurationis suum quisque negotium exsequeretur. sed ea diuisa hoc modo dicebantur: Statilius, & Gabinius uti cum magna manu duodecim simul opportuna loca urbis incenderent; quo tumultu facilior aditus ad consulem, ceterosque, quibus insidiae parabantur, fieret: Cethegus Ciceronis ianuam obsideret, eumq. ui aggrederetur, alius autem alium; sed filij familiarum, quorum ex nobilitate maxima pars erat, parentes interficerent; simul, caede, & incendio perculsis omnibus, ad Catilinam erumperent. Inter haec parata, atque decreta, Cethegus semper querebatur de ignauia sociorum: illos, dubitando, & dies prolatando, magnas opportunitates corrumpere: facto, non consulto, in tali periculo opus esse: seque, si pauci adiuuarent, languen-

tibus

tibus alijs, impetum in curiam facturum. natura ferox, uehemens, manu promptus erat: maximum bonum in celeritate putabat. Sed Allobroges ex praecepto Ciceronis per Gabinium ceteros conueniunt: ab Lentulo, Cethego, Statilio, item Cassio postulant iusiurandum, quod signatum ad ciues perferant: aliter haud facile eos ad tantum negotium impelli posse. ceteri nihil suspicantes dant. Cassius semet eò breui uenturum pollicetur, ac paullo ante legatos ex urbe proficiscitur. Lentulus cum his P. Vulturtium quemdam Crotoniensem mittit: ut Allobroges, prius quàm domum pergerent, cum Catilina, data, atque accepta fide, societatem confirmarent. ipse Vulturtio litteras ad Catilinam dat: quarum exemplum infra scriptum est. Qui sim, ex eo, quem ad te misi, cognosces. fac cogites, in quamta calamitate sis: & memineris, te uirum esse: consideres, quid tuae rationes postulent: auxilium petas ab omnibus, etiam ab infimis. Ad hoc, mandata uerbis dat: cum ab senatu hostis iudicatus sit, quo consilio seruitia repudiet: in urbe parata esse, quae iusserit: ne cunctetur ipse propius accedere. His rebus ita actis, constituta nocte, qua proficiscerentur, Cicero, per legatos cuncta edoctus, L. Valerio Flacco, & C. Pomptinio praetoribus imperat, ut in ponte Miluio per insidias Allobrogū comitatus deprehendant: rem omnem aperit, cuius rei gratia mittebantur: cetera, uti facto opus

sit,

ſit, ita agant, permittit illis. homines militares,
ſine tumultu praeſidijs collocatis, ſicuti praeceptū
erat, occulte pontem obſident. poſtquam ad id lo-
ci legati cum Vulturtio uenerunt; & ſimul utrin
que clamor exortus eſt: Galli, cito cognito conſi-
lio, ſine mora praetoribus ſe tradunt. Vulturtius
primo, cohortatus ceteros, gladio ſe a multitudi-
ne defendit; deinde, ubi a legatis deſertus eſt,
multa prius de ſalute ſua Pomptiniū obteſtatus,
quòd ei notus erat, poſtremo timidus, ac uitae dif
fidens, uelut hoſtibus, ſeſe praetoribus dedit. qui-
bus rebus confectis, omnia propere per nuncios
conſuli declarantur. At illum ingens cura, at-
que laetitia ſimul occupauere. nam laetabatur in
telligens, coniuratione patefacta, ciuitatem pe-
riculis ereptam eſſe. porro autem anxius erat, du
bitans, in maximo ſcelere tantis ciuibus deprehē
ſis, quid facto opus eſſet. poenam illorum ſibi one
ri, impunitatem perdundae reip. fore credebat. igi
tur, confirmato animo, uocari ad ſeſe iubet Len-
tulum, Cethegum, Statilium, Gabinium, itemq.
Ceparium Terracinenſem; qui in Apuliam ad
concitanda ſeruitia proficiſci parabat. ceteri ſine
mora ueniunt: Ceparius, paullo ante domo egreſ-
ſus, cognito indicio, ex urbe profugerat. conſul
Lentulum, quòd praetor erat, ipſe manu tenens in
ſenatum perducit; reliquos cum cuſtodibus in ae-
dem Concordiae uenire iubet. eò ſenatum aduocat;
magnaq. frequentia eius ordinis, Vuulturtium cū
legatis

legatis introducit; Flaccum praetorem scrinium cum litteris, quas a legatis acceperat, eodem afferre iubet. Vulturtius, interrogatus de itinere, de litteris, postremo quid, aut qua de caussa, cõsilij habuisset, primo fingere alia omnia, dissimulare de coniuratione; post, ubi fide publica dicere iussus est, omnia, uti gesta erant, aperit; docetq., se paucis ante diebus a Gabinio, et Cepario socium accitum: nihil amplius scire, quàm legatos: tantummodo audire solitum ex Gabinio, P. Autronium, Ser. Syllam, L. Vargunteium, multos praeterea in ea coniuratione esse. eadem Galli fatentur. At Lentulum dissimulantem coarguunt, praeter litteras, sermonibus, quos ille habere solitus erat: ex libris Sibyllinis, regnum Romae tribus Cornelijs portendi: Cinnam, atque Syllam antea, se tertium esse, cui fatum foret urbis potiri: praeterea, ab incenso Capitolio illum esse uigesimum annum, quem saepe ex prodigijs aruspices respõdissent bello ciuili cruentum fore. Igitur, perlectis litteris, cum prius omnes signa sua cognouissent, senatus decernit, uti, abdicato magistratu, Lentulus, itemq. ceteri in liberis custodijs habeantur. itaque Lentulus P. Lentulo Spintheri, qui tum aedilis erat, Cethegus Q. Cornificio, Statilius C. Caesari, Gabinius M. Crasso, Ceparius (nam is paullo ante ex fuga retractus erat) Cn. Terentio senatori traduntur. Interea plebs, coniuratione patefacta, quae primo cupida nouarum rerum nimis

bello

bello fauebat, mutata mente Catilinae cōsilia exsecrari, Ciceronem ad caelum tollere; ueluti ex seruitute erepta, gaudiū, atque laetitiā agitabat. namque alia belli facinora praedae magis, quàm detrimento, fore, incendium uero crudele, immoderatum, ac sibi maxime calamitosum putabat, quippe cui omnes copiae in usu quotidiano, & cultu corporis erant. Post eum diem quidam L. Tarquinius ad senatum adductus erat: quem, ad Catilinam proficiscentem, ex itinere retractum aiebant. is cum se diceret indicaturum de coniuratione, si fides publica data esset; iussus a consule, quae sciret, edicere, eadem fere, quae Vulturtius, de paratis incendijs, de caede bonorum, de itinere hostium senatum edocet: praeterea, se missum a M. Crasso, qui Catilinae nunciaret, ne eum Lentulus, & Cethegus, alijq. ex coniuratione deprehensi terrerent; eoq. magis properaret ad urbem accedere, quo & ceterorum animos reficeret, & illi facilius e periculo eriperentur. Sed, ubi Tarquinius Crassum nominauit, hominem nobilem, maximis diuitijs, summa potentia; alij rem incredibilem rati; pars, tametsi uerum existimabant, tamen, quia in tali tempore tamta uis hominis magis leniunda, quàm exagitanda, uidebatur, plerique Crasso ex priuatis negotijs obnoxij, conclamant, indicem falsum esse; deq. ea re postulant uti referatur. itaque, consulente Cicerone, frequens senatus decernit, Tarquinij

quinij indicium falsum uideri; eumq. in uinculis retinendum; neque amplius potestatem faciundam, nisi de eo indicaret, cuius consilio tamtam rem esset mentitus. Erant eo tempore, qui existimarent, indicium illud a P. Autronio machinatum; quo facilius, appellato Crasso, per societatem periculi reliquos illius potentia tegeret. alij, Tarquinium immissum a Cicerone, aiebant; ne Crassus, more suo suscepto malorum patrocinio, remp. conturbaret. ipsum Crassum ego postea praedicantem audiui, tamtam illam contumeliam sibi ab Cicerone impositam. Sed ijsdem temporibus Q. Catulus, & Cn. Piso neque precibus, neque gratia, neque praetio Ciceronem impellere potuere, uti per Allobroges, aut per alium indicem C. Caesar falso nominaretur. nam uterque cum illo graues inimicitias exercebant; Piso, oppugnatus in iudicio repetundarum, propter cuiusdam transpadani supplicium iniustum; Catulus, ex petitione pontificatus odio incensus; quòd, extrema aetate, maximis honoribus usus, ab adolescentulo Caesare uictus discesserat. res autem opportuna uidebatur; quòd is, priuatim egregia liberalitate, publice maximis muneribus, grandem pecuniam debebat. sed, ubi consulem ad tamtum facinus impellere nequeunt, ipsi, sigillatim circueundo, atque ementiendo quae se ex Vulturtio, aut Allobrogibus audisse dicerent, magnam illi inuidiam conflauerant; usque eo, ut

non

non nulli equites R. qui praesidij caussa cum telis erãt circũ aedem Concordiae, seu periculi magnitudine, seu animi mobilitate impulsi, quo studium suum in remp. clarius esset, egredienti ex senatu Caesari gladio minitarentur. Dum haec in senatu aguntur; & dũ legatis Allobrogum, & T. Vulturtio, comprobato eorum indicio, praemia decernuntur: libertini, & pauci ex clientibus Lentuli, diuersis itineribus, opifices, atque seruitia in uicis ad eum eripiendum solicitabant: partim exquirebant duces multitudinum, qui pretio rẽp. uexare soliti erant. Cethegus autem per nuncios familiam, atque libertos suos, lectos, & exercitatos in audaciam, orabat, ut, grege facto, cũ telis ad sese irrumperent. Consul, ubi ea parari cognouit, dispositis praesidijs, uti res, atque tempus monebat, conuocato senatu refert, quid de ijs fieri placeat, qui in custodijs traditi erant. sed eos paullo ante frequens senatus iudicauerat contra remp. fecisse. tum D. Iunius Silanus, primus sententiam rogatus, quòd eo tempore consul designatus erat, de ijs qui in custodijs tenebantur, & praeterea de L. Cassio, P. Furio, P. Vmbreno, Q. Annio, si deprehensi forent, supplicium sumendum decreuerat: isq́. postea, permotus oratione C. Caesaris, pedibus in sententiam Ti. Neronis iturum se dixerat; qui de ea re, praesidijs additis, referundum censuerat. sed Caesar, ubi ad eum uentum est, rogatus sententiam a consule,
buiu-

huiuſcemodi uerba locutus eſt. Omnes homines P.C. qui de rebus dubijs conſultant, ab odio, amicitia, ira, atque miſericordia uacuos eſſe decet. haud facile animus uerum prouidet, ubi illa officiunt; neque quiſquam omnium libidini ſimul & uſui paruit. ubi intenderis ingenium; ualet. ſi libido poſſidet; ea dominatur; animus nihil ualet. magna mihi copia eſt memorandi P. C. qui reges, aut qui populi, ira, aut miſericordia impulſi, male conſuluerint: ſed ea malo dicere, quae maiores noſtri contra libidinem animi ſui, recte, atque ordine fecere. Bello Macedonico, quod cum rege Perſae geſſimus, Rhodiorum ciuitas, magna, atque magnifica, quae populi R. opibus creuerat, infida, atque aduorſa nobis fuit: ſed poſtquam, bello confecto, de Rhodijs conſultum eſt; maiores noſtri, ne quis diuitiarum magis, quàm iniuriae cauſſa bellum inceptum diceret, impunitos eos dimiſere. Item, bellis Punicis omnibus, cum ſaepe Carthaginienſes & in pace, & per inducias multa nefaria facinora feciſſent, numquam ipſi per occaſionem talia fecere: magis, quod ſe dignum foret, quàm quòd in illos iure fieri poſſet, quaerebant. Hoc item uobis prouidendum eſt P. C. ne plus apud uos ualeat P. Lentuli; & ceterorum ſcelus, quàm ueſtra dignitas; neu magis irae ueſtrae, quàm famae, conſulatis. nam ſi digna poena pro factis eorum reperitur: nouum conſilium approbo. ſin magnitudo ſceleris omnium ingenia exuperat:

pulcherrima Caesaris oratio

in tempore qn pax erat in paucos dies.

perat: ijs utendum censeo, quae legibus comparata sunt. Plerique eorum, qui ante me sententias dixerunt, composite, atque magnifice casum reip. miserati sunt: quae belli saeuitia esset, quae uictis acciderent, enumerauere: rapi uirgines, pueros: diuelli liberos a parentum complexu: matres familiarum pati, quae uictoribus collibuissent: fana, atque domos spoliari: caedem, incendia fieri: postremo armis, cadaueribus, cruore, atque luctu omnia compleri. sed, per deos immortales, quò illa oratio pertinuit? an, uti uos infestos coniurationi faceret? scilicet, quem res tamta, atque tam atrox non permouit, eum oratio accendet. non ita est: neque cuiquam mortalium iniuriae suae paruae uidentur: multi eas grauius aequo habuere. sed alijs alia licentia est, P.C. qui demissi in obscuro uitam agunt, si quid iracũdia deliquere; pauci sciunt; fama, atque fortuna eorum pares sunt: qui, magno imperio praediti, in excelso aetatem agunt; eorum facta cuncti mortales nouere. ita in maxima fortuna minima licentia est. neque studere, neque odisse, sed minime irasci decet. quae apud alios iracundia dicitur, ea in imperio superbia, atque crudelitas appellatur. Equidem ego sic existimo P.C. omnes cruciatus minores, quàm facinora illorũ, esse. sed plerique mortales postrema meminere; et in hominibus impijs, sceleris eorum obliti, de poena disserũt, si ea paullo saeuior fuerit. D. Silanum, uirum fortem, atque strenuum, certo scio,

ſcio, quae dixerit, ſtudio reip. dixiſſe, neque illum in tanta re gratiam, aut inimicitias exercere. eos mores, eamq. modeſtiam uiri cognoui. uerum ſententia eius mihi non crudelis, (quid enim in tales homines crudele fieri poteſt?) ſed aliena a rep. noſtra uideretur. nã profecto aut metus, aut iniuria te ſubegit, Silane, conſulẽ deſignatũ, genus poenae nouũ decernere. de timore, ſuperuacaneum eſt diſſerere; cum praeſertim, diligentia clariſſimi uiri conſulis, tanta praeſidia ſint in armis. de poena, poſſum equidem dicere id, quod res habet; in luctu, atque miſerijs, mortem aerumnarum requiem, non cruciatum, eſſe; eam cuncta mortalium mala diſſoluere; ultra neque curae, neque gaudio locum eſſe. ſed, per deos immortales, quamobrem in ſententiam non addidiſti, uti prius uerberibus in eo animaduerteretur? an, quia lex Porcia uetat? at aliae leges item condemnatis ciuibus non animam eripi, ſed exſilium permitti iubent. an, quia grauius eſt uerberari, quàm necari? quid aut acerbum, aut nimis graue eſt in homines tanti facinoris conuictos? ſin, quia leuius eſt: qui conuenit in minore negotio legem timere, cum eam in maiore neglexeris? At enim quis reprehendet, quod in parricidas reip. decretum erit? tempus, dies, fortuna; cuius libido gẽtibus moderatur. illis merito accidet, quid quid euenerit: ceterum uos P. C. quid in alios ſtatuatis, conſiderate. omnia mala exempla ex bo-

de mork

nis initijs orta sunt: sed, ubi imperium ad ignaros ciues, aut minus bonos peruenit; nouum illud exemplũ ab dignis, & idoneis ad indignos, et non idoneos trásfertur. Lacedaemonij, deuictis Atheniensibus, triginta uiros imposuere, qui remp. eorum tractarẽt. hi primo coepere pessimum quemque, & omnibus inuisum indemnatum necare. ea populus laetari, & merito dicere fieri. post, ubi paullatim licentia creuit; iuxta bonos & malos libidinose interficere, ceteros metu terrere. ita ciuitas, seruitute oppressa, stultae laetitiae graues poenas dedit. Nostra memoria uictor Sylla, cum Damasippum, et alios eiusmodi, qui malo reip. creuerant, iugulari iussit; quis non factum eius laudabat? homines scelestos, factiosos, qui seditionibus remp. exagitauerant, merito necatos aiebant. sed ea res magnae initium cladis fuit. nam, uti quisque aut domum, aut uillam, postremo uas, aut uestimentum alicuius concupiuerat; dabat operam, uti is in proscriptorum numero esset. ita illi, quibus Damasippi mors laetitiae fuerat, paullo post ipsi trahebantur: neque prius finis iugulandi fuit, quàm Sylla omnes suos diuitijs expleuit. Atque ego hoc non in M. Tullio, neque his temporibus uereor. sed in magna ciuitate multa, & uaria ingenia sunt. potest alio tempore, alio consule, cui item exercitus in manu sit, falsum aliquid pro uero credi. ubi hoc exemplo, per senatus decretum, gladium consul eduxerit; quis illi finem

nem ſtatuet, aut quis moderabitur? Maiores noſtri P. C. neque conſilij, neque audaciae umquam eguere: neque illis ſuperbia obſtabat, quo minus aliena inſtituta, ſi modo proba erant, imitarentur. arma atque tela militaria ab Samnitibus, inſignia magiſtratuum ab Tuſcis pleraque ſumpſerunt: poſtremo, quod ubique apud ſocios, aut hoſtes idoneum uidebatur, cum ſummo ſtudio domi exequebantur. imitari, quàm inuidere bonis, malebant. ſed eodem illo tempore, Graeciae morem imitati, uerberibus animaduertebant in ciues, de condemnatis ſummum ſupplicium ſumebãt. poſtquam reſp. adoleuit; & multitudine ciuium factiones ualuere; circumueniri innocentes, alia huiuſcemodi fieri coepere: tunc lex Porcia, aliaeq. leges paratae ſunt; quibus legibus exſilium damnatis permiſſum eſt. Hanc ego cauſſam P. C. quo minus nouum conſilium capiamus, in primis magnam puto. Profecto uirtus, atque ſapientia maior in illis fuit, qui ex paruis opibus tamtum imperium fecere, quàm in nobis, qui ea bene parta uix retinemus. Placet igitur eos dimitti, & augeri exercitum Catilinae? minime: ſed ita cenſeo: publicandas eorum pecunias; ipſos in uinculis habendos per municipia, quae maxime opibus ualent: neu quis de his poſtea ad ſenatum referat, neue cum populo agat: qui aliter fecerit, ſenatum exiſtimare, eum contra remp. & ſalutem omnium facturum. Poſtquam Caeſar dicendi finem fe

cit; ceteri uerbo, alius alij uarie assentiebantur. at M. Porcius Cato, rogatus sententiá, huiusce-modi orationem habuit. Longe mihi alia mens est P. C. cum res, atque pericula nostra considero, & cum sententias non nullorum ipse mecum reputo. illi mihi disseruisse uidentur de poena eorum, qui patriae, parentibus, aris, atque focis suis bellum parauere. res autem monet, cauere ab illis magis, quàm, quid in illos statuamus, consultare. nam cetera maleficia tum persequare, ubi facta sunt: hoc, nisi prouideris, ne accidat; ubi euenit, frustra iudicia implores. capta urbe, nihil reliqui fit uictis. sed, per deos immortales, (uos ego appello, qui semper domos, uillas, signa, tabulas uestras pluris, quàm remp. fecistis) si ista, cuiuscumque modi sint, quae amplexamini, retinere, si uoluptatibus uestris otium praebere uultis: expergiscimini aliquando, & capessite remp. non agitur de uectigalibus, neque de sociorum iniurijs: libertas, & anima nostra in dubio est. saepenumero P. C. multa uerba in hoc ordine feci: saepe de luxuria, atque auaritia nostrorum ciuium questus sum; multosq́. mortales ob eam caussam aduersos habeo. qui mihi, atque animo meo nullius umquam delicti gratiam fecissem, haud facile alterius libidini malefacta condonabam. sed, ea tametsi uos paruipendebatis: tamen resp. firma erat: opulentia negligentiam tolerabat. nunc uero non id agitur, bonis ne, an malis

mo-

*moribus uiuamus; neque, quamtum, aut quàm
magnificum imperium populi R. ſit; ſed, cuius
haec cũque modi uidentur, noſtra, an, nobiſcum
una, hoſtium futura ſint. Hic mihi quiſquam man
ſuetudinem, & miſericordiam nominat? iam pri-
dem equidem nos uera rerum uocabula amiſimus.
quia, bona aliena largiri, liberalitas; malarum
rerum audacia, fortitudo uocatur; eo reſp. in ex-
tremo ſita eſt. ſint ſane, quoniam ita ſe mores ha
bent, liberales ex ſociorum fortunis: ſint miſericor
des in furibus aerarij: ne illi ſanguinẽ noſtrum lar
giantur; &, dum paucis ſceleſtis parcunt, bonos
omnes perditum erant. Bene, & compoſite C. Cae
ſar paullo ante in hoc ordine de uita, et morte diſſe
ruit, credo falſa exiſtimans ea, quae de inferis me-
morantur; diuerſo itinere malos a bonis loca tae-
tra, inculta, foeda, atque formidoloſa habere.
itaque cenſuit, pecunias eorum publicandas, ip-
ſos per municipia in cuſtodijs habendos; uidelicet
timens, ne, ſi Romae ſint, aut a popularibus con-
iurationis, aut a multitudine conducta, per uim
eripiantur. quaſi uero mali, atque ſceleſti tátum-
modo in urbe, & non per totam Italiam ſint; aut
non ibi plus poſſit audacia, ubi ad defendendum
opes minores ſunt. quare uanum equidem hoc con
ſilium eſt, ſi periculum ex illis metuit. ſin in tam-
to omnium metu ſolus non timet: eo magis refert,
me mihi, atque uobis timere. Quae de P. Lentu-
lo, ceterisq. ſtatuetis; pro certo habetote, uos ſi-*

mul de exercitu Catilinae, & de omnibus coniuratis decernere. quamto uos attentius ea agetis; tãto illis animus infirmior erit. si paullulum modo uos languere uiderint; iam omnes feroces aderũt. Nolite existimare, maiores nostros armis remp. ex parua magnam fecisse. si ita res esset; multo pulcherrimam eam nos haberemus. quippe sociorum, atque ciuium, praeterea armorum, atque equorum maior nobis copia, quàm illis, est. sed alia fuere, quae illos magnos fecere; quae nobis nulla sunt; domi industria, foris iustum imperiũ; animus in consulendo liber, neque delicto, neque libidini obnoxius. pro his nos habemus luxuriam, atque auaritiam, publice egestatem, priuatim opulentiam: laudamus diuitias, sequimur inertiam: inter bonos & malos nullum discrimen est; omnia uirtutis praemia ambitio possidet. neque mirum; ubi uos separatim sibi quisque consiliũ capitis; ubi domi uoluptatibus, hic pecuniae, aut gratiae seruitis. eo fit, ut impetus fiat in uacuam remp. Sed ego haec omitto. Coniurauere nobilissimi ciues patriam incendere: Gallorum gentem, infestissimam Romano nomini, ad bellum accersiunt: dux hostium cum exercitu supra caput est: uos cunctamini etiam nunc? & dubitatis, quid, intra moenia deprehensis hostibus, faciatis? misereamini, censeo: deliquere homines adolescentuli per ambitionem: atque etiam armatos dimittatis. nae ista uobis mansuetudo, & misericordia, si illi

nō armis sed aliis uiuendi usibus remp. imperium amplificauerunt.

illi arma ceperint, in miseriam uertet. Scilicet res ipsa aspera est; sed uos non timetis eam. immo uero maxime; sed inertia, & mollitia animi, alius alium exspectantes, cunctamini; uidelicet dijs immortalibus confisi, qui hanc remp. in maximis saepe periculis seruauere. non uotis, neque supplicijs muliebribus auxilia deorum parantur. uigilando, agendo, bene consulendo, prospere omnia cedũt. ubi socordiae tete, atque ignauiae tradideris; nequidquam deos implores. irati, infestiq. sunt. Apud maiores nostros A. Manlius Torquatus bello Gallico filium suum, quòd is contra imperium in hostem pugnauerat, necari iussit. atque ille egregius adolescens immoderatae fortitudinis morte poenas dedit. uos, de crudelissimis parricidis quid statuatis, cũctamini? uidelicet cetera uita eorum huic sceleri obstat. uerum parcite dignitati Lentuli, si ipse pudicitiae, si famae suae, si dijs, aut hominibus umquam ullis pepercit. ignoscite Cethegi adolescentiae, nisi iterũ iam patriae bellum fecit. nam quid ego de Gabinio, Statilio, Cepario loquar? quibus si quidquam pensi umquã fuisset, non ea consilia de rep. habuissent. postremo P. C. si mehercle peccato locus esset; facile paterer uos ipsa re corrigi, quoniam uerba mea contemnitis: sed undique circumuenti sumus: Catilina cum exercitu in faucibus urget: alij intra moenia, atque in sinu urbis sunt hostes: neque parari, neque consuli quidquam potest occulte. quo magis

properandum est. Quare ita censeo: cum nefario consilio sceleratorum ciuium resp. in maxima pericula uenerit; hiq. indicio T. Vulturtij, & legatorum Allobrogum conuicti, confessiq. sint, caedé, incendia, aliaq. foeda, atque crudelia facinora in ciues, patriamq. parauisse; de confessis, sicuti de manifestis rerum capitalium, more maiorum supplicium sumendum. Postquam Cato assedit; consulares omnes, itemq. senatus magna pars, sententiam eius laudant, uirtutem animi ad caelum ferunt: alij alios, increpantes, timidos uocant: Cato magnus, atque clarus habetur: senatui decretum fit, sicuti ille censuerat. Sed mihi, multa legenti, multa audienti, quae populus R. domi, militiaeq., mari, atque terra praeclara facinora fecit, forte libuit attendere, quae res maxime tanta negotia sustinuisset. Sciebam, saepenumero parua manu cum magnis legionibus hostiú contendisse: cognoueram, paruis copijs bella gesta cum opulentis regibus: ad hoc, saepe fortunae uiolentiam tolerauisse: facundia Graecos, gloria belli Gallos Romanos antefuisse. ac mihi, multa agitanti, constabat, paucorum ciuium egregiam uirtutem cuncta patrauisse; eoq. factum, uti diuitias paupertas, multitudinem paucitas superaret. sed, postquam luxu, atque desidia ciuitas corrupta est; rursus resp. magnitudine sua imperatorum, atque magistratuum uitia sustentabat; ac, ueluti effoeta parente, multis tempestatibus haud

sane

ſane quiſquam Romae uirtute magnus fuit. ſed, memoria mea, ingenti uirtute, diuerſis moribus fuere uiri duo, M. Cato, & C. Caeſar: quos quoniam res obtulerat, ſilentio praeterire non fuit conſilium, quin utriuſque naturam, & mores, quamtum ingenio poſſem, aperirem. Igitur his genus, aetas, eloquentia prope aequalia fuere: magnitudo animi par, item gloria: ſed alia alij. Caeſar beneficijs, ac munificentia magnus habebatur: integritate uitae Cato. ille manſuetudine, & miſericordia clarus factus: huic ſeueritas dignitatem addiderat. Caeſar, dando, ſubleuando, ignoſcendo; Cato, nihil largiendo, gloriam adeptus eſt. in altero miſeris perfugium erat, in altero malis pernicies. illius facilitas, huius conſtantia laudabatur. poſtremo Caeſar in animum induxerat, laborare, uigilare; negotijs amicorum intentus, ſua negligere; nihil denegare, quod dono dignum eſſet; ſibi magnum imperium, exercitum, nouum bellum exoptabat, ubi uirtus eniteſcere poſſet. at Catoni ſtudium modeſtiae, & decoris, ſed maxime ſeueritatis erat. non diuitijs cum diuite, nec factione cum factioſo, ſed cum ſtrenuo uirtute, cum modeſto pudore, cum innocente abſtinentia certabat: eſſe, quàm uideri, bonus malebat: ita, quo minus gloriam petebat, eo magis illam adſequebatur. Poſtquam, uti dixi, ſenatus in Catonis ſententiam diſceſſit; conſul optimum factu ratus, noctem, quae inſtabat, ante capere,

pere, ne quid eo spatio nouaretur, triumuiros, quæ ad supplicium postulabat, parare iubet: ipse, dispositis praesidijs, Lentulum in carcerem deducit: ceteris idem fit per praetores. Est locus in carcere, quod Tullianum appellatur, ubi paullulum ascenderis ad laeuam, circiter XII pedes humi depressus. eum muniunt undique parietes, atque insuper camera lapideis fornicibus iuncta: sed inculta tenebris, odore foeda, atque terribilis eius facies est. in eum locum postquam demissus est Lentulus; iudices rerum capitalium, quibus praeceptum erat, laqueo gulam fregere. ita ille patricius, ex gente clarissima Corneliorum, qui consulare imperium Romæ habuerat, dignũ moribus, factisq. suis exitum uitæ inuenit. de Cethego, Statilio, Gabinio, Cepario eodem modo supplicium sumptum est. Dum ea Romæ geruntur, Catilina ex omni copia, quam & ipse adduxerat, & Manlius habuerat, duas legiones instituit, cohortes pro numero militum complet: deinde, ut quisque uoluntarius, aut ex socijs in castra uenerat, aequaliter distribuerat, ac breui spatio legiones numero hominum expleuerat; cum initio non amplius duobus millibus habuisset. sed ex omni copia circiter pars quarta erat militaribus armis instructa: ceteri, ut quemque casus armauerat, sparos, aut lanceas, alij praeacutas sudes portare: sed postquam Antonius cum exercitu aduentabat; Catilina per montes iter facere; modo ad urbem, mo-

do

do in Galliā uersus castra mouere; hostibus occasionem pugnandi non dare. sperabat, propediem magnas copias se habiturum, si Romæ socij incepta patrauissent: interea seruitia repudiabat, cuius initio ad eū magnae copiae concurrebant, opibus coniurationis fretus, simul alienum suis rationibus existimans, uideri caussam ciuium cum seruis fugitiuis communicasse. sed, postquam in castra nuncius peruenit, Romae coniurationem patefactam, de Lentulo, & Cethego, ceterisque, quos supra memoraui, supplicium sumptum: plerique, quos ad bellum spes rapinarum, aut nouarum rerum studium illexerat, dilabuntur: reliquos Catilina per montes asperos magnis itineribus in agrum Pistoriensem abducit, eo consilio, uti per tramites occulte profugeret in Galliam transalpinam. at Q. Metellus Celer cum tribus legionibus in agro Piceno praesidebat, ex difficultate rerum eadem illa existimans, quae supra diximus, Catilinam agitare. igitur, ubi iter eius ex perfugis cognouit, castra propere mouit, ac sub ipsis radicibus montium consedit: quà illi descensus erat in Galliam properanti. neque tamen Antonius procul aberat, utpote qui magno exercitu locis aequioribus expeditos in fugam sequeretur. Sed Catilina, postquam uidet montibus, atque copijs hostium sese clausum; in urbe res aduersas; neque fugae, neque praesidij ullam spem; optimum factu ratus, in tali re fortunam belli tentare, statuit
cum

cum Antonio quamprimum confligere: itaque, concione aduocata, huiuscemodi orationem habent. Compertum ego habeo, milites, uerba uirtutem non addere, neque ex ignauo strenuum, neque fortem ex timido exercitum oratione imperatoris fieri. quamta cuiusque animo audacia natura, aut moribus inest, tamta in bello patere solet. quem neque gloria, neque pericula excitant, nequidquam hortere. timor animi auribus officit. sed ego uos, quo pauca monerem, aduocaui, simul uti caussam mei consilij aperirem. Scitis equidem, milites, socordia, atque ignauia Lentuli quátum ipsi, nobisq́. cladis attulerit; quoq́. modo, dum ex urbe praesidia operior, in Galliam proficisci nequiuerim. nunc uero, quo in loco res nostrae sint, iuxta mecum omnes intelligitis. exercitus hostium duo, unus ab urbe, alter a Gallia obstant: diutius in his locis esse, si maxime animus ferat, frumenti atque aliarum rerú egestas prohibet: quocumque ire placet, ferro iter aperiendum est. Quapropter uos moneo, uti forti, atque parato animo sitis; & cum proelium inibitis, memineritis, uos diuitias, decus, gloriam, praeterea libertatem, atque patriam in dextris uestris portare. si uincimus: omnia nobis tuta erunt: commeatus abunde, municipia, atque coloniae patebunt. sin metu cesserimus: eadem illa aduersa fient: neque locus, neque amicus quisquá teget, quem arma non texerint. Praeterea milites, non eadem

nobis,

[Marginal manuscript notes:] pulchra Catilinae oratio ad inflamandos militum animos ad bellum

expecto

nobis, & illis necessitudo impendet. nos pro patria, pro libertate, pro uita certamus: illis superuacaneum est pro potentia paucorum pugnare. quo audacius aggredimini, memores pristinae uirtutis. Licuit nobis cum summa turpitudine in exsilio aetatem agere. potuistis nõ nulli Romae, amissis bonis, alienas opes exspectare. quia illa foeda, atque intoleranda uiris uidebátur, haec sequi decreuistis. si haec relinquere uultis; audacia opus est. nemo, nisi uictor, pace bellũ mutauit. nã, in fuga salutem sperare, cum arma, quieis corpus tegitur, ab hostibus auerteris; ea uero dementia est. semper in proelio ijs maximum est periculum, qui maxime timent: audacia pro muro habetur. cum uos considero, milites; & cum facta uestra aestimo: magna me spes uictoriae tenet. animus, ætas, uirtus uestra me hortantur: praeterea, necessitudo, quae etiam timidos fortes facit. nam, multitudo hostium ne circumuenire queat, prohibent angustiae loci. quòd si uirtuti uestrae fortuna inuiderit: cauete, ne inulti animam amittatis, neu capti potius, sicuti pecora, trucidemini, quàm, uirorum more pugnantes, cruentam atque luctuosam uictoriam hostibus relinquatis. Haec ubi dixit; paullulum commoratus, signa canere iubet; atque instructos ordines in locum aequum deducit: dein, remotis omnium equis, quo militibus, exaequato periculo, animus amplior esset, ipse pedes exercitum pro

loco, atque copijs instruit. nam, uti planities erat inter sinistros montes, & ab dextera rupe aspera, octo cohortes in fronte constituit; reliqua signa in subsidijs arctius collocat. ab his centuriones omnes lectos, et euocatos, praeterea ex gregarijs militibus optimum quemque armatum in primam aciem subducit: C. Manlium in dextra, Faesulanum quemdam in sinistra parte curare iubet: ipse cum liberis, & colonis propter Aquilam adsistit: quam bello Cymbrico C. Marius in exercitu habuisse dicebatur. At ex altera parte C. Antonius, pedibus aeger, quòd proelio adesse nequibat, M. Petreio legato exercitum permittit. ille cohortes ueteranas, quas tumulti caussa conscripserat, in fronte, post eas ceterum exercitum in subsidijs locat. ipse equo circuens, unum quemque nominans, appellat, hortatur, rogat, ut meminerint, se contra latrones inermes, pro patria, pro liberis, pro aris, atque focis suis certare. homo militaris, quòd amplius annos XXX tribunus, aut praefectus, aut legatus, aut praetor cum magna gloria in exercitu fuerat, plerosque ipsos, factaq. eorum fortia nouerat; ea commemorando, militum animos accendebat. sed, ubi, omnibus rebus exploratis, Petreius tuba signum dat; cohortes paullatim incedere iubet; idem facit hostium exercitus. postquam eò uentum est; unde a ferentarijs proelium committi posset; maximo clamore, infestis signis concurrunt; pila omittunt;

mittunt; res gladijs geritur. ueterani, priſtinae uirtutis memores, comminus acriter inſtare: illi haud timidi reſiſtūt: maxima ui certatur. interea Catilina cum expeditis in prima acie uerſari: laborantibus ſuccurrere: integros pro ſaucijs arceſſere: omnia prouidere: multum ipſe pugnare, ſaepe hoſtem ferire: ſtrenui militis, & boni imperatoris officia ſimul exequebatur. Petreius, ubi uidet Catilinam contra, ac ratus erat, magna ui contendere; cohortem praetoriam in medios hoſtes inducit; eosq́. perturbatos, atque alios alibi reſiſtentes, interficit: deinde utrinque ex lateribus ceteros aggreditur. Manlius, & Faeſulanus in primis pugnantes cadunt. poſtquam fuſas copias, ſeq́. cum paucis relictum uidet Catilina; memor generis, atque priſtinae dignitatis ſuae, in confertiſſimos hoſtes incurrit, ibiq́. pugnans confoditur. Sed, confecto proelio, tum uero cerneres quamta audacia, quamtaq́. animi uis fuiſſet in exercitu Catilinae. nam fere, quem quiſque pugnando uiuus locum ceperat, eum, amiſſa anima, corpore tegebat. pauci autem, quos medios cohors praetoria diſiecerat, paullo diuerſius, ſed omnes tamen aduerſis uulneribus, conciderant. Catilina uero longe a ſuis inter hoſtium cadauera repertus eſt, paullulum etiam adhuc ſpirans, ferociamq́. animi, quam habuerat uiuus, in uultu retinens. poſtremo, ex omni copia, neque in proelio, neque in fuga quiſquam ciuis ingenuus

genuus captus eſt. ita cuncti ſuae hoſtiumq. uitae iuxta pepercerant. neque tamen exercitus populi R. laetam, aut incruentam uictoriam adeptus erat. nam ſtrenuiſſimus quiſque aut occiderat in proelio, aut grauiter uulneratus diſceſſerat. multi autem, qui e caſtris uiſendi, aut ſpoliandi gratia proceſſerant, uoluentes hoſtilia cadauera, amicum alij, pars hoſpitem, aut cognatum reperiebant. fuere item, qui inimicos ſuos cognoſcerent. ita uarie per omnem exercitum laetitia, maeror, luctus, atque gaudium agitabantur.

C. SALLVSTII CRISPI DE BELLO IVGVRTHINO.

FALSO queritur de natura sua genus humanum; quòd imbecilla, atque aeui breuis, sorte potius, quàm uirtute, regatur. nam, contra reputando, neque maius aliud, neque praestabilius inuenias; magisq. naturae industriam hominum, quàm uim, aut tempus deesse. sed dux, atque imperator uitae mortaliũ, animus est. qui ubi ad gloriam uirtutis uia grassatur; abunde pollens, potensque, & clarus est, neque fortunae eget; quippe quae probitatem, industriam, ceterasq. bonas artes neque dare, neque eripere cuiquam potest. sin, captus prauis cupidinibus, ad inertiam, & uoluptates corporis pessumdatus est, perniciosa libidine paullisper usus: ubi per socordiam uires, tempus, ingenium defluxere, naturae infirmitas accusatur: suam quippe culpam actores ad negotia transferunt. quòd si hominibus bonarum rerum tanta cura esset, quãto studio aliena, ac nihil profutura, multumq. etiam periculosa, petunt: neque regerentur magis casibus, quàm regerent casus; & eò magnitudinis procederent, ubi pro mortalibus gloria aeterni fierent. nam uti genus hominum compositum e corpore, & anima est: ita res cunctae, studiaq. omnia nostra, corporis alia, alia animi naturam

ſequũtur. igitur praeclara facies, magnae diuitiae, ad hoc uis corporis, & alia huiuſcemodi omnia breui dilabuntur. at ingenij egregia facinora, ſicuti anima, immortalia ſunt. poſtremo, corporis & fortunae bonorum, uti initium, ſic finis eſt; omniaq́. orta occidunt, & aucta ſeneſcunt. animus incorruptus, aeternus, rector humani generis, agit, atque habet cuncta, neque ipſe habetur. quo magis prauitas eorum admiranda eſt, qui, dediti corporis gaudijs, per luxum, atque ignauiam aetatem agunt, ceterum ingenium, quo neque melius, neque amplius aliud in natnra mortalium eſt, incultu, atque ſocordia torpeſcere ſinunt; cũ praeſertim tam multae, uariaeq́. ſint artes animi, quibus ſumma claritudo paratur. Verum ex his magiſtratus, & imperia, poſtremo omnis cura rerum publicarum, minime mihi hac tempeſtate cupienda uidentur: quoniam neque uirtuti honos datur; neque illi, quibus per fraudem ius fuit, utique tuti, aut eo magis honeſti ſunt. nam, ui quidem regere patriam, aut parentes, quãquam & poſſis, & delicta corrigas, tamen importunum eſt; cum praeſertim omnes rerum mutationes caedem, fugam, aliaq́. hoſtilia portendant. fruſtra autem niti, neque aliud, ſe fatigando, niſi odium quaerere, extremae dementiae eſt: niſi forte quem inhoneſta, & pernicioſa libido tenet, potentiae paucorum decus, atque libertatem ſuam gratificari. Ceterum ex ijs negotijs, quae ingenio exer-

exercentur, in primis magno usui est memoria rerum gestarum: cuius de uirtute quia multi dixere, praetereundum puto; simul, ne per insolentiã quis existimet memet studium meum laudando extollere. Atque ego credo fore, qui, quia decreui procul a rep. aetatem agere, tamto, tamq. utili labori meo nomen inertiae imponant: certe, quibus maxima industria uidetur, salutare plebem, & conuiuijs gratiam quaerere. qui si reputauerint, & quibus ego temporibus magistratum adeptus sum; & quales uiri idem assequi nequiuerint; & postea, quae genera hominum in senatũ peruenerint: profecto existimabunt, me magis merito, quàm ignauia, iudicium animi mei mutauisse; maiusq. commodum ex otio meo, quàm ex aliorum negotijs, reip. uenturum. nam saepe audiui, Q. Maximum, P. Scipionem, praeterea ciuitatis nostrae praeclaros uiros solitos ita dicere: cum maiorum imagines intuerentur, uehementissime sibi animum ad uirtutem accendi: scilicet non ceram illam, neque figuram tamtam uim in sese habere; sed memoria rerum gestarum eam flammam egregijs uiris in pectore crescere, neque prius sedari, quàm uirtus eorum famam, atque gloriam adaequauerit. At contra, quis est omnium his moribus, quin diuitijs, & sumptibus, non probitate, neque industria, cũ maioribus suis contendat? etiam homines noui, qui antea per uirtutem soliti erant nobilitatem anteuenire, fur

tim, & per latronicia potius, quàm bonis artibus, ad imperia, & honores nituntur. proinde quasi praetura, & consulatus, atque alia omnia huiuscemodi per se ipsa clara, & magnifica sint, ac non perinde habeantur, ut eorum, qui ea sustinet, uirtus est. Verum ego liberius, altiusq. processi, dum me ciuitatis morum piget, taedetq́ue. nunc ad inceptum redeo. Bellum scripturus, sum quod populus R. cum Iugurtha rege Numidarum gessit: primum, quia magnum, & atrox, uariaq. uictoria fuit: deinde, quia tum primum superbiae nobilitatis obuiam itū est. quae contentio diuina & humana cuncta premiscuit: eoq́. uaecordiae processit, ut studijs ciuilibus bellum, atque uastitas Italiae finem faceret. sed prius quàm huiuscemodi rei initium expedio, pauca supra repetam; quo, ad cognoscendum, omnia illustria magis, magisq. in aperto sint. Bello Punico secundo, quo dux Carthaginiensium Hannibal, post magnitudinem nominis Romani, Italiae opes maxime attriuerat; Massanisa rex Numidarum, in amicitiam receptus a P. Scipione, cui postea cognomen Africano ex uirtute fuit, multa & praeclara rei militaris facinora fecerat: ob quae, uictis Carthaginiensibus, & capto Syphace, cuius in Africa magnum, atque late imperium ualuit, populus R. quascumque urbes, & agros manu ceperat, regi dono dedit. igitur amicitia Massanisae bona, atque honesta nobis permansit: sed imperij,

uitaeq.

uitaeq. eius finis idem fuit. deinde Micipsa filius regnum solus obtinuit, Manastabale, & Gulussa fratribus morbo absumptis. is Adherbalem, & Hiempsalem ex sese genuit; Iugurthamq. Manastabalis fratris filium, quem Massanisa, quia ortus ex concubina erat, priuatum reliquerat, eodem cultu, quo liberos suos, domi habuit. Qui ubi primum adoleuit, pollens uiribus, decora facie, sed multo maxime ingenio ualidus, non se luxu, neque inertiae corrumpendum dedit, sed, uti mos gentis illius est, equitare, iaculari, cursu cum aequalibus certare: &, cum omnes gloria anteiret, omnibus tamen carus esse: ad hoc pleraque tempora in uenando agere: leonem, atque alias feras primus, aut inprimis ferire: plurimum facere, & minimum ipse de se loqui. Quibus rebus Micipsa tametsi initio laetus fuerat, existimans Iugurthae uirtutem regno suo gloriae fore: tamen postquam hominem adolescentem, exacta sua aetate, & paruis liberis, magis magisq. crescere intelligit, uehementer eo negotio permotus, multa cum animo suo uoluebat. Terrebat eum natura mortalium auida imperij, & praeceps ad explendam animi cupidiné; praeterea, opportunitas suaeq. et liberorum aetatis, quae etiam mediocres uiros spe praedae transuersos agit; ad hoc, studia Numidarum in Iugurtham accensa: ex qui bus, si talem uirum dolis interfecisset, ne qua seditio, aut bellum oriretur, anxius erat. His difficultatibus cir

cumuentus, ubi uidet neque per uim, neque insidijs opprimi posse hominem tam acceptum popularibus; quòd erat Iugurtha manu promptus, & appetens gloriae militaris, statuit eum obiectare periculis, & eo modo fortunam tentare. igitur bello Numantino Micipsa, cum populo R. equitum, atque peditum auxilia mitteret; sperans uel ostentando uirtutem, uel hostium saeuitia facile eum occasurum, praefecit Numidis, quos in Hispaniam mittebat. Sed ea res longe aliter, ac ratus erat, euenit. nam Iugurtha, ut erat impigro, atque acri ingenio, ubi naturam P. Scipionis, qui tum Romanis imperator erat, & morem hostium cognouit; multo labore, multaq. cura, praeterea modestissime parendo, & saepe obuiam eundo periculis, in tãtam claritudinem breui peruenerat, ut nostris uehementer carus, Numantinis maximo terrori esset. ac sane, quod difficillimum in primis est, & proelio strenuus erat, & bonus consilio: quorum alterum ex prouidentia timorem, alterum ex audacia temeritatem plerunque afferre solet. Igitur imperator omnes fere res asperas per Iugurtham agere, in amicis habere, magis magisq. eum in dies amplecti, quippe cuius neque consilium, neque inceptum ullum frustra erat. Huc accedebat munificentia animi, ingenij sollertia: quibus rebus sibi multos ex Romanis familiari amicitia coniunxerat. Ea tempestate in exercitu nostro fuere complures noui, atque nobiles,

quibus

quibus diuitiae bono, honestoq. potiores erant, factiosi, domi potentes, apud socios clari magis, quàm honesti: qui Iugurthae non mediocrem animum pollicitando accedebant, si Micipsa rex occidisset, fore uti solus imperio Numidiae potiretur: in ipso maximam uirtutem, Romæ omnia uenalia esse. Sed postquam, Numantia deleta, P. Scipio dimittere auxilia, & ipse reuerti domum decreuit: donatum, atque laudatum magnifice pro concione Iugurtham in praetorium adduxit: ibiq. secreto monuit, ut potius publice, quàm priuatim, amicitiam populi R. coleret: neu quibus largiri insuesceret, periculose a paucis emi, quod multorum esset: si permanere uellet in suis artibus, ultro illi & gloriam, & regnum uenturum: sin properantius pergeret, pecuniam, & ipsum praecipitem casurum. Sic locutus, cum litteris eum, quas Micipsae redderet, dimisit. earum sententia haec erat. Iugurthae tui bello Numantino longe maxima uirtus fuit. quam rem certo scio tibi gaudio esse. nobis ob merita sua carus est: ut idem senatui, populoq. R. sit, summa ope nitemur. Tibi quidem pro nostra amicitia gratulor. en habes uirum dignum te, atque auo suo Massanisa. Igitur rex, ubi ea quae fama acceperat, ex litteris imperatoris ita esse cognouit, tum uirtute, tum gratia uiri permotus, flexit animum suum; & Iugurtham beneficijs uincere aggressus est; statimq. eũ adoptauit, & testamento pariter cum filijs here-

dem instituit. Sed ipse paucos post annos, morbo, atque aetate confectus, cum sibi finem uitae adesse intelligeret, coram amicis, & cognatis, itemq. Adherbale, & Hiempsale filijs, huiuscemodi uerba cum Iugurtha fertur habuisse. Paruum ego te Iugurtha, amisso patre, sine spe, sine opibus, in meum regnum accepi, existimans non minus me tibi, quàm liberis, si genuissem, ob beneficia carum fore. neque ea res falsum me habuit. nam ut alia magna, & egregia tua facinora omittam, nouissime rediens Numantia, meq. regnumq. meum gloria decorasti: tuaq. uirtute nobis Romanos ex amicis amicissimos fecisti: in Hispania nomē familiae nostrae renouasti: postremo, quod difficillimum inter mortales est, gloria inuidiam uicisti. Nunc, quoniam mihi natura finem uitae facit, per hanc dextram, per regni fidem moneo, obtestorq. uti hos, qui tibi genere propinqui, beneficio meo fratres sunt, caros habeas; neu malis alienos adiungere, quàm sanguine coniunctos retinere. Non exercitus, neque thesauri praesidia regni sūt. uerum amici: quos neque armis cogere, neque auro parare queas, officio, & fide pariuntur. Quis autem amicior, quàm frater fratri? aut quem alienum fidum inuenies, si tuis hostis fueris? Equidē ego regnum uobis trado firmum, si boni eritis: sin mali, imbecillum. nam concordia paruae res crescunt, discordia maximae dilabuntur. Ceterum ante hos te, Iugurtha, qui aetate, & sapientia

prior

prior es, ne aliter quid eueniat, prouidere decet. Nam in omni certamine, qui opulentior est, etiá si accipit iniuriam, tamen, quia plus potest, facere uidetur. Vos autem, Adherbal, & Hiempsal, colite, obseruate talem hunc uirum: imitamini uirtutem: & enitimini, ne ego meliores liberos sumpsisse uidear, quàm genuisse. Ad ea Iugurtha, tametsi regem ficta locutum intelligebat, & ipse longe aliter animo agitabat: tamen pro tempore benigne respondit. Micipsa paucis post diebus moritur. Postquam illi more regio iusta magnifice fecerant, reguli in unum conuenere, ut inter se de cunctis negotijs disceptarét. Sed Hiempsal, qui minimus ex illis erat, natura ferox, etiam ante ignobilitatem Iugurthae, quia materno genere impar erat, despiciens, dextra Adherbalem adsedit: ne medius ex tribus, quod apud Numidas honori ducitur, Iugurtha foret. dein tamen, ut aetati concederet, fatigatus a fratre, uix in alteram partem transductus est. Ibi cum multa de administrando imperio dissererent, Iugurtha inter alias res iacit, oportere quinquennij consulta, & decreta omnia rescindi: nam per ea tempora confectum annis Micipsam parum animo ualuisse. Tum idem Hiempsal placere sibi respondit: nam ipsum illum tribus his proximis annis adoptione in regnum peruenisse. quod uerbum in pectus Iugurthae altius, quàm quisquam ratus, descendit. itaque ex eo tempore ira, &

metu anxius, moliri, parare, atque ea modo in animo habere, quibus per dolum Hiempſal caperetur. quae ubi tardius procedunt, neque lenitur animus ferox: ſtatuit quouis modo inceptum perficere. Primo conuentu, quem ab regulis factum ſupra memoraui, propter diſſenſionem placuerat diuidi theſauros, fineſq́. imperij ſingulis conſtitui. itaque tempus ad utramque rem decernitur, ſed maturius ad pecuniam diſtribuendam. reguli interea in loca propinqua theſauris, alius aliò conceſſere. Sed Hiempſal in oppido Thirmida forte eius utebatur domo, qui proximus lictor Iugurthae, carus, acceptuſq́. ei ſemper fuerat: quem ille caſu miniſtrum oblatum promiſſis onerat, impellitq́ue, uti tamquam ſuam domum uiſens eat: portarum claues adulterinas paret: nã uerae ad Hiempſalem referebantur: ceterum, ubi res poſtularet, ſe ipſum cum magna uenturum manu. Numida mandata breui conficit: atque, uti doctus erat, noctu Iugurthae milites introducit: qui poſtquam in aedes irrupere, diuerſi regem quaerere: dormientes alios, alios occurſantes interficere: ſcrutari loca abdita: clauſa effringere: ſtrepitu & tumultu omnia miſcere: cum interim Hiempſal reperitur, occultans ſe in tugurio mulieris ancillae, quò initio pauidus, & ignarus loci profugerat. Numidae caput eius, ut iuſſi erant, ad Iugurtham referunt. Ceterum fama tanti facinoris per omnem Africam breui diuulgatur:

Adher-

Adherbalem, omnesque, qui sub Micipsae imperio fuerant, metus inuadit. In duas partes discedunt Numidae: plures Adherbalem sequuntur, sed illum alterum bello meliores. Igitur Iugurtha quàm maximas potest copias armat: urbes partim ui, alias uoluntate imperio suo adiungit: omni Numidiae imperare parat. At Adherbal, tametsi Romam legatos miserat, qui senatum docerent de caede fratris, & fortunis suis; tamen fretus multitudine militum parabat armis contendere. sed ubi res ad certamen uenit, uictus ex proelio profugit in prouinciam, ac deinc Romam contendit. Tum Iugurtha, patratis consilijs, postquam omni Numidia potiebatur, in otio facinus suum cum animo reputans, timere populum R. neque aduersus iram eius usquam, nisi in auaritia nobilitatis, & pecunia sua, spem habere. itaque, paucis diebus, cum argento, & auro multo legatos Romam mittit: queis praecipit, ut primum ueteres amicos muneribus expleant: deinde nouos acquirant: postremo, quemcumque possint largiendo parare, ne cunctentur. Sed ubi Romam legati uenere, & ex praecepto regis hospitibus, alijsque, quorum ea tempestate in senatu auctoritas pollebat, magna munera misere: tanta commutatio incessit, uti ex maxima inuidia in gratiam & fauorem nobilitatis Iugurtha ueniret. quorum pars spe, alij praemio inducti, singulos ex senatu ambiundo nitebantur, ne grauius in eum consu-

conſuleretur. igitur, ubi legatis ſatis confidunt, die conſtituto ſenatus utriſque datur. tum Adherbalem hoc modo locutum accepimus. Patres conſcripti, Micipſa pater meus moriens mihi praecepit, uti regni Numidiae tantummodo procurationem exiſtimarem meam: ceterum ius, & imperium penes uos eſſe: ſimul eniterer domi, militiaeq. quàm maximo uſui eſſe populo R. uos mihi cognatorum, uos affinium loco ducerem: ſi ea feciſſem, in ueſtra amicitia exercitum, diuitias, monumēta regni me habiturum. Quae praecepta patris cum agitarem; Iugurtha, homo omnium, quos terra ſuſtinet, ſceleratiſſimus, contempto imperio ueſtro, Maſſaniſae me nepotem, etiam ab ſtirpe ſocium, atque amicum populi R. regno, fortuniſq. omnibus expulit. Atque ego, P. C. quoniam eò miſeriarum uenturus eram, uellem, potius ob mea, quàm ob maiorum meorum beneficia me poſſe a uobis auxilium petere, ac maxime deberi mihi beneficia a populo R. quibus non egerem; ſecundum ea, ſi deſideranda erant, uti debitis uterer. ſed quoniam parum tuta per ſe ipſa probitas eſt; neque mihi in manu fuit, Iugurtha qualis foret: ad uos confugi P. C. quibus, quod mihi miſerrimum eſt, cogor prius oneri, quàm uſui eſſe. Ceteri reges, aut bello uicti in amicitiam à uobis recepti ſunt, aut in ſuis dubijs rebus ſocietatem ueſtram adpetiuerunt. familia noſtra cum populo R. bello Carthaginienſi amicitiam inſtituit,

tuit,

tuit, quo tempore magis fides eius, quàm fortuna pendenda erat. Quorum progeniem uos, P. C. nolite pati me nepotem Massanisae frustra a uobis auxilium petere. si ad impetrandum nihil caussae haberem, praeter miserandam fortunam; quòd paullo ante rex genere, fama, atque copijs potens, nunc deformatus aerumnis, inops, alienas opes exspecto: tamen erat maiestatis populi R. prohibere iniuriam; neque pati, cuiusquam regnum per scelus crescere. uerum ego ijs finibus eiectus sum, quos maioribus meis populus R. dedit: unde pater, & auus meus una uobiscum expulere Syphacem, & Carthaginienses. Vestra beneficia mihi erepta sunt, P. C. uos in mea iniuria despecti estis. Eheu me miserum, huccine, Micipsa pater, beneficia tua euasere, ut, quem tu parem cũ liberis tuis, regniq. participem fecisti, is potissimum stirpis tuae extinctor sit? Numquam ne ergo familia nostra quieta erit? semper ne in sanguine, ferro, fuga uersabimur? dum Carthaginienses incolumes fuere, iure omnia saeua patiebamur. hostis ab latere: uos amici procul: spes omnis in armis erat. postquam illa pestis ex Africa eiecta est, laeti pacem agitabamus: quippe, queis nullus hostis erat, nisi forte quem uos iussissetis. Ecce autem ex improuiso Iugurtha, intoleranda audacia, scelere, atque superbia sese efferens, fratre meo, atque eodem propinquo suo interfecto, primum regnũ eius sceleris sui praeda fecit: post,

ubi

ubi me iisdem dolis nequit capere, nihil minus, quàm uim, aut bellum exspectantem, in imperio uestro, sicuti uidetis, extorrem patria, domo, inopem, & copertũ miserijs effecit, aut ubiuis tutius, quàm in meo regno, essem. Ego sic existimabã, P. C. uti praedicantem audieram patrem meum; qui uestram amicitiam diligenter colerent, eos multũ laborem suscipere, ceterum ex omnibus maxime tutos esse. quod in familia nostra fuit, praestitit, uti in omnibus bellis adesset uobis: nos uti per otiũ tuti simus, in manu uestra est, P. C. Pater nos duos fratres reliquit: tertium Iugurtham beneficijs suis ratus est nobis coniunctum fore. alter eorum necatus: alter ipse ego manus impias uix effugi. Quid agam? aut quò potissimum infelix accedam? generis praesidia omnia extincta sunt. pater, uti necesse erat, naturae concessit: fratri, quem minime decuit, propinquus per scelus uitam eripuit: affines, amicos, propinquos ceteros meos, alium alia clades oppressit: capti ab Iugurtha, pars in crucem acti, pars bestijs obiecti sunt: pauci, quibus relicta est anima, clausi in tenebris cum maerore, & luctu, morte grauiorem uitam exigunt. Si omnia, quae aut amisi, aut ex necessarijs aduersa facta sunt, incolumia manerent: tamen, si quid ex improuiso mali accidisset, uos implorarem P. C. quibus pro magnitudine imperij ius & iniurias omnes curae esse decet. nũc uero exsul patria, domo, solus, atque omniũ honestarum egens rerum, quò

accedam? aut quos appellē? nationes ne, an reges, qui omnes familiae nostrae ob uestram amicitiam infesti sunt? an quoquam mihi adire licet, ubi non maiorum meorū hostilia monumenta plurima sint? an quisquam nostri misereri potest, qui aliquando uobis hostis fuit? Postremo Massanissa nos ita instituit, P. C. ne quem coleremus, nisi populum R. ne societates, ne foedera noua acciperemus: abunde magna praesidia nobis in uestra amicitia fore: si huic imperio fortuna mutaretur, una occidendum nobis esse. uirtute, ac dijs uolentibus, magni, & opulenti estis: omnia secunda, & obedientia sunt: quo facilius sociorum iniurias curare licet. tamtū illud uereor, ne quos priuata amicitia Iugurthae, parum cognita, transuersos agat: quos ego audio summa ope niti, ambire fatigare uos singulos, ne quid de absente, incognita caussa, statuatis: fingere me uerba, & fugam simulare, cui licuerit in regno manere. quod utinam illum, cuius impio facinore in has miserias proiectus sum, eadem haec simulantem uideam: et aliquando aut apud uos, aut apud deos immortales rerum humanarum cura oriatur: ut ille, qui nunc sceleribus suis ferox, atque praeclarus est, omnibus malis excruciatus, impietatis in parentē nostrum, fratris mei necis, mearumq. miseriarum graues poenas reddat. Iamiam frater animo meo carissime, quamquam tibi immaturo, et, unde minime decuit, uita erepta est, tamē lætādum magis, quàm dolendū puto casum tuum.

non

non enim regnum, sed fugam, exsilium, egestatem, & omnes has, quae me premunt, aerumnas cum anima simul amisisti. At ego infelix in tamta mala praecipitatus, pulsus ex patrio regno, rerum humanarum spectaculum praebeo: incertus quid agam; tuas ne iniurias persequar, ipse auxilij egens; an regno consulam, cuius uitae, necisq. potestas ex alienis opibus pendet. Vtinam, emori, fortunis meis honestus exitus esset: ne uiuere contemptus uiderer, si defessus malis iniuriae con cessissem. Nunc quoniá neque uiuere libet, neque mori licet sine dedecore, P. C. per uos, per liberos, atque parentes uestros, per maiestatem populi R. subuenite mihi misero: ite obuiam iniuriae: nolite pati regnũ Numidiae, quod uestrum est, per scelus, et sanguiné familiae nostrae tabescere. Postquam rex loquendi finem fecit, legati Iugurthae largitione magis, quàm caussa freti, paucis respon dent: Hiempsalem, ob saeuitiam suam, ab Numi dis interfectum: Adherbalé ultro bellum inferen tem, postquam superatus sit, queri, quòd iniuriá facere nequisset: Iugurtham ab senatu petere, ne se alium putarent, ac Numantiae cognitus esset: neu uerba inimici ante facta sua ponerent. Deinde utrique curia egrediuntur. senatus statim consulitur: fautores legatorum, praeterea magna pars gratia deprauata, Adherbalis dicta contemnere: Iugurthae uirtutẽ laudibus extollere: gratia, uoce, denique omnibus modis pro alieno scelere, et fla

gitio,

quaſi pro gloria nitebantur. At contra pauci, quibus bonum & aequum diuitijs carius erat, ſubueniundum Adherbali, & Hiempſalis mortẽ ſeuere uindicandam cenſebant, ſed ex omnibus maxime Aemilius Scaurus, homo nobilis, impiger, factioſus, auidus potentiae, honoris, diuitiarum, ceterũ uitia ſua callide occultans. is poſtquam uidet regis largitionem famoſam, impudentemq́ue, ueritus, quod in tali re ſolet, ne polluta licentia inuidiam accenderet, animum a conſueta libidine continuit. uicit tamen in ſenatu pars illa, quae uero pretium, aut gratiã anteferebat. decretum fit, uti decem legati regnũ, quod Micipſa obtinuerat, inter Iugurtham, & Adherbalem diuiderent. cuius legationis princeps fuit L. Opimius, homo clarus, & tum in ſenatu potens, quia conſul, C. Graccho, & M. Fuluio Flacco interfectis, acerrime uictoriam nobilitatis in plebem exercuerat. eum Iugurtha, tametſi Romae in amicis habuerat, tamen accuratiſſime accepit: dando, et pollicẽdo multa perfecit, uti famae, fidei, poſtremo omnibus ſuis rebus commodum regis anteferret. reliquos legatos eadẽ uia aggreſſus, pleroſque capit: paucis carior fides, quàm pecunia fuit. in diuiſione, quae pars Numidiae Mauritaniam attingit, agro uirisq́. opulentior, Iugurthae traditur: illam alteram, ſpecie, quàm uſu, potiorem, quae portuoſior, & aedificijs magis exornata erat, Adherbal poſſedit. Res poſtulare uidetur, Africae ſitum paucis

 expo-

exponere, & eas gentes, quibuscum nobis bellũ aut amicitia fuit, attingere. Sed quae loca, & nationes ob calorem, aut asperitatem, item solitudines minus frequentata sunt, de ijs haud facile compertum narauerim: cetera quampaucissimis absoluam. In diuisione orbis terrae plerique in parte tertia Africam posuere: pauci, tantummodo Asiam, & Europam esse; sed Africam in Europa. ea fines habet ab Occidente, fretum nostri maris, et Oceani: ab ortu solis decliuem latitudinem: quem locũ Catabathmon incolae appellant. mare saeuum, importuosum: ager frugum fertilis, bonus pecori, arbori infecundus: caelo, terraq. paenuria aquarum: genus hominum salubri corpore, uelox, patiens laborum: plerosque senectus dissoluit, nisi qui ferro, aut bestijs interiere. nam morbus haud saepe quemquam superat. Ad hoc, malefici generis plurima animalia. Sed qui mortales initio Africam habuerint, quiq. postea accesserint, aut quo modo inter se permisti sint: quamquam ab ea fama, quae plerosque obtinet, diuersum est: tamen, uti ex libris Punicis, qui regis Hiempsalis dicebantur, interpretatum nobis est, utiq. rem sese habere cultores eius terrae putant, quampaucissimis dicã. ceterum fides eius rei paenes auctores erit. Africam initio habuere Getuli, & Libyes, asperi, incultiq. queis cibus erat caro ferina, atque humi pabulũ, uti pecoribus. Hi neque moribus, neque lege, aut imperio cuiusquam

regebantur: uagi, palantes, quas nox coegerat, se des habebant, Sed postquam in Hispania Hercules, sicuti Afri putant, interijt: exercitus eius compositus ex uarijs gẽtibus, amisso duce, ac passim multis sibi imperium petentibus, breui dilabitur. ex eo numero Medi, Persae, & Armenij, nauibus in Africam transuecti, proximos nostro mari locos occupauere. sed Persae intra Oceanum magis, hiq. alueos nauium inuersos pro tugurijs habuere: quia neque materia in agris, neque ab Hispanis emendi, aut mutandi copia erat. mare magnum, & ignara lingua commercia prohibebant. hi paullatim per connubia Getulos secũ miscuere: & quia saepe tentantes agros, alia deinde, atque alia loca petiuerant, semet ipsi Numidas appellauere. Ceterum adhuc aedificia Numidarum agrestium, quae Mapalia illi uocant, oblonga, incuruis lateribus tecta, quasi nauiũ carinae sunt. Medis autem, & Armenijs accessere Libyes. nam hi propius mare Africum agitabant: Getuli sub sole magis, haud procul ab ardoribus: hiq. mature oppida habuere. nam freto diuisi ab Hispania, mutare res inter se instituerant. nomen eorũ paullatim Libyes corrupere, barbara lingua Mauros pro Medis appellantes. Sed res Persarum breui adoleuit: ac postea, Numidiae nomine, propter multitudinẽ a parẽtibus digressi, possedere ea loca, quae proxime Carthaginẽ Numidia appellatur. Deinde utrique alteris freti, finitimos armis, aut metu sub

 impe-

imperium suum coegere; nomen, gloriamq. sibi addidere; magis hi, qui ad nostrum mare processerát: quia Libyes, quàm Getuli, minus bellicosi: denique Africae pars inferior, pleraque ab Numidis possessa est: uicti omnes ingentem, nomenq. imperantium concessere. Postea Phoenices, alij multitudinis domi minuendae gratia, pars imperij cupidine solicitata plebe, & alij nouarum rerum auidis, Hipponem, Adrumetum, Leptim, aliasq. urbes in ora maritima condidere: haeq. breui multum auctae, pars originibus suis praesidio, aliae decori fuere. Nam de Carthagine silere melius puto, quàm parum dicere: quoniam aliò properare tempus monet. Igitur ad Catabathmon, qui locus Aegyptum ab Africa diuidit, secúdo mari prima Cyrene est, colonia Thereωn, ac deinceps duae Syrtes, interq. eas Leptis: deinde Arae Philenωn: qué locum Aegyptum uersus finem imperij habuere Carthaginienses: post aliae Punicae urbes. cetera loca usque ad Mauritaniam Numidae tenent. proxime Hispaniam Mauri sunt. super Numidiá Getulos accepimus, partim in tugurijs, alios incultius uagos agitare: post eos Aethiopas esse: deinde loca exusta solis ardoribus. Igitur bello Iugurthino pleraque ex Punicis oppida, et fines Carthaginiésium, quos nouissime habuerant populus R. per magistratus administrabat: Getulorum magna pars, & Numidae usque ad flumen Mulucbá sub Iugurtha erant: Mauris omnibus rex Bocchus imperitabat,

bat, praeter nomen, cetera ignarus populi R. itemq; nobis neque bello, neque pace antea cognitus. De Africa, & eius incolis, ad necessitudinem rei satis dictum. Postquam, diuiso regno, legati Africa decessere; & Iugurtha contra timoré animis praemia sceleris adeptum sese uidet; certum esse ratus, quod ex amicis apud Numantiam acceperat, omnia Romae uenalia esse; simul & illorum pollicitationibus accensus, quos paullo ante muneribus expleuerat; in regnũ Adherbalis animum intendit. ipse acer, bellicosus: at is, quem petebat, quietus, imbellis, placito ingenio, opportunus iniuriae, metuens magis, quàm metuendus. Igitur ex improuiso fines eius cum magna manu inuadit: multos mortales cum pecore, atque alia praeda capit: aedificia incendit: pleraque loca hostiliter cum equitatu accedit. deinde cum omni multitudine in regnum suum conuertit, existimans dolore permotum Adherbalem iniurias suas manu uindicaturum, eamque rem belli caussam fore. at ille, quòd neque se parem armis existimabat, & amicitia populi R. magis, quàm Numidis, fretus erat; legatos ad Iugurtham de iniurijs questum misit: qui tametsi contumeliosa dicta retulerant, prius tamen omnia pati decreuit, quàm bellum sumere: quia tentatum antea secus cesserat. Neque eo magis cupido Iugurthae minuebatur: quippe qui totum eius regnũ animo iam inuaserat. itaque non, uti antea, cum

praedatoria manu, ſed magno exercitu comparato, bellum gerere coepit, & aperte totius Numidiae imperium petere. ceterum, quà pergebat, urbes, agros uaſtare, praedas agere; ſuis animum, hoſtibus terrorem augere. Adherbal ubi intelligit eò proceſſum, uti regnum aut relinquendum, aut retinendum armis eſſet; neceſſario copias parat, & Iugurthae obuius procedit. Interim haud longe a mari prope Cirtham oppidum utriuſque exercitus conſedit: & quia diei extremum erat, proelium non inceptum. ſed ubi plerunque noctis proceſſit, obſcuro etiam tum lumine; milites Iugurthini, ſigno dato, caſtra hoſtium inuadunt; ſemiſomnos partim, alios arma ſumentes fugant, funduntque: Adherbal cum paucis equitibus Cirtham profugit: et, ni multitudo togatorum fuiſſet, quae Numidas inſequentes moenibus prohibuit, uno die inter duos reges coeptum, atque patratum bellum foret. Igitur Iugurtha oppidum circumſedit: uineis, turribusque, & machinis omnium generum expugnare aggreditur: maxime feſtinans tempus legatorum antecapere, quos ante proelium factum ab Adherbale Romam miſſos audiuerat. Sed poſtquam ſenatus de bello eorum accepit, tres adoleſcentes, in Africam legantur; qui ambos reges adeant; ſenatus populiq. Romani uerbis nuncient, uelle, & cenſere eos ab armis diſcedere: ita ſeque, illisq. dignum eſſe. Legati in Africam maturantes ueniunt, eo magis, quòd

Romae, dum proficisci parant, de proelio facto, & oppugnatione Cirthae audiebatur. sed is rumor clemens erat. Quorum Iugurtha accepta oratione respondit: sibi neque maius quidquam, neque carius auctoritate senatus esse: ab adolescentia ita se enisum, ut ab optimo quoque probaretur: uirtute, non malitia, P. Scipioni, summo uiro, placuisse: ob easdem artes, a Micipsa, non paenuria liberorum, in regnum adoptatum esse: ceterum, quo plura bene, atque strenue fecisset, eo animum suũ iniuriam minus tolerare: Adherbalem dolis uitae suae insidiatum: quod ubi comperisset, eius sceleri obuiam isse: populum R. neque recte, neque pro bono facturum, si ab iure gentium sese prohibuerit: postremo, de omnibus rebus legatos Romã breui missurum. Ita utrique digrediuntur. Adherbalis copia appellandi non fuit. Iugurtha ubi eos Africa decessisse ratus est, neque propter naturam loci Cirtham armis expugnare potest: uallo, atque fossa moenia circũdat: turres exstruit, easq. praesidijs firmat: praeterea dies, noctesq. aut per uim, aut dolis tentare, defensoribus moeniũ praemia modo, modo formidinem ostentare: suos hortando ad uirtutem arrigere: prorsus intentus cũcta parare. Adherbal ubi intelligit omnes suas fortunas in extremo sitas, hostem infestum, spem auxilij nullam, paenuria rerum necessariarum bellum trahi non posse; ex ijs, qui una Cirtham profugerant, duos maxime impigros delegit: eos,

multa pollicendo, ac miserando casum suum, confirmat, uti per hostium munitiones noctu ad proximum mare, dein Romam pergerent. Numidae paucis diebus iussa efficiunt: litterae Adherbalis in senatu recitatae; quarum sententia haec fuit. Non mea culpa saepe ad uos oratum mitto P. C. sed uis Iugurthae subigit: quem tanta libido extinguendi me inuasit, ut neque uos, neque deos immortales in animo habeat; sanguinem meum, quàm omnia, malit. itaque quinctum iam mensem socius & amicus populi R. armis obsessus teneor: neque mihi Micipsae patris mei beneficia, neque uestra decreta auxiliantur: ferro, an fame acrius urgear, incertus sum. Plura de Iugurtha scribere dehortatur fortuna mea: etiam ante expertus sum, parum fidei miseris esse. nisi tamen intelligo illum, supra quàm ego sum, petere, neque simul amicitiam uestram, & regnum meum sperare. utrum grauius existimet, nemini occultum est. nam initio occidit Hiempsalem fratrem meum: deinde patrio regno me expulit. quae sane fuerint nostrae iniuriae, nihil ad uos. uerum nunc regnum uestrum armis tenet: me, quem uos imperatorẽ Numidis posuistis, clausum obsidet: legatorum uerba quãti fecerit, pericula mea declarant. quid est reliquum, nisi uis uestra, qua moueri possit? nam ego quidem uellem, & haec quae scribo, & illa, quae antea in senatu questus sum, uana forent potius, quàm miseria

mea fidem uerbis faceret. Sed quoniam eo natus ſum, ut Iugurthae ſcelerum oſtentui eſſem: non iam mortem, neque aerumnas, tantummodo inimici imperium, & cruciatus corporis deprecor. regno Numidiae, quod ueſtrum eſt, uti libet, conſulite: me ex manibus impijs eripite, per uos, per maieſtatem imperij, per amicitiae fidem: ſi ulla apud uos memoria remanet aui mei Maſſaniſae.

His litteris recitatis, fuere qui exercitū in Africam mittendū cenſerent, et quamprimum Adherbali ſubueniendum: de Iugurtha interim uti conſuleretur; quoniam non paruiſſet legatis. ſed ab ijſdem illis fautoribus regis ſumma ope eniſum, ne tale decretum fieret: ita bonum publicum, ut in pleriſque negotijs ſolet, priuata gratia deuictū. legantur tamen in Africam maiores natu nobiles, amplis honoribus uſi: in queis fuit M. Scaurus, de quo ſupra memorauimus, conſularis, & tum in ſenatu princeps. hi, quòd in inuidia res erat, ſimul & a Numidis obſecrati, triduo nauim aſcendere: deinde breui Vticam adpulſi, litteras ad Iugurtham mittunt, quamocyſſime ad prouinciam accedat, ſe ad eum ab ſenatu miſſos. Ille, ubi accepit homines claros, quorum auctoritatem Romae pollere audierat, contra inceptum ſuum ueniſſe: primo commotus metu, atque libidine, diuerſus agitabatur. timebat iram ſenatus, ni paruiſſet legatis: porro animus cupidine caecus ad inceptum ſcelus rapiebatur. uicit ta

men

men in auido ingenio prauum consilium. Igitur, exercitu circumdato, summa ui Cirtham irrumpere nititur, maxime sperans, diducta manu hostium, aut ui, aut dolis sese casum uictoriae inuenturum. quod ubi secus procedit, neque quod intenderat, efficere potest, ut prius, quàm legatos conueniret, Adherbalis potiretur; ne amplius morando Scaurum, quem plurimum metuebat, incenderet, cum paucis equitibus in prouinciam uenit. ac tametsi senatus uerbis graues minae nunciabantur, quòd ab oppugnatione non desisteret: multa tamen oratione consumpta, frustra legati discessere. Ea postquam Cirthae audita sunt, Italici, quorum uirtute moenia defensabantur, confisi, deditione facta, propter magnitudinem populi R. inuiolatos sese fore, Adherbali suadent, uti seseque, & oppidum Iugurthae tradat: tamtum ab eo uitam paciscatur: de ceteris senatui curae fore. At ille, tametsi omnia potiora fide Iugurthae rebatur, tamen, quia penes eosdem, si aduorsaretur, cogendi potestas erat, ita, uti censuerant Italici, deditionem facit. igitur Iugurtha in primis Adherbalem excruciatũ necat: deinde omnes puberes Numidas, atque negotiatores promiscue, uti quisque armatus obuius fuerat, interfecit. quod postquam Romae cognitum est, & res in senatu agitari coepta; ijdẽ illi ministri regis interpellando, ac saepe gratia, interdum iurgijs trahendo tempus, atrocitatẽ facti leniebant. et ni C. Mem-

Memmius, tribunus pl. designatus, uir acer, et infestus potentiae nobilitatis, populum R. edocuisset id agi, uti per paucos factiosos Iugurthae scelus condonaretur: profecto omnis inuidia, prolatandis consultationibus, dilapsa foret: tamta uis gratiae, atque pecuniae regis erat. sed ubi senatus delicti conscientia populũ timet: lege Sempronia prouinciae futuris consulibus Numidia, atque Italia decretae sunt: consules declarati P. Scipio Nasica, L. Bestia Calpurnius: Numidia Calpurnio, Scipioni Italia obuenit: deinde exercitus, qui in Africam portaretur, scribitur: stipendium, aliaque, quae bello usui forent, decernuntur. At Iugurtha, contra spem nuncio accepto, quippe cui, Romae omnia uenum ire, in animo haeserat; filium, & cum eo duos familiares ad senatum legatos mittit: iisque, uti illis, quos Hiempsale interfecto miserat, praecipit, omnes mortales pecunia aggrediantur. Qui postquam Romam aduentabant; senatus a Bestia consultus est, placeret ne legatos Iugurthae recipi moenibus: iiq. decreuere, ni regnum, ipsumq. deditum uenissent, uti diebus proximis decem Italia decederent. consul Numidis ex senatus decreto nunciari iubet: ita infectis rebus, illi domum discedunt. Interim Calpurnius, parato exercitu, legat sibi homines nobiles, factiosos, quorum auctoritate, quae deliquisset, munita fore sperabat: in queis fuit Scaurus, cuius de natura, & habitu supra memorauimus. Nam in

in consule nostro multae, bonaeq. artes animi, & corporis erát: quas omnes auaritia praepediebat. patiens laborum, acri ingenio, satis prouidens, belli haud ignarus, firmissimus contra pericula, & insidias. Sed legiones per Italiam Rhegium, atque inde Siciliam, porro ex Sicilia in Africam transuectae. Igitur Calpurnius, initio paratis commeatibus, acriter Numidiam ingressus est; multos mortales, & urbes aliquot pugnando cepit. Sed ubi Iugurtha pecunia per legatos tentare, belliq́ue, quod administrabat, asperitatem ostendere coepit: animus aeger auaritia facile conuersus est. ceterum socius, & administer omnium consiliorum assumitur Scaurus: qui tametsi a principio, plerisque ex factione eius corruptis, acerrime regem impugnauerat; tamen magnitudine pecuniae a bono, honestoq́. in prauum abstractus est. Sed Iugurtha primum tantummodo belli moram redimebat, existimans sese interim aliquid Romae pretio, aut gratia effecturum: postea uero quàm participem negotij Scaurum accepit; in maximá spem adductus recuperandae pacis, statuit cũ eis de omnibus pactionibus praesens agere. Ceterum interea fidei caussa mittitur a cõsule Sextius quaestor in oppidum Iugurthae Vaccam: cuius rei species erat acceptio frumenti, quod Calpurnius palam legatis imperauerat: quoniam deditionis mora indutiae agitabantur. Igitur rex, uti constituerat, in castra uenit: ac pauca praesenti consilio locutus

cutus

cutus de inuidia ſui facti, atque uti in deditionem acciperetur; reliqua cum Beſtia, & Scauro ſecreta tranſegit: dein poſtero die, quaſi per ſaturam ſententijs exquiſitis, in deditionem accipitur. ſed, uti pro conſilio imperatum erat, elephanti XXX, pecus, atque equi multi, non cum paruo argenti pondere, quaeſtori traduntur. Calpurnius Romam ad magiſtratus rogandos proficiſcitur. in Numidia & exercitu noſtro pax agitabatur. Poſtquam res in Africa geſtas, quoq. modo actae forent, fama diuulgauit: Romae per omnes locos, & conuentus de facto conſulis agitari: apud plebem grauis inuidia: patres ſoliciti erant: probarent ne tamtum flagitium, an decretum conſulis ſubuerterent, parum conſtabat. Ac maxime eos potentia Scauri, quòd is auctor, & ſocius Beſtiae ferebatur, a uero, bonoq. impediebat. At C. Memmius, cuius de libertate ingenij, & odio potentiae nobilitatis ſupra diximus, inter dubitationem & moras ſenatus, concionibus populum ad uindicandum hortari: monere, ne remp. ne libertatem ſuam deſererent: multa ſuperba, et crudelia facinora nobilitatis oſtendere: prorſus intentus omni modo plebis animum accendebat. Sed quoniam ea tempeſtate Romae Memmij facundia clara, pollensq. fuit; decere exiſtimaui unam ex tam multis orationem eius perſcribere. ac potiſſimum eam dicam, quam in concione poſt reditum Beſtiae huiuſcemodi uerbis diſſeruit.

Mul-

Multa me dehortantur a uobis, Quirites, ni studiũ reip. omnia superet; opes factionis, uestra patientia, ius nullum; ac maxime, quòd innocentiae plus periculi, quàm honoris est. nam illa quidem piget dicere, his annis XX quàm ludibrio fueritis superbiae paucorum; quàm foede, quamq. multi perierint uestri defensores; ut uobis animus ab ignauia, atque socordia corruptus sit: qui ne nunc quidem, obnoxij inimicis, exurgitis; atque etiã nunc timetis eos, quibus uos decet terrori esse. sed quamquam haec talia sunt: tamen, obuiam ire factionis potentiae, animus subigit. certe ego libertatem, quae mihi a parente meo tradita est, experiar: uerum id frustra, an ob rem faciam, in uestra manu situm est, Quirites. Neque ego uos hortor, quod saepe maiores uestri fecere, uti contra iniurias armati eatis. nihil ui, nihil secessione opus est: necesse est, suomet ipsi more praecipites eant. Occiso Ti. Graccho, quem regnum sibi parare aiebant, in plebẽ Romanam quaestiones graues habitae sunt. post C. Gracchi, & M. Fuluij caedem, uestri item ordinis multi mortales in carcere necati sunt. utriusque cladis non lex, uerum libido eorum finem fecit. Sed sane fuerit regni paratio, plebi sua restituere: quidquid sine sanguine ciuium ulcisci nequitur, iure factum sit. Superioribus annis taciti indignabamini aerarium expilari: reges, & populos liberos paucis nobilibus uectigal pendere: penes eosdem & summam

glo-

gloriam, & maximas diuitias esse: tamen, hæc ta
lia facinora impune suscepisse, parum habuere:
itaque postremo leges, maiestas uestra, diuina,
& humana omnia hostibus tradita sunt. neque
eos, qui ea fecere, pudet, aut paenitet: sed ince-
dunt per ora uestra magnifice, sacerdotia, & con
sulatus, pars triumphos suos ostentantes: perinde
quasi ea honori, nō praedae, habeant. Serui, aere
parati, iniusta imperia dominorum non perfe-
runt: uos, Quirites, in imperio nati, aequo animo
seruitutem toleratis? At qui sunt hi, qui remp.
occupauere? homines sceleratissimi, cruentis ma
nibus, immani auaritia, nocentissimi, ijdemq́.
superbissimi, quibus fides, decus, pietas, postre
mo honesta, atque inhonesta omnia quaestui sunt.
Pars eorum, occidisse tribunos pl. alij quaestiones
iniustas, plerique caedem in uos fecisse, pro muni
mento habent. ita, quàm quisque pessime fecit,
tam maxime tutus est: metum a scelere suo ad
ignauiam uestram transtulere: quos omnes eadem
cupere, eadem odisse, eadem metuere in unum
coegit. sed haec inter bonos amicitia, inter ma-
los factio est. quòd si tam uos libertatis curam
haberetis, quàm illi ad dominationem accensi
sunt: profecto neque resp. sicuti nunc, uastaretur:
& beneficia uestra penes optimos, non audacissi-
mos, forent. Maiores uestri, parandi iuris, & ma
iestatis constituendae gratia, bis per secessionem
armati Auentinum montem occupauere: uos
pro

Torturas. i. corporis dolores in uos fecisse

pro libertate, quam ab illis accepistis, non ne summa ope nitemini? atque eo uehementius, quo maius dedecus est, parta amittere, quàm omnino non paruisse? Dicet aliquis, quid igitur censes? Vindicandum in eos, qui hosti prodidere remp. nō manu, neque ui; quod magis, uos fecisse, quàm illis accidisse, indignum est; uerũ quaestionibus, et indicio ipsius Iugurthae. qui si dediticius est; profecto iussis uestris obediens erit: sin ea contemnit; scilicet existimabitis, qualis illa pax, aut deditio sit, ex qua ad Iugurtham scelerum impunitas, ad paucos potentes maximae diuitiae, ad remp. damna, atque dedecora peruenerint. Nisi forte dominationis eorum satietas nondũ etiam uos tenet: & illa, quàm haec tempora, magis placent, cum regna, prouinciae, leges, iura, iudicia, bella, atque paces, postremo diuina, & humana omnia penes paucos erant: uos autem, hoc est populus R. inuicti ab hostibus, imperatores omnium gẽtium, satis habebatis animam retinere. nam seruitutem quidem quis uestrum recusare audebat? Atque ego tametsi uirum flagitiosissimum existimo impune iniuriam accepisse: tamen, uos sceleratissimis hominibus ignoscere, quoniam ciues sunt, aequo animo paterer, ni misericordia in perniciem casura esset. nam & illis, quamtum importunitatis habent, parum est impune male fecisse, nisi deinde faciundi licentia eripitur: & uobis aeterna solicitudo remanebit, cum intelligetis aut ser-

uiendum

uiendum esse, aut per manus libertatem retinendam. Nam fidei quidem, aut concordiae quae spes est? Dominari illi uolunt, uos liberi esse: facere illi iniurias, uos prohibere: postremo socijs uestris ueluti hostibus, hostibus pro socijs utuntur. Potest ne in tam diuorsis mentibus pax, aut amicitia esse? Quare moneo, hortorq. uos, ne tamtum scelus impunitum dimittatis. Non peculatus aerarij factus est: neque per uim socijs ereptae pecuniae. quæ quãquam grauia sunt, tamen consuetudine iam pro nihilo habētur. hosti acerrimo prodita senatus auctoritas, proditum imperium uestrum: domi, militiaeq. resp. uenalis fuit. quæ nisi quaesita erunt, nisi uindicatum in noxios: quid erit reliquũ, nisi ut illis, qui ea fecere, obedientes uiuamus? nam impune quilibet facere, id est regē esse. Neque ego uos, Quirites, hortor, ut iam malitis ciues uestros perperam, quàm recte, fecisse, sed ne, ignoscendo malis, bonos perditum eatis. at hoc in rep. multo praestat, beneficij, quàm maleficij, immemorem esse. bonus tamtummodo segnior fit, ubi negligas: at malus improbior. ad hoc, si iniuriæ non sint, haud saepe auxilij egeas. Hæc, atque alia huiuscemodi saepe dicendo, C. Memmius populo R. persuadet, uti L. Cassius, qui tum praetor erat, ad Iugurtham mitteretur: eumq́ue, interposita fide publica, Romam duceret; quo facilius indicio regis, Scauri, & reliquorum, quos pecuniae captae arcessebant, delicta patefierent.

Dum haec Romae geruntur, qui in Numidia relicti a Bestia exercitui praeerant, secuti morem imperatoris sui, plurima, & flagitiosissima facinora fecere. fuere, qui auro corrupti, elephantes Iugurthae traderent, alij perfugas uẽderent: pars ex pacatis praedas agerent. tanta uis auaritiae in animos eorum, ueluti tabes, inuaserat. At Cassius praetor, perlata rogatione a C. Memmio, ac perculsa omni nobilitate, ad Iugurthã proficiscitur: eiq. timido, & ex conscientia diffidẽti rebus suis, persuadet, quoniam se populo R. dedidisset, ne uim, quàm misericordiã eius, experiri malit: priuatim praeterea fidem suam interponit, quam ille non minoris, quàm publicam ducebat: talis ea tẽpestate fama de Cassio erat. Igitur Iugurtha, contra decus regium, cultu quammaxime miserabili, cum Cassio Romam uenit. Ac tametsi in ipso magna uis animi erat; confirmatus ab omnibus, quorum potentia, aut scelere cuncta ea gesserat, quae supra diximus, C. tamen Baebium tribunum pl. magna mercede parat, cuius impudentia contra ius, & iniurias omnes munitus foret. At C. Memmius aduocata concione; quamquam regi infesta plebes erat; & pars in uincula duci iubebat, pars; ni socios sceleris sui aperiret, more maiorum de hoste suppliciũ sumi; dignitati magis, quàm irae consulens, sedare motus, & animos eorum mollire; postremo confirmare, fidem publicam per sese inuiolatam fore. post, ubi silentium coepit, pro-

ducto Iugurtha, uerba facit: Romae, Numidiaeq. facinora eius memorat: scelera in patrē, fratresq́. ostendit: quibus iuuantibus, quibusq́. ministris ea egerit, quamquam intelligat populo R. tamen uelle manifesta magis ex illo habere: si uerum aperiat, in fide, & clementia populi R. magnam spem illi sitam: sin reticeat, non socijs saluti fore, sed se, suasq́. spes corrupturum. Deinde, ubi Memmius dicendi finem fecit, & Iugurtha respondere iussus est, C. Baebius tribunus pl. quem pecunia corruptum supra diximus, regem tacere iubet: ac, tametsi multitudo, quae in concione aderat, uehementer accensa, terrebat eum clamore, uultu, saepe impetu, atque alijs omnibus, quae ira fieri amat; uicit tamen impudentia. ita populus, ludibrio habitus, ex concione discedit: Iugurthae, Bestiaeque, & ceteris, quos illa quaestio exagitabat, animi augescunt. Erat ea tempestate Romae Numida quidā, nomine Massiua, Gulussae filius, Massanisae nepos: qui, quia in dissensione regum Iugurthae aduersus fuerat, dedita Cirtha, & Adherbale interfecto, profugus ex Africa abierat. huic Sp. Albinus, is qui proximo anno post Bestiā cum Q. Minucio Rufo consulatum gerebat, persuadet, quoniam e stirpe Massanisae sit, Iugurtham ob scelera inuidia cum metu urgeat, regnum Numidiae ab senatu petat. Auidus consul belli gerendi, moueri, quàm senescere, omnia malebat. ipsi prouincia Numidia, Minucio Ma-

cedonia euenerat. Quae postquam Massiua agitare coepit: neq. Iugurthae in amicis satis praesidij est; quòd eorum alium conscientia, alium mala fama, & timor impediebat: Bomilcari proximo, ac maxime fido sibi imperat, pretio, sicuti multa cõfecerat, insidiatores Massiuae paret, ac maxime occulte: sin id parum procedat, quouis modo Numidam interficiat. Bomilcar mature regis mandata, exsequitur: & per homines talis negotij artifices, itinera, egressusq́. eius, postremo loca, atque tempora cuncta explorat: deinde, ubi res postulabat, insidias tendit. igitur unus ex eo numero, qui ad caedem parati erant, paullo inconsultius Massiuam aggreditur, illum obtruncat: sed ipse deprehensus, multis hortantibus, & inprimis Albino consule, indicium profitetur. fit reus magis ex aequo bonoq́ue, quàm ex iure gentium, Bomilcar, comes eius, qui Romam fide publica uenerat. At Iugurtha, manifestus tanti sceleris, non prius omisit contra uerum niti, quàm animaduertit, super gratiam, atque pecuniam suam inuidiam facti esse. igitur quamquam in priore actione ex amicis quinquaginta uades dederat, regno magis, quàm uadibus, consulens, clam in Numidiam Bomilcarèm dimittit, ueritus, ne reliquos populares metus inuaderet parendi sibi, si de illo supplicium sumptum foret. & ipse paucis diebus profectus est, iussus a senatu Italia decedere. sed postquam Roma egressus est, fertur, eò

saepe tacitus respiciens, postremo dixisse: Vrbem uenalem, & mature perituram, si emptorem inuenerit. Interim Albinus, renouato bello, commeatum, stipendium, aliaq́., quae militibus usui forent, maturat in Africam portare; ac statim ipse profectus, uti ante comitia, quod tempus haud longe aberat, armis, aut deditione, aut quouis modo bellum conficeret. At contra Iugurtha trahere omnia, & alias, deinde alias morae caussas facere: polliceri deditionem, ac deinde metum simulare: instanti cedere, & paullo post, ne sui diffiderent, instare: ita belli modo, modo pacis mora consulem ludificare. Ac fuere, qui tum Albinum haud ignarum consilij regis existimarent; neque ex tanta properantia tā facile tractum bellum socordia magis, quàm dolo crederent. sed postquam, dilapso tempore, comitiorum dies aduentabat; Albinus, Aulo fratre in castris propraetore relicto, Romam decessit. Ea tempestate Romae seditionibus tribunicijs atrociter resp. agitabatur. L. Lucilius, & L. Annius, tribuni pl. resistentibus collegis, continuare magistratum nitebantur: quae dissensio totius anni comitia impediebat. Ea mora in spem adductus Aulus, quem propraetorē in castris relictū supra diximus, aut conficiendi belli, aut terrore exercitus ab rege pecuniae capiundae, milites mēse Ianuario ex hibernis in expeditionem euocat; magnisq́. itineribus hieme aspera peruenit ad oppidum Suthul, ubi re

gis thesauri erant. quod quamquam, & saeuitia té poris, & opportunitate loci, neque capi, neque ob sideri poterat: (ná circum situm in praerupti mon tis extremo planicies limosa hiemalibus aquis paludem fecerat) tamen, aut simulandi gratia, quo regi formidinem adderet, aut cupidine caecus ob thesauros oppidi potiundi, uineas agere, aggerem iacere; aliaq́ue, quae coepto usui forent, properare. At Iugurtha, cognita uanitate, atque imperitia legati, subdolus eius augere amentiam: missitare supplicantes legatos: ipse, quasi uitabundus, per saltuosa loca, & tramites exercitum ductare. denique Aulum spe pactionis perpulit, uti, relicto Suthule, in abditas regiones sese, ueluti cedentem, insequeretur: ita delicta occultiora fore. interea per homines callidos die, noctuq. exercitum tentabat: centuriones, ducesq. turmarum partim, uti transfugerent, corrumpere, alij, signo dato, locum uti desererent. quae postquam ex sententia instruxit, intempesta nocte de improuiso multitudine Numidarum Auli castra circumuenit. milites Romani, perculsi tumultu insolito, arma capere: alij sese abdere: pars territos confirmare: trepidare: omnibus locis uis magna hostium: caelum nocte, atque nubibus obscuratum: periculum anceps: postremo, fugere, an manere, tutius foret, in incerto erat. sed ex eo numero, quos paullo ante corruptos diximus, cohors una Ligurum, cum duabus turmis Thracum, &

paucis gregariјs militibus, transiere ad regem: & cēturio primi pili tertiae legionis per munitionem, quam, uti defenderet, acceperat, locum hostibus introeundi dedit: eaq. Numidae cuncti irrupere. nostri foeda fuga, plerique abiectis armis, proximum collem occupauere. nox, atque praeda castrorum, hostes, quo minus uictoria uterentur, re morata sunt. deinde Iugurtha postero die cū Aulo in colloquio uerba facit: tametsi ipsum cum exercitu fame, ferroq. clausum tenet, tamen se humanarum rerum memorem: si secum foedus faceret. incolumes omnes sub iugum missurum: praeterea, uti diebus decem Numidia decederet. Quae quamquam grauia, & flagitiј plena erant: tamen, quia mortis metu mutabantur, sicuti regi libuerat, pax conuenit. Sed, ubi ea Romae comperta sunt; metus, atque maeror ciuitatem inuasere: pars dolere pro gloria imperiј: pars insolita rerum bellicarum timere libertati: Aulo omnes infesti, ac maxime qui bello saepe praeclari fuerāt, quòd armatus dedecore potius, quàm manu, salutem quaesierit. Ob ea consul Albinus, ex delicto fratris inuidiam, ac demum periculum timens, senatum de foedere consulebat: & tamen interim exercitui supplementum scribere: ab sociјs & nomine Latino auxilia accersere, denique omnibus modis festinare. Senatus ita, uti par fuerat, decernit, suo atque populi iniussu nullum potuisse foedus fieri. consul impeditus a tribunis pl. ne, quas

parauerat copias, secum portaret, paucis diebus in Africam proficiscitur. nam omnis exercitus, uti conuenerat, Numidia deductus in prouincia hiemabat. Postquam eò uenit; quamquam perse qui Iugurtham, & mederi fraternae inuidiae animo ardebat; cognitis militibus, quos, praeter fugam, soluto imperio, licentia, atque lasciuia corruperat, ex copia rerum statuit nihil sibi agitandum. Interea Romae C. Mamilius Limitanus tribunus pl. rogationem ad populum promulgat, uti quaereretur in eos, quorum consilio Iugurtha senati decreta neglexisset; quiq. ab eo in legationibus, aut imperijs pecunias accepissent; qui elephantos, quiq. perfugas tradidissent; item, qui de pace, aut bello cum hostibus pactiones fecissent. Huic rogationi partim conscij sibi, alij ex partiũ inuidia pericula metuentes, quoniam aperte resistere non poterant, quin illa, & alia talia placere sibi faterentur, occulte per amicos, ac maxime per homines nominis Latini, & socios Italicos impedimenta parabant. sed plebes, incredibile memoratu est, quàm intenta fuerit, quamtaq. ui rogationem iusserit, decreuerit, uoluerit, magis odio nobilitatis, cui mala illa parabantur, quàm cura reip. tamta libido in partibus erat. Igitur, ceteris metu perculsis, M. Scaurus, quem legatum Bestiae fuisse supra docuimus, inter laetitiam plebis, & suorum fugam, trepida etiam tum ciuitate, cum ex Mamilij rogatione tres quae

sitores

ſitores rogarentur, effecerat, ut ipſe in eo numero crearetur. ſed, quaeſtione exercita aſpere, uiolenterq́. ex rumore, & libidine plebis, ut ſaepe nobilitatem, ſic ea tempeſtate plebem ex ſecundis rebus inſolentia ceperat. Ceterum mos partium popularium, & ſenatus factionum, ac deinde omnium malarum artium, paucis ante annis Romae ortus eſt otio, atque abundantia earum rerum, quae prima mortales ducunt. nam ante Carthaginem deletam, populus, & ſenatus R. placide, modeſteq́. inter ſe remp. tractabant: neque gloriae, neque dominationis certamen inter ciues erat: metus hoſtilis in bonis artibus ciuitatem retinebat. ſed ubi illa formido mentibus deceſſit; ſcilicet ea, quae ſecundae res amant, laſciuia, atque ſuperbia inceſſere. ita, quod in aduerſis rebus optauerant, otium poſtquam adepti ſunt, aſperius, acerbiusq́. fuit. namque coepere nobilitas dignitatem in ſuperbiam, plebes libertatem in libidinem uertere: ſibi quiſque ducere, trahere, rapere. ita omnia in duas partes abſtracta ſunt. reſp. quae media fuerat, dilacerata. ceterum nobilitas factione magis pollebat: plebis uis ſoluta, atque in multitudine diſperſa, minus poterat. paucorum arbitrio belli, domiq́. agitabatur: penes eoſdem aerarium, prouinciae, magiſtratus, gloriae, triumphiq́. erant: populus militia, atque inopia urgebatur, praedas bellicas imperatores cum paucis diripiebant. Interea parentes, aut parui liberi

ri militum, uti quisque potentiori confinis erat, sedibus pellebantur. ita cum potentia auaritia sine modo, modestiaq. inuadere, polluere, & uastare omnia: nihil pensi, neque sancti habere, quoad semet ipsa praecipitauit. nam ubi primum ex nobilitate reperti sunt, qui ueram gloriam iniustae potentiae anteponerent: moueri ciuitas, & dissensio ciuilis, quasi permistio terrae, oriri coepit. Nam postquam Tiberius, & C. Gracchus, quorum maiores Punico atque alijs bellis multum reip. addiderant, uindicare plebem in libertatem, & paucorum scelera patefacere coepere: nobilitas noxia, atque eo perculsa, modo per socios, ac nomen Latinum, interdum per equites Romanos, quos spes societatis a plebe dimouerat, Gracchorum actionibus obuiam ierat: & primo Tiberium, dein paucos post annos eadem ingredientem Caium, tribunum pl. alterum, alterum triumuirum colonijs deducendis, cum M. Fuluio Flacco ferro necauerat. sane Gracchis, cupidine uictoriae, haud satis moderatus animus fuit. sed bono uinci satius est, quàm malo more iniuriam uincere. Igitur ea uictoria nobilitas ex libidine sua usa, multos mortales ferro aut fuga extinxit; plusq. in reliquum sibi timoris, quàm potentiae, addidit. quae res plerunque magnas ciuitates pessumdedit: dum alteri alteros uincere quouis modo, & uictos acerbius ulcisci uolunt. Sed de studijs partium, & omnibus ciuitatis moribus si singillatim, aut pro ma

gnitu-

gnitudine parem disserere; tempus, quàm res, maturius me deseret. quamobrem ad inceptum redeo. Post Auli foedus, exercitusq. nostri foedam fugam, Metellus, & Silanus consules designati, prouincias inter se partiuerant: Metelloq. Numidia euenerat, acri uiro, & quamquam aduerso populi partibus, fama tamen aequabili, & inuiolata. is ubi primum magistratum ingressus est; alia omnia sibi cum collega communia ratus, ad bellum, quod gesturus erat, animum intendit. igitur diffidens ueteri exercitui, milites scribere: praesidia undique accersere: arma, tela, equos, & cetera instrumenta militiae parare, ad hoc commeatum affatim, denique omnia, quae in bello uario, & multarum rerum egenti, usui esse solent. Ceterum ad ea patranda senatus auctoritate, socij, nomenq. Latinum, & reges ultro auxilia mittendo, postremo omnis ciuitas summo studio adnitebatur. itaque, ex sententia omnibus rebus paratis, compositisque, in Numidiam proficiscitur, magna spe ciuium, cum propter bonas artes, tum maxime quòd aduersum diuitias inuictum animum gerebat; & auaritia magistratuum ante id tempus in Numidia nostrae opes contusae, hostiumq. auctae erant. sed, ubi in Africam uenit, exercitus ei traditur a Sp. Albino proconsule, iners, imbellis, neque periculi, neque laboris patiens, lingua, quàm manu, promptior, praedator ex socijs, & ipse praeda hostium,

ſine imperio, & modeſtia habitus. ita imperatori nouo plus ex malis moribus ſolicitudinis, quàm ex copia militũ auxilij, aut bonae ſpei, accedebat. Statuit tamen Metellus, quamquam & aeſtiuorum tempus comitiorum mora imminuerat; &, exſpectatione euentus, ciuium animos intentos putabat; non prius bellum attingere, quàm maiorum diſciplina milites laborare coegiſſet. nam Albinus, Auli fratris, exercitusq. clade perculſus, poſtquam decreuerat non egredi prouincia, quamtum temporis aeſtiuorum in imperio fuit, plerumque milites in ſtatiuis caſtris habebat; niſi cum odor, aut pabuli egeſtas locum mutare ſubegerat. ſed neque more militari uigiliae ducebantur: uti cuique libebat, ab ſignis aberat. lixae permiſti cum militibus diu, noctuq. uagabantur: & palantes agros uaſtare, uillas expugnare, pecoris, & mancipiorum praedas certatim agitare: eaq. mutare cum mercatoribus uino aduecticio, & alijs talibus: praeterea, frumentum publice datum uendere, panem in dies mercari: poſtremo, quaecumque dici, aut fingi queunt ignauiae, luxuriaeq. probra, in illo exercitu cuncta fuere, & alia amplius. ſed in ea difficultate Metellum non minus, quàm in rebus hoſtilibus, magnum, & ſapientem uirum fuiſſe comperior, tamta temperantia inter ambitionem, ſaeuitiamq. moderatum: namque edicto primum adiumenta ignauiae ſuſtuliſſe, ne quiſquam in caſtris panem, aut quem alium

coctum

coctum cibum uenderet: ne lixae exercitum seque rentur: ne miles gregarius in castris, ne ue in agmine seruum, aut iumentum haberet: ceteris arcte modum statuisse: praeterea, transuersis itineribus quotidie castra mouere: iuxta ac si hostes adessent, uallo, atque fossa munire: uigilias crebras ponere, & eas ipse cum legatis circuire: itẽ in agmine in primis modo, modo in postremis, saepe in medio adesse, ne quisquam ordine egrederetur: ut, cum signis frequentes incederent, miles cibum, & arma portaret. ita prohibendo a delictis magis, quàm uindicando, exercitum breui confirmauit. Interea Iugurtha ubi, quae Metellus, agebat ex nuncijs accepit; simul de innocentia eius certior Romae factus, diffidere suis rebus, ac tum demum ueram deditionem facere conatus est. igitur legatos ad consulem cum supplicijs mittit, qui tantummodo ipsi, liberisq́. uitam peterent, alia omnia dederent populo R. Sed Metello iam antea experimentis cognitum erat, genus Numidarum infidum, ingenio mobili, nouarum rerum auidum esse. itaque legatos alium ab alio diuersos aggreditur: ac paullatim tentando, postquam opportunos sibi cognouit, multa pollicendo persuadet, uti Iugurtham maxime uiuum, sin id parum procedat, necatum sibi traderent: ceterum palam, quae ex uoluntate forent, regni nunciari iubet. deinde ipse paucis diebus, intento, atque infesto exercitu in Numidiam procedit: ubi,

contra belli faciem, tuguria plena hominum, pecora, cultoresq. in agris erant: ex oppidis, & mapalibus, praefecti regis obuiam procedebant, parati frumentum dare, commeatum portare, postremo omnia, quae imperarentur, facere. neque Metellus iccirco minus, sed pariter ac si hostes adessent, munito agmine incedere, late explorare omnia, illa deditionis signa ostentui credere, & insidijs locum tentare. itaque ipse cum expeditis cohortibus, item funditorum, & sagittariorum delecta manu apud primos erat: in postremo C. Marius legatus cum equitibus curabat: in utrumque latus auxiliarios equites tribunis legionũ, & praefectis cohortium dispertiuerat: ut cum his permisti uelites, quocumque accederent, equitatus hostiũ propulsarent. nam in Iugurtha tamtus dolus, tátaq. peritia locorum, & militiae inerat, ut, absens an praesens, pacem an bellum gerens perniciosior esset, in incerto haberetur. Erat haud longe ab eo itinere, quò Metellus pergebat, oppidum Numidarum, nomine Vacca, forum rerum uenalium totius regni maxime celebratum; ubi & incolere, & mercari consueuerant Italici generis multi mortales. huc consul, simul tentandi gratia, & si paterentur opportunitates loci, praesidiũ imposuit: praeterea imperauit frumentum, & alia, quae bello usui forent, comportare: ratus id, quod res monebat, frequentiam negotiatorum, & commeatum iuuaturum exercitum, et iam paratis

tis rebus munimento fore. Inter haec negotia Iugurtha impensius modo legatos supplices mittere, pacem orare: praeter suam, liberorumq́. uitam, omnia Metello dedere. quos item consul, uti priores, illectos ad proditionem domum dimittebat: regi pacem, quam postulabat, neque abnuere, neque polliceri, & inter eas moras promissa legatorum exspectare. Iugurtha ubi Metelli dicta cum factis composuit, ac suis se artibus tentari animaduertit; quippe cui uerbis pax nunciabatur, ceterum re bellum asperrimum erat, urbs maxima alienata, ager hostibus cognitus, animi popularium tentati; coactus rerum necessitudine, statuit armis certare. igitur, explorato hostium itinere, in spé uictoriae adductus ex opportunitate loci, quàm maximas potest copias omnium generũ parat, ac per tramites occultos exercitum Metelli anteuenit. Erat in ea parte Numidiae, quam Adherbal in diuisione possederat, flumen a meridie oriens, nomine Muthul: a quo mons aberat ferme millia passuum XX tractu pari, uastus ab natura, et humano cultu: sed ex eo medio quasi collis oriebatur in immensum pertingens, uestitus oleastro, ac myrtetis, alijsq́. generibus arborum, quae humi arido, atque arenoso gignuntur. media autem planicies deserta, paenuria aquae, praeter flumini propinqua loca. ea consita arbustis, pecore atque cultoribus frequentabantur. igitur in eo colle, quem transuerso itinere porrectum docuimus. Iugurtha

exte-

extenuata suorum acie consedit: elephantis, et parti copiarum pedestrium Bomilcarem praefecit: eumq. edocet, quae ageret: ipse propior montem cum omni equitatu, & peditibus delectis suos collocat: dein singulas turmas, & manipulos circũiens monet, atque obtestatur, uti memores pristinae uirtutis, uictoriae, sese, regnumq. suum ab Romanorum auaritia defendant: cum ijs certamẽ fore, quos antea uictos sub iugum miserint: ducem illis, non animum, mutatum: quae ab imperatore decuerint, omnia suis prouisa: locum superiorem, uti prudentes cum imperitis, ne pauciores cũ pluribus, aut rudes cum bello melioribus manum consererent: proinde parati, intentiq. essent, signo dato, Romanos inuadere: illum diem aut omnes labores, & uictorias confirmaturum, aut maximarum aerumnarum initium fore. ad hoc uiritim, uti quemque ob militare facinus pecunia, aut honore extulerat, commonefacere beneficij sui, & eum ipsum alijs ostentare: postremo, pro cuiusque ingenio pollicendo, minitando, obtestando, alium alio modo excitare: cum interim Metellus, ignarus hostium, monte degrediens cum exercitu conspicatur. primo dubius, quidnam insolita facies ostenderet, (nam inter uirgulta equi, Numidaeq. consederant, neque plane occultati humilitate arborum, & tamen, quidnam esset, incerti, cum natura loci, tum dolo ipsi, atque signa militaria, obscurati) dein, breui cognitis insidijs,

pau-

paullisper agmen constituit. ibi commutatis ordinibus, in dextro latere, quod proximum hostibus erat, triplicibus subsidijs aciem instruxit: inter manipulos funditores, & sagittarios dispertit: equitatum omnem in cornibus locat: ac pauca pro tempore milites cohortatus, aciem, sicuti instruxerat, transuorsis principijs in planum deducit. sed, ubi Numidas quietos, neque colle degredi animaduertit, ueritus ex anni tempore, & inopia aquae, ne siti conficeretur exercitus, Rutilium legatum cum expeditis cohortibus, et parte equitum praemisit ad flumen, uti locum castris ante caperet, existimans hostes crebro impetu, & transuorsis proelijs iter suum remoraturos, &, quoniá armis diffiderent, lassitudinem & sitim militum tentaturos. deinde ipse pro re, atque loco, sicuti monte descenderat, paullatim procedere: Marium post principia habere: ipse cum sinistrae alae equitibus esse, qui in agmine principes facti erant. At Iugurtha, ubi extremum agmen Metelli primos suos praetergressum uidet, praesidio quasi duum millium peditum montem occupat, quà Metellus descenderat: ne forte cedentibus aduersarijs receptui, ac post munimento foret: dein, repente signo dato, hostes inuadit. Numidae alij postremos caedere: pars a sinistra, ac dextra tentare: infensi adesse, atque instare, omnibus locis Romanos ordines conturbare. quorum etiam qui firmioribus animis obuij hostibus fuerant, ludificati incerto

proelio ipsi modo eminus sauciabantur, neque contra feriendi aut conserendi manum copia erat. ante iam docti ab Iugurtha equites, ubi Romanorum turma insequi coeperat, non confertim, neque in unum sese recipiebant, sed alius aliò quammaxime diuersi. ita numero priores, si a persequẽdo hostes deterrere nequiuerant, desiectos ab tergo, aut lateribus circumueniebant: sin opportunior fugae collis, quàm campi fuerant; eò uero consueti Numidarum equi facile inter uirgulta euadere; nostros asperitas, & insolentia loci retinebat. ceterum facies totius negotij uaria, incerta, foeda, atqne miserabilis. dispersi a suis, pars cedere, alij insequi: neque signa, neque ordines obseruare: ubi quemque periculum ceperat, ibi resistere, ac propulsare: arma, tela, equi, uiri, hostes, ciues permixti, nihil consilio, neque imperio agi: fors omnia regere. itaque multnm diei processerat, cum etiam tum euentus in incerto erat. denique, omnibus labore, & aestu languidis, Metellus, ubi uidet Numidas minus instare, paullatim milites in unum conducit: ordines restituit, & cohortes legionarias quattuor aduersus pedites hostium collocat. eorum magna pars superioribus locis fessa consederat. simul orare, & hortari milites, ne deficerent, neu paterentur hostes fugientes uincere: neque illis castra esse, neque munimẽtum ullum, quò cedentes tenderent: in armis omnia sita. Sed nec Iugurtha quidem interea quietus

tus erat: circuire, hortari, renouare proelium, & ipse cum delectis tentare omnia: subuenire suis, hostibus dubijs instare; quos firmos cognouerat, eminus pugnando retinere. Eo modo inter se duo imperatores, summi uiri, certabant. ipsi pares, ceterum opibus disparibus. nam Metello uirtus militum erat, locus aduersus: Iugurthae alia omnia, praeter milites, opportuna. Denique Romani, ubi intelligunt neque sibi profugium esse, neque ab hoste copiam pugnandi fieri; & iam die uesper aderat; aduerso colle, sicuti praeceptum fuerat, euadunt. amisso loco Numidae fusi, fugatiq. pauci interiere: plerosque uelocitas, & regio hostibus ignara tutata sunt. Interea Bomilcar, quem elephantis, & parti copiarum pedestrium praefectum ab Iugurtha supra diximus, ubi eũ Rutilius praetergressus est, paullatim suos in aequum locum deducit: ac, dum legatus ad flumen, quò praemissus erat, festinans pergit, quietus, uti res postulabat, aciem exornat: neque remittit interim, quid ubique hostis ageret, explorare. postquam Rutilium consedisse iam, & animo uacuum accepit, simulq. ex Iugurthae proelio clamorem augeri, ueritus ne legatus, cognita re, laborantibus suis auxilio foret, aciem, quam diffidens uirtuti militum arcte statuerat, quo hostium itineri officeret, latius porrigit; eoq. modo ad Rutilij castra procedit. Romani ex improuiso pulueris uim magnam animaduertunt. nam prospectum ager arbustis consitus

prohibebat. & primo rati humum aridam uento agitari: poſt, ubi aequabilem manere, &, ſicuti acies mouebatur, magis magisq́. appropinquare uident; cognita re properantes arma capiunt, ac pro caſtris, ſicuti imperabatur, conſiſtunt. deinde, ubi propius uentum eſt, utrinque magno clamore concurritur. Numidae tamtummodo remorati, dum in elephantis auxilium putant, poſtquam eos impeditos ramis arborum, atque ita diſiectos circumueniri uident, fugam faciunt: ac plerique, abiectis armis, collis, aut noctis, quae iam aderat, auxilio integri abeunt. elephanti quattuor capti, reliqui omnes, XL numero, interfecti. At Romani quamquam itinere, atque opere caſtrorum, & proelio feſſi, laſſiq́. erant: tamen, quòd Metellus amplius opinione morabatur, inſtructi, intentiq́. obuiam procedunt. nam dolus Numidarum nihil languidi, neque remiſſi patiebatur. ac primo obſcura nocte, poſtquam haud procul inter ſe erant, ſtrepitu, uelut hoſtes aduentaret, alteri apud alteros formidinem ſimul, & tumultum facere: & paene imprudentia admiſſum facinus miſerabile, ni utrinque praemiſſi equites rem explorauiſſent. igitur pro metu repente gaudium exortum. milites alius alium laeti appellant, acta edocent, atque audiunt: ſua quiſque fortia facta ad caelum effert. Quippe res humanae ita ſeſe habẽt: in uictoria uel ignauis gloriari licet: aduerſae res etiam bonos detrectant. Metellus in iiſdem caſtris

quattriduo

quattriduo moratus, saucios cum cura reficit, meritos in proelijs more militiae donat, uniuersos in concione laudat, atque agit graitas: hortatur, ad cetera, quae leuia sunt, parem animum gerant: pro uictoria satis iam pugnatum, reliquos labores pro praeda fore. tamen interim transfugas, & alios opportunos, Iugurtha ubi gentium, aut quid agitaret, cum paucis ne esset, an exercitum haberet, ut sese uictus gereret, exploratum misit. At ille sese in loca saltuosa, & natura munita receperat: ibiq. cogebat exercitum numero hominum ampliorem, sed hebetem, infirmum, agri ac pecoris magis, quàm belli, cultorem. id ea gratia eueniebat, quòd praeter regios equites nemo omnium Numidarum ex fuga regem sequitur: quò cuiusque animus fert, eò discedunt: neque id flagitium militiae ducitur. ita se mores habent. Igitur Metellus, ubi uidet animum regis etiam tum ferocem esse; bellum renouari, quod nisi ex illius lubidine geri non posset; praeterea iniquum certamen sibi cum hostibus esse; minore detrimento illos uinci, quàm suos uincere: statuit non proelijs, neque acie, sed alio more bellum gerundum. itaque in loca Numidiae opulentissima pergit: agros uastat: multa castella, & oppida, temere munita, aut sine praesidio, capit, incenditq.: puberes interfici iubet, alia omnia militũ esse praedam. ea formidine multi mortales Romanis dediti obsides: frumentum, & alia, quae usui forent, affatim prae-

bita: ubicumque res postulabat, praesidium impositum. Quae negotia multo magis, quàm proelium male pugnatum ab suis, regem terrebant. quippe cuius spes omnis in fuga sita erat, sequi cogebatur; & qui sua loca defendere nequiuerat, in alienis bellum gerere. tamen ex inopia, quod optimum uidebatur, consilium capit: exercitum plerunque in ijsdem locis opperiri iubet: ipse cum delectis equitibus Metellum sequitur: nocturnis, & auijs itineribus ignoratus, Romanos palantes repente aggreditur. eorum plerique inermes cadút, multi capiuntur: nemo omnium intactus profugit: et Numidae prius quàm ex castris subueniretur, sicuti iussi erant, in proximos colles discedút. Interim Romae gaudiũ ingens ortum cognitis Metelli rebus: ut sese que, et exercitum more maiorum gereret: in aduerso loco uictor tamen uirtute fuisset: hostium agro potiretur: Iugurtham, magnificum ex Auli socordia, spem salutis in solitudine, aut fuga coegisset habere. itaque senatus ob ea feliciter acta dijs immortalibus supplicia decernere: ciuitas trepida antea, solicita de belli euentu, laeta agere: de Metello fama praeclara esse. Igitur eo intentior ad uictoriam niti: omnibus modis festinare: cauere tamen, necubi hosti opportunus fieret: meminisse, post gloriam inuidiam sequi. ita, quo clarior, eo magis anxius erat: neque post insidias Iugurthae effuso exercitu praedari. ubi frumento, aut pabulo opus erat, cohortes cum omni

equi-

equitatu praesidium agitabant: exercitus partem ipse, reliquos Marius ducebat. sed igni magis, quàm praeda, ager uastabatur. duobus locis haud longe inter se castra faciebant. ubi ui opus erat, cuncti aderant: ceterum, quo fuga, atque formido latius cresceret, diuersi agebant. Eo tempore Iugurtha per colles sequi: tempus, aut locum pugnae quaerere: quà uenturum hostem audierat, pabulum, & aquarum fontes, quorum paenuria erat, corrumpere: modo se Metello, interdum Mario ostendere: postremos in agmine tentare, ac statim in colles regredi: rursus alijs, post alijs minitari: neque proelium facere, neque otium pati, tamtummodo hostem ab incepto retinere. Romanus imperator ubi se dolis fatigari uidet, neque ab hoste copiam pugnandi fieri; urbem magnam, & in ea parte, qua sita erat, arcem regni, nomine Zamam, statuit oppugnare, ratus id, quod negotium poscebat, Iugurtham laborantibus suis auxilio uenturum, ibiq. proelium fore. At ille, quae parabantur, a perfugis edoctus, magnis itineribus Metellum anteuenit: oppidanos hortatur, moenia defendant, additis auxilio perfugis: quod genus ex copijs regis, quia fallere nequibat, firmissimum erat. praeterea pollicetur, in tempore semet cum exercitu adfore. ita compositis rebus, in loca quammaxime occulta discedit, ac post paullo cognoscit, Marium ex itinere frumentatum cum paucis cohortibus Siccam missum. quod oppidum pri-

mum omnium post malam pugnam ab rege defecerat. eò cum delectis equitibus noctu pergit, & iá egredientibus Romanis in porta pugnam facit: simul magna uoce Siccenses hortatur, uti cohortes ab tergo circumueniant: fortunam illis praeclari facinoris casum dare, si id fecerint: postea sese in regno, illos in libertate sine metu aetatem acturos. Ac ni Marius signa inferre, atque euadere oppido properauisset, profecto cuncti, aut magna pars Siccensium fidem mutauissent. tanta mobilitate sese Numidae gerunt. sed milites Iugurthini paullisper ab rege sustentati, postquam maiore ui hostes urgent, paucis amissis profugi discedunt. Marius ad Zamam peruenit. id oppidum in campo situm, magis opere, quàm natura munitum erat, nullius idoneae rei egens, armis uirisq. opulentum. igitur Metellus, pro tempore, atque loco paratis rebus, cuncta moenia exercitu circumuenit: legatis imperat, ubi quisque curaret: deinde, signo dato, undique simul clamor ingens oritur. neque ea res Numidas terret: infensi, intentiq. sine tumultu manent: proelium incipitur. Romani pro ingenio quisque, pars eminus glande, aut lapidibus pugnare: alij succedere, ac murum modo suffodere, modo scalis aggredi, cupere proelium manibus facere. Contra ea oppidani in proximos saxa uoluere, sudes, pilas; praeterea picem, & sulphure taedam mistam ardenti mittere. sed ne illos quidem, qui procul manserant, timor animi satis

muni-

munierat. nam plerosque iacula, tormentis, aut manu emissa, uulnerabant: pariq. periculo, sed fama impari, boni, atque ignaui erant. Dum apud Zamam sic certatur, Iugurtha ex improuiso castra hostium cum magna manu inuadit: remissis, qui in praesidio erant, & omnia magis, quàm proelium, exspectantibus, portam irrumpit. At nostri, repentino metu perculsi, sibi quisque pro moribus consulunt: alij fugere, alij arma capere: magna pars uulnerati, aut occisi. ceterum ex omni multitudine non amplius XL. memores nominis Romani, grege facto locum cepere paullo, quàm alij, editiorem: neque inde maxima ui depelli quiuerunt: sed tela eminus missa remittere, pauci in pluribus minus frustrari: sin Numidae propius accessissent, ibi uero uirtutem ostendere, & eos maxima ui caedere, fundere, atque fugare. Interim Metellus, cum acerrime rem gereret, clamorem & tumultum hostilem a tergo accepit: deinde, conuerso equo, animaduertit fugam ad se uersum fieri. quae res indicabat populares esse. igitur equitatum omnem ad castra propere misit, ac statim C. Marium cum cohortibus sociorum; eumq. lacrymans per amicitiam, perq. remp. obsecrat, ne quam cõtumeliam remanere in exercitu uictore, ne ue hostes inultos abire sinat. ille breui mandata efficit. at Iugurtha munimento castrorum impeditus, cum alij super uallum praecipitarentur, alij in angustijs ipsi sibi properantes officerent,

rent, multis amissis in loca munita sese recipit. Metellus, infecto negotio, postquam nox aderat, in castra cum exercitu reuertitur. Igitur postero die, prius quàm ad oppugnandum egrederetur, equitatum omnem in ea parte, quà regis aduentus erat, pro castris agitare iubet: portas, & proxima loca tribunis dispertit: deinde ipse pergit ad oppidum, atque, uti superiore die, murum aggreditur. Interim Iugurtha ex occulto repente nostros inuadit. qui in proximo locati fuerant, paullisper territi perturbantur: reliqui cito subueniũt. neque diutius Numidae resistere quiuissent, ni pedites cum equitibus permisti, magnam cladem congressu facerent: quibus illi freti, non uti equestri proelio solet, sequi, dein cedere, sed aduersis equis concurrere, implicare, ac perturbare aciem: ita, expeditis peditibus suis, hostes paene uictos dare. Eodem tempore apud Zamam magna ui certabatur. ubi quisque legatus, aut tribunus curabat, eò acerrime niti, neque alius in alio magis, quàm in se, spem habere: pariterq. oppidani agere, oppugnare, aut parare omnibus locis: auidius alteri alteros sauciare, quàm semet tegere. clamor permistus hortatione, laetitia, gemitu: item strepitus armorum ad caelum ferri: tela utrinque uolare. sed illi, qui moenia defensabant, ubi hostes paullulum modo pugnam remiserant, intenti proelium equestre prospectabant. eos, uti quaeque Iugurthae res erant, laetos modo, modo pauidos ani-

animaduerteres: ac, ſicuti a ſuis audiri, aut cerni poſſent, monere alij, alij hortari, aut manu ſignificare, aut niti corporibus: huc, & illuc, quaſi uitabundi, aut iacientes tela, agitare. Quod ubi Mario cognitum eſt, (nam is in ea parte curabat) conſulto lenius agere, ac diffidentiam rei ſimulare: pati Numidas ſine tumultu, regis proelium uiſere. ita, illis ſtudio ſuorum aſtrictis, repente magna ui murum aggreditur: & iam ſcalis egreſſi milites, prope ſumma ceperant, cum oppidani concurrunt, lapidesq́ue, & ignem, praeterea alia tela ingerunt. noſtri primo reſiſtere: deinde, ubi unae, atque alterae ſcalae comminutae, qui ſuperſteterant afflicti ſunt: ceteri, quoquo modo potuere, pauci integri, magna pars confecti uulneribus, abeunt. denique utrinque proelium nox diremit. Metellus poſtquam uidet fruſtra inceptum, neque oppidum capi, neque Iugurtham, niſi ex inſidijs, aut ſuo loco pugnam facere, & iam aeſtatem exactam eſſe, ab Zama diſcedit; & in ijs urbibus, quae ab rege defecerant, ſatisq́. munitae loco, aut moenibus erant, praeſidia imponit. ceterum exercitum in prouincia, quae proxima eſt Numidiae, hiemandi gratia collocat. neque id tempus ex aliorum more quieti, aut luxuriae concedit, ſed, quoniam armis bellum parum procedebat, inſidias regi per amicos tendere, & eorum perfidia pro armis uti parat. igitur Bomilcarem, qui Romae cum Iugurtha fuerat, & inde, uadibus datis

de

de Massiuae nece, clam iudicium fugerat, quòd ei per maximam amicitiam maxima copia fallendi erat, multis pollicitationibus aggreditur: ac primo efficit, uti ad se colloquendi gratia occultus ueniat: deinde, fide data, si Iugurtham uiuum, aut necatum sibi tradidisset, fore, ut illi senatus impunitatem, & sua omnia concederet, facile Numidae persuadet, cum ingenio infido, tum metuéti, ne, si pax cum Romanis fieret, ipse per condiciones ad supplicium traderetur. is, ubi primum opportunum fuit, Iugurtham anxium, ac miserantem fortunas suas accedit: monet, atque lacrymans obtestatur, uti aliquando sibi, liberisque, & genti Numidarum, optime meritae, prouideat: omnibus proelijs sese uictos, agrum uastatum, multos mortales captos, occisos, regni opes comminutas esse: satis saepe iam & uirtutem militum & fortunam tentatam: caueat, ne, illo cunctante, Numidae sibi consulant. his, atque talibus alijs ad deditionem animum regis impellit. mittuntur ad imperatorem legati, qui Iugurtham imperata facturum dicerent, ac sine ulla pactione sese, regnumq. suum in illius fidé tradere. Metellus propere cunctos senatorij ordinis ex hibernis accersiri iubet: eorum, atque aliorum, quos idoneos ducebat, consilium habet. ita more maiorum, ex consilij decreto, per legatos Iugurthae imperat, argenti pondo ducenta millia, elephantos omnes, equorum, & armorum aliquantulum. Quae postquam

sine

ſine mora facta ſunt, iubet omnes perfugas uinctos adduci. eorum magna pars, uti iuſſum erat, adducti: pauci, cum primum deditio coepit, ad regem Bocchum in Mauritaniam abierant. Igitur Iugurtha, ubi armis, uiriſq., & pecunia ſpoliatus eſt, cum ipſe ad imperandum Tiſdrum uocaretur, rurſus coepit flectere animum ſuum, & ex mala conſcientia digna timere. denique, multis diebus per dubitationem conſumptis, cum modo taedio rerum aduerſarum omnia bello potiora duceret; interdum ſecum ipſe reputaret, quàm grauis caſus in ſeruitium ex regno foret; multis, magniſq. praeſidijs nequidquam perditis, deintegro bellum ſumit. & Romae ſenatus, de prouincijs conſultus, Numidiam Metello decreuerat. Per idem tempus Vticae forte C. Mario, per hoſtias dijs ſupplicanti, magna, atque mirabilla portendi haruſpex dixerat: proinde, quae animo agitabat, fretus dijs ageret: fortunam quamſaepiſſime experiretur: cuncta proſpere euentura. At illum iam antea conſulatus ingens cupido exagitabat: ad quem capiundum, praeter uetuſtatem familiae, alia omnia abunde erant, induſtria, probitas, militiae magna ſcientia, animus belli ingens, domi modicus, libidinis, & diuitiarum uictor, tamtummodo gloriae auidus. ſed is natus, & per omnem pueritiam Arpini alitus, ubi primum aetas militiae patiens fuit, ſtipendijs faciundis, non Græca facundia, neque urbanis munditijs ſeſe exercuit:
ita

ita inter artes bonas integrum ingenium breui adoleuit. ergo ubi primum tribunatum militum a populo petit, plerisque faciem eius ignorantibus facile notus per omnes tribus declaratur. deinde ab eo magistratu alium post alium sibi peperit: semperq. in potestatibus eo modo agitabat, ut ampliore, quàm gerebat, dignus haberetur. tamen is ad id locorum talis uir (nam postea ambitione praeceps datus est) consulatum appetere non audebat. etiam tum alios magistratus plebes, consulatum nobilitas inter se per manus tradebat. nouus nemo tam clarus, neque tam egregius factis erat, quin is indignus illo honore, & quasi pollutus haberetur. igitur, ubi Marius haruspicis dicta eodem, quò cupido animi hortabatur, intendere uidet, ab Metello petendi gratia missionem rogat: cui quamquam uirtus, gloria, atque alia optanda bonis superabant, tamen inerat contemptor animus, & superbia, commune nobilitatis malum. itaque primum commotus insolita re, mirari eius consilium, & quasi per amicitiam monere, ne tam praua inciperet, neu super fortunam animum gereret: non omnia omnibus cupienda esse: debere illi res suas satis placere: postremo caueret id petere a populo R. quod illi iure negaretur. postquam haec, atque alia talia dixit, neque animus Marij flectitur; respondit, ubi primum potuisset per negotia publica, facturum sese, quae peteret. ac postea saepius eadem postulanti fertur

dixisse,

dixisse, ne festinaret abire: satis mature illum cum filio suo consulatum petiturum. is eo tempore contubernio patris ibidem militabat, annos natus circiter XX. quae res Marium cum pro honore, quem affectabat, tum contra Metellum uehementer accenderat. ita cupidine, atque ira, pessimis consultoribus, grassari: neque facto ullo, neque dicto abstinere, quod modo ambitiosum foret: milites, quibus in hibernis praeerat, laxiore imperio, quàm antea, habere: apud negotiatores, quorum magna multitudo Vticae erat, criminose simul ac magnifice de bello loqui: dimidia pars exercitus si sibi permitteretur, paucis diebus Iugurtham in catenis habiturum: ab imperatore consulto bellum trahi, quòd homo inanis, & regiae superbiae, imperio nimis gauderet. quae omnia illis eo firmiora uidebantur, quòd diuturnitate belli res familiares corruperant: & animo cupienti nihil satis festinatur. Erat praeterea in exercitu nostro Numida quidam, nomine Gauda, Manastabalis filius, Massanisae nepos, quem Micipsa testamento secundum heredem scripserat, morbis confectus, & ob eam caussam mente paullulum imminuta. cui Metellus petenti regum more, ut sellam iuxta poneret, item postea custodiae caussa turmam equitum Romanorum, utrumque negauerat: honorem, quòd eorum modo foret, quos populus R. reges appellauisset: praesidium, quòd contumeliosum in eos foret, si equites Romani,

mani, satellites Numidae traderentur. hunc Marius anxium aggreditur, atque hortatur, ut contumeliarum in imperatorem cum suo auxilio paenas petat: hominem ob morbos animo parum ualido secunda oratione extollit: illum regem, ingentem uirum, Massanisae nepotem esse: si Iugurtha captus, aut occisus foret, imperium Numidiae sine mora habiturum: id adeo mature posse euenire, si ipse consul ad id bellum missus foret. itaque & illum, & equites Romanos, milites, & negotiatores, alios ipse, plerosque spes pacis impellit, uti Romam ad suos necessarios aspere in Metellum de bello scribant, Marium imperatorem poscant. sic a multis illi mortalibus honestissima suffragatione consulatus petebatur. simul ea tempestate plebes, nobilitate fusa, per legem Mamiliam nouos extollebat. ita Mario cuncta procedere. Interim Iugurtha, postquam, omissa deditione, bellum incipit, cum magna cura parare omnia, festinare, cogere exercitum: ciuitates, quae ab se defecerant, formidine, aut ostentando praemia affectare: communire suos locos: arma, tela, aliaque, quae spe pacis amiserat, reficere, aut commercari: seruitia Romanorum allicere, & eos ipsos, qui in praesidijs erant, pecunia tentare: prorsus nihil intactũ, neque quietum pati: cuncta agitare: igitur Vaccenses, quò Metellus initio, Iugurtha pacificante, praesidiũ imposuerat, fatigati regis supplicijs, neque antea uoluntate alienati, principes ciuitatis

tis inter se coniurant: (nam uulgus, uti plerunque solet, & maxime Numidarum, ingenio mobili, seditiosum, atque discordiosum erat, cupidum nouarum rerum, quieti & otio aduersum) dein, compositis inter se rebus, in diem tertium constituunt, quòd is festus celebratusq. per omnem Africam ludum & lasciuiam magis, quàm formidinem, ostentabat. sed, ubi tempus fuit, centuriones, tribunosq. militares, & ipsum praefectum oppidi T. Turpilium Silanum, alius alium domos suos inuitant: eos omnes, praeter Turpilium, inter epulas obtruncant: postea milites palantes, inermos, quippe in tali die, & sine imperio, aggrediuntur. idem plebes facit, pars edocti ab nobilitate, alij studio talium rerum incitati, queis acta, consiliumq. ignorantibus tumultus ipse, & res nouae satis placebant. Romani milites, perculsi improuiso metu, incerti ignariq. quid potissimum facerent, trepidare. arcem oppidi, ubi signa, & scuta erant, praesidium hostium, portae ante clausae fugam prohibebant. ad hoc mulieres, pueriq. pro tectis aedificiorum saxa, & alia, quae locus praebebat, certatim mittere. ita neque caueri anceps malum, neque a fortissimis infirmissimo generi resisti posse: iuxta boni, maliq́ue, strenui, & imbecilles multi obtruncari. in ea tamta asperitate, saeuissimis Numidis, & oppido undique clauso, Turpilius praefectus unus ex omnibus Italicis profugit intactus: id misericordia ne hospitis,

tis, an pactione, an casu ita euenerit, parum com perimus: nisi, quòd illi in tanto malo turpis uita integra fama potior fuit, improbus intestabilisq. uidetur. Metellus, postquam de rebus Vaccae actis comperit, paullisper maestus e conspectu abit: deinde, ubi ira, & aegritudo permista sunt, cum maxima cura ultum ire iniurias festinat. legionem, cum qua hiemabat, & quàm plurimos potest Numidas equites pariter cum occasu solis expeditos educit: & postera die circiter horam tertiam peruenit in quamdam planitiem, locis paullo superioribus circumuentam. ibi milites fessos itineris magnitudine, & iam abnuentes omnia, docet oppidum Vaccam non amplius mille passuum abesse: decere illos reliquum laborem aequo animo pati, dum pro ciuibus suis, uiris fortissimis, atque miserrimis, poenas caperét. praeterea praedam benigne ostentat. sic animis eorum arrectis, equites in primo latere, pedites quam arctissime pergere, & signa occultare iubet. Vaccenses ubi animaduertere ad se uorsum exercitum pergere, primo, uti res erat, Metellum esse rati portas clausere: deinde, ubi neque agros uastari, & eos, qui primi aderát, Numidas equites uident; rursum Iugurtham arbitrati, cum magno gaudio obuij procedunt. equites peditesque, repente signo dato, alij uulgum effusum oppido caedere: alij ad portas festinare: pars turres capere: ira, atque spes praedae amplius, quàm lassitudo, posse. ita Vaccenses biduum modo

ex perfidia laetati: ciuitas magna, atque opulens poenae cuncta, aut praedae fuit. Turpilius, quem praefectum oppidi unum ex omnibus profugisse su pra ostendimus, iussus a Metello caussam dicere, postquam sese parum expurgat, condemnatus, uer beratusq. poenas capite soluit. nam is ciuis ex La tio erat. Per idem tempus Bomilcar, cuius impul- su Iugurtha deditionem, quam metu deseruit, in- ceperat, suspectus regi, & ipse eum suspiciens, no uas res cupere: ad perniciem eius dolum quaerere: diu noctuq. fatigare animum. denique, omnia ten tando, socium sibi adiungit Nabdalsam, homi- nem nobilem, magis opibus clarum, acceptumq. popularibus suis: qui plerunque exercitum ductare seorsum ab rege exercitum ductare, & omnes res exsequi solitus erat, quae Iugurthae fesso, aut maio ribus adstricto superauerant: ex quo illi gloria, o- pesq. inuentae. igitur utriusque consilio dies insi- dijs statuitur: cetera, uti res posceret, ex tempore parari placuit. Nabdalsa ad exercitum profectus, quem inter hiberna Romanorum iussus habebat, ne ager inultis hostibus uastaretur. is postquam, ma- gnitudine facinoris perculsus, ad tempus non uenit; metusq. rem impediebat; Bomilcar simul cupidus incepta patrandi, & timore socij anxius, ne, omis- so uetere consilio, nouum quaereret; litteras ad eum per homines fideles mittit: in queis mollitiem, socordiamq. uiri accusare: testari deos, per quos iu rasset: monere, ne praemia Metelli in pestem suam

conuerteret: Iugurthae exitium adesse: ceterum, sua ne, an uirtute Metelli periret, id modo agitari: proinde reputaret cum animo suo, praemia, an cruciatum mallet. sed cum eae litterae allatae, forte Nabdalsa, exercito corpore fessus, in lecto quiescebat: ubi, cognitis Bomilcaris uerbis, primo cura eum, deinde, uti aegrum animum solet, somnus cepit. erat ei Numida quidam negotiorum curator fidus, acceptusque, et omnium consiliorum, nisi nouissimi, particeps. qui postquam allatas litteras audiuit, ex consuetudine ratus opera, aut ingenio suo opus esse, in tabernaculum introiuit: &, dormiente illo, epistolam, super caput in puluino temere positam, sumit, ac perlegit; dein propere, cognitis insidijs, ad regem pergit. Nabdalsa, post paullo experrectus, ubi neque epistolam reperit, & rem omnem, uti acta erat, ex perfugis cognouit; primo indicem persequi conatus; postquam id frustra fuit, Iugurtham placandi gratia accedit: dicit, quae ipse parauisset facere, perfidia clientis sui praeuenta: lacrymans obtestatur per amicitiam, perq. sua antea fideliter acta, ne super tali scelere suspectum sese haberet. ad ea rex aliter, atque animo gerebat, placide respondit. Bomilcare, alijsq. multis, quos socios insidiarum cognouerat, interfectis, iram oppresserat, ne qua ex eo negotio seditio oriretur. neque post id locorum Iugurthae dies, aut nox ulla quieta fuit: neque loco, neque mortali cuiquam,

aut

aut tempori ſatis credere: ciues, hoſteſq. iuxta
metuere: circumſpectare omnia, & omni ſtrepitu
pauescere: alio, atque alio loco ſaepe contra decus
regium noctu requieſcere: interdum ſomno exci-
tus, arreptis armis tumultum facere: ita formidi
ne, quaſi uecordia, exagitari. Igitur Metellus, ubi
de caſu Bomilcaris, & indicio patefacto ex perfu-
gis cognouit, rurſus tamquam ad integrum bellum
cuncta parat, feſtinatque. Marium, fatigantem de
profectione, ſimul & inuitum, & offenſum ſibi pa
rum idoneum ratus, domum dimittit. & Romae
plebes, litteris, quae de Metello ac Mario miſſae e-
rant, cognitis, uolenti animo de ambobus accepe-
rant. imperatori nobilitas, quae antea decori fue-
rat, inuidiae eſſe: at illi alteri generis humilitas fa
uorem addiderat: ceterum in utroque magis ſtu-
dia partium, quàm bona, aut mala ſua, modera-
ri. praeterea ſeditioſi magiſtratus uulgus exagi-
tare, Metellum omnibus concionibus capitis arceſ-
ſere, Marij uirtutem in maius celebrare. denique
plebes ſic accenſa, uti opifices, agreſteſq. omnes,
quorum res, fideſq. in manibus ſitae erant, re-
lictis operibus frequentarent Marium, & ſua ne-
ceſſaria poſt illius honorem ducerent. ita percul-
ſa nobilitate, poſt multas tempeſtates nouo homi-
ni conſulatus mandatur: & poſtea populus a tri-
buno pl. L. Manlio Mantino rogatus, quem uellet
cum Iugurtha bellum gerere, frequens Marium
iuſſit. ſed ſenatus paullo ante Metello Numidiam

decreuerat. ea res frustra fuit. Eodẽ tempore Iugurtha, amissis amicis, quorum plerosque ipse necauerat, ceteri formidine, pars ad Romanos, alij ad regem Bocchum profugerant; cum neque bellum geri sine administris posset, et nouorum fidem in tãta perfidia ueterum experiri periculosum duceret, uarius incertusq. agitabatur: neque illi res, neque consilium, aut quisquam hominum satis placebat: itinera, praefectosq. in dies mutare: modo aduorsum hostes, interdũ in solitudines pergere: saepe in fuga, ac post paullo spem in armis habere: dubitare, uirtuti, an fidei popularium minus crederet. ita, quocumque intenderat, res aduersae erant. Sed inter eas moras repente sese Metellus cum exercitu ostendit. Numidae ab Iugurtha pro tempore parati, instructiq. sunt: deinde proelium incipitur. qua in parte rex pugnae adfuit, ibi aliquamdiu certatum: ceteri omnes eius milites primo congressu pulsi, fugatique: Romani signorum, et armorum, & aliquamto numero hostium potiti. nam ferme Numidas in omnibus proelijs magis pedes, quàm arma, tutati sunt. Ea fuga Iugurtha impensius modo rebus suis diffidens, cum perfugis, & parte equitatus in solitudines, dein Thalam peruenit, in oppidum magnũ, & opulentum: ibiq. plerique thesauri, filiorum eius multus pueritiae cultus erat. quae postquam Metello comperta sunt, quamquam inter Thalam, flumenq. proximum, in spatio millium

quin-

quinquaginta, loca arida, atque uasta esse cognouerat, tamen spe patrandi belli, si eius oppidi potitus foret, omnes asperitates superuadere, ac naturam etiam uincere aggreditur. igitur omnia iumenta sarcinis leuari iubet, nisi frumento dierum x. ceterum ut res modo, & alia aquae idonea portari. praeterea conquirit ex agris quàm plurimum potest domiti pecoris: eoq. imponit uasa cuiusque modi, pleraque lignea, collecta ex tugurijs Numidarum. ad hoc finitimis imperat, qui se post regis fugam Metello dediderant, quamplurimum quisque aquae portaret: diē, locumque, ubi praesto forent, praedicit. ipse ex flumine, quam proximam oppido aquam esse supra diximus, iumenta onerat. eo modo instructus ad Thalam proficiscitur. deinde ubi ad id loci uentum, quò Numidis praeceperat; & castra posita, munitaque sunt: tanta repente caelo missa uis aquae dicitur, ut ea modo exercitui satis superq. foret. praeterea commeatus spe amplior: quia Numidae, sicuti plerique in noua deditione, officia intenderant. ceterum milites religione pluuia magis usi; eaq. res multum animis eorum addiderat. nam rati sese dijs immortalibus curae esse. deinde postero die, contra opinionem Iugurthae, ad Thalam perueniūt. oppidani, qui se locorum asperitate munitos crediderant, magna atque insolita re perculsi, nihilo segnius bellum parare: idem nostri facere. sed rex nihil iam Metello infectum credens, quippe qui

omnia arma, tela, locos, tempora, denique naturam ipsam, ceteris imperitantem, industria uicerat, cum liberis, & magna parte pecuniae ex oppido noctu profugit; neque postea in ullo loco amplius una die, aut una nocte moratus. simulabat sese negotij gratia properare; ceterum proditionem timebat, quam uitare posse celeritate putabat: nam talia consilia per otium ex opportunitate capi. At Metellus ubi oppidanos proelio intentos, simul oppidum & operibus, & loco munitum uidet, uallo, fossaq. moenia circumuenit. deinde iubet locis ex copia maxime idoneis uineas agere, superq. aggerem iacere, & super aggerem impositis turribus opus & ministros tutari. contra haec oppidani festinare, parare, prorsus ab utrisque nihil reliquum fieri. denique Romani, multo ante labore, proelijsq. fatigati, post dies quadraginta, quàm eò uentum erat, oppido modo potiti: praede omnis a perfugis corrupta est. hi postquam murum arietibus feriri, resq. suas afflictas uident, aurum, argentumque, & alia, quae prima ducuntur, domum regiam comportant: ibi uino & epulis onerati, illaque, & domum, & semet igni corrumpunt: & quas uicti ab hostibus poenas metuerant, eas ipsi uolentes pependere. sed pariter cum capta Thala legati ex oppido Lepti ad Metellum uenerant, orantes uti praesidium, praefectumque eò mitteret: Hamilcarem quemdam, hominem nobilem, factiosum, nouis rebus

studere,

ſtudere, aduerſum quem neque imperia magiſtratuum, neque leges ualerent: id ni feſtinaret, in ſummo periculo ſuam ſalutem, illorum ſocios fore. nam Leptitani iam inde a principio belli Iugurthini ad Beſtiam conſulem, & poſtea Romam miſerant, amicitiam, ſocietatemq. rogatum. deinde, ubi ea impetrata fuere, ſemper boni, fidelesq. manſere, & cuncta a Beſtia, Albino, Metelloq. imperata gnauiter fecerant, itaque ab imperatore facile, quae petebant, adepti. Miſſae eò cohortes Ligurum quattuor, & C. Annius praefectus. id oppidum ab Sidonijs conditum eſt, quos accepimus profugos ob diſcordias ciuiles, nauibus in eos locos ueniſſe: ceterum ſitum inter duas Syrtes: quibus nomen ex re inditum. nam duo ſunt ſinus prope in extrema Africa, impares magnitudine, pari natura: quorum proxima terrae praealta ſunt; cetera, uti fors tulit, alta; alia in tempeſtate uadoſa. nam ubi mare magnum eſſe, & ſaeuire coepit uentis, limum, arenamque, & ſaxa ingentia fluctus trahunt: ita facies locorum cum uentis ſimul mutatur: Syrtes ab tractu nomi natae. eius ciuitatis lingua modo conuerſa cōnubio Numidarum legum, cultusq. pleraque Sidonica: quae eo facilius retinebant, quòd procul ab imperio regis aetatem agebant. inter illos, & frequentem Numidiam multi uaſtique loci erant. Sed, quoniam in has legiones per Leptitanorum negotia uenimus, non indignum uidetur, egregium,

gium, atque memorabile facinus duorum Carthaginiensium memorare. eam rem nos locus admonuit. Qua tempestate Carthaginienses pleraeque Africae imperitabant, Cyrenenses quoque magni, atque opulenti fuere. ager in medio arenosus una specie: neque flumen, neque mons erat, qui fines eorum discerneret. quae res eos in magno diuturnoq́. bello inter se habuit. postquam utrinque legiones, item classes saepe fusae, fugataeque, & alteri alteros aliquamtum attriuerant, ueriti ne mox uictos, uictoresq́. defessos alius aggrederetur, per indutias sponsionem faciunt, uti certo die legati domo proficiscerentur: quo in loco inter se obuij fuissent, is communis utriusque populi finis haberetur. igitur Carthagine duo fratres missi, quibus nomen Philaenis erat, maturauere iter pergere: Cyrenenses tardius iere. id socordia ne, an casu acciderit, parum cognoui. ceterum solet in illis locis tempestas haud secus, atque in mari, retinere. nam, ubi per loca aequalia, & nuda gignentium uentus coortus arenam humo excitauit, ea magna ui agitata, ora oculosq́. implere solet, ita, prospectu impedito, morari iter. postquam Cyrenenses aliquamto posteriores sese uident, & ob rem corruptam domi poenas metuunt; criminari Carthaginienses ante tempus domo digressos; conturbare rem; denique omnia malle, quàm uicti abire. sed cum Poeni aliam condicionem, tantummodo aequam, peterent, Graeci optionem Carthagi

nienſibus

nienſibus faciunt; ut uel illi, quos fines populo ſuo peterent, ibi uiui obruerentur; uel eadem condicione ſeſe, quem in locum uellent, proceſſuros. Philaeni, condicione probatà, ſeq́., uitamq́. ſuam reip. condonauere: ita uiui obruti. Carthaginienſes in eo loco Philaenis fratribus aras conſecrauere: aliiq́. illis domi honores inſtituti. nunc ad rem redeo. Iugurtha poſtquá, amiſſa Thala, nihil ſatis firmum contra Metellum putat; per magnas ſolitudines cum paucis profectus, peruenit ad Getulos, genus hominum ferum, incultumq́ue, & eo tempore ignarum nominis Romani. eorum multitudinem in unum cogit: ac paullatim conſuefacit ordines habere, ſigna ſequi, imperium obſeruare, item alia militaria facere. praeterea regis Bocchi proximos magnis muneribus, & maioribus promiſſis ad ſtudium ſui perlicit: queis adiutoribus regem aggreſſus, impellit, uti aduerſum Romanos bellum ſuſcipiat. id ea gratia facilius, procliuiusq́. fuit, quòd Bocchus initio huiuſce belli legatos Romam miſerat, foedus, & amicitiam petitum. quam rem opportuniſſimam incepto bello pauci impediuerant, caeci auaritia, queis omnia honeſta, atque inhoneſta uendere mos erat. etiam antea Iugurthae filia Boccho nupſerat. uerum ea neceſſitudo apud Numidas, Mauroſq́. leuis ducitur: quia ſinguli pro opibus, quiſque quamplurimas uxores, denas alii, alii plures habent; ſed reges eo amplius. ita animus multitudine diſtrahitur:

tur: nullam pro ſocia obtinet: pariter omnes uiles ſunt. Igitur in locum ambobus placitum exercitus conueniunt: ibi, fide data, & accepta, Iugurtha Bocchi animum oratione accendit: Romanos iniuſtos, profunda auaritia, communes omnium hoſtes eſſe: eamdem illos cauſſam belli cum Boccho habere, quam ſecum, & cum alijs gentibus, libidinē imperitandi, queis omnia regna aduerſa ſint: tum ſeſe, paullo ante Carthaginienſes, item regem Perſen, poſt, uti quiſque opulentiſſimus uideatur, ita Romanis hoſtem fore. His, atque alijs talibus dictis. ad Cirtham oppidum iter conſtituunt: quòd ibi Q. Metellus praedam, captiuosq́;, & impedimenta locauerat. ita Iugurtha ratus, aut, capta urbe, pretium fore; aut, ſi Romanus auxilio ſuis ueniſſet, proelio ſeſe certaturos. nam callidus id modo feſtinabat, Bocchi pacem imminuere; ne, moras agitando, aliud, quàm bellum, mallet. Imperator poſtquam de regum ſocietate cognouit, non temere, neque uti ſaepe iam uicto Iugurtha conſueuerat, omnibus locis pugnandi copiam facit: ceterum, haud procul ab Cirtha caſtris munitis, reges opperitur, melius eſſe ratus, cognitis Mauris, quoniam is nouus hoſtis acceſſerat, ex commodo pugnam facere. Interim Roma per litteras certior fit, prouinciam Numidiam Mario datam. nam conſulem factum antea acceperat. quibus rebus ſupra bonum, atque honeſtum perculſus, neque lacrymas tenere, neque mo

derari linguam: uir egregius in alijs artibus, nimis molliter aegritudinem pati. quam rem alij in superbiam uortebant: alij bonum ingenium contumelia accensum esse: mulii, quòd iam parta uictoria ex manibus eriperetur. nobis satis cognitum est, illum magis honore Marij, quàm iniuria sua excruciatum; neque tam anxie laturum fuisse, si adempta prouincia alij, quàm Mario, traderetur. Igitur eo dolore impeditus, & quia stultitiae uidebatur, alienam rem periculo suo curare, legatos ad Bocchum mittit, postulatum, ne sine caussa hostis populo R. fieret: habere eum magnam copiam societatis, amicitiaeq. coniungendae, quae potior bello esset; quamquam opibus suis confideret, tamen non debere incerta pro certis mutare: omne bellum sumi facile, ceterum aegerrime desinere: non in eiusdem potestate initium eius, & finem esse: incipere cuiuis etiam ignauo licere; deponi, cum uictores uelint: proinde sibi, regnoq. consuleret: neu florentes res suas cum Iugurthae perditis misceret. Ad ea rex satis placide uerba facit: sese pacem cupere, sed Iugurthae fortunarum misereri: si eadem illi copia fieret, omnia conuentura. Rursus imperator, contra postulata Bocchi, nuncios mittit. ille probare partim, alia abnuere. eo modo, saepe ab utroque missis, remissisq. nuncijs, tempus procedere, & ex Metelli uoluntate bellum itactum trahi. At Marius, ut supra diximus, cupientissima plebe con-

sul

ſul factus, poſtquam ei prouinciam Numidiam populus iuſſit, antea iam infeſtus nobilitati, tum uero multus, atque ferox inſtare: ſingulos modo, modo uniuerſos laedere: dictitare, ſeſe conſulatum ex uictis illis ſpolia cepiſſe: alia praeterea magnifica pro ſe, & illis dolentia: interim, quae bello opus erant, prima habere: poſtulare legionibus ſupplementum: auxilia a populis, & regibus, ſociyſq. arceſſere: praeterea ex Latio fortiſſimum quemque, pleroſque militiae, paucos fama cognitos accire, & ambiendo cogere homines emeritis ſtipendiys ſecum proficiſci. neque illi ſenatus, quamquam aduerſus erat, de ullo negotie abnuere audebat: ceterum ſupplementum etiam laetus decreuerat: quia, neque plebe militiam uolente, putabatur Marius aut belli uſum, aut ſtudia uulgi amiſſurus. ſed ea res fruſtra ſperata. tamta libido cum Mario eundi pleroſque inuaſerat. ſeſe quiſque prædа locupletem fore, uictorem domum rediturum, alia huiuſcemodi animis trahebant: & eos non paullum oratione ſua Marius arrexerat. nam poſtquam, omnibus, quae poſtulauerat, decretis, milites ſcribere uult, hortandi cauſſa, ſimul & nobilitatem, uti conſueuerat, exagitandi, concionem populi aduocauit: deinde hoc modo diſſeruit. Scio ego, Quirites, pleroſque non iyſdem artibus imperiū a uobis petere, et, poſtquam adepti ſunt, gerere, primo induſtrios, ſupplices, modicos eſſe, dehinc per ignauiam, & ſuperbiam aetatem agere. ſed mihi

mihi contra uidetur: nam, quo uniuersa resp. pluris est, quàm consulatus, aut praetura, eo maiore curà illam administrari, quàm haec peti debere. neque me fallit, quamtum cum uestro maximo beneficio negotij sustineam. bellum parare, simul & aerario parcere; cogere ad militiam eos, quos nolis offendere; domi, forisq. omnia curare; & ea agere inter inuidos, occursantes, factiosos; opinione, Quirites, asperius est. Ad hoc, alij si deliquere, uetus nobilitas, maiorum fortia facta, cognatorũ & affiniũ opes, multae clientelae, omnia haec praesidio adsunt: mihi spes omnes in memet sitae: quas necesse est et uirtute, et innocentia tutari: nam alia infirma sunt. Et illud intelligo, Quirites, omnium ora in me conuersa esse; aequos, bonosq. fauere: quippe mea benefacta reip. procedunt: nobilitatem inuadendi me quaerere locum. quo mihi acrius adnitendum est, uti neque uos capiamini, & illi frustra sint. ita ad hoc aetatis a pueritia fuit, ut omnes labores, pericula consueta habeam. quae ante uestra beneficia gratuito faciebam, ea uti, accepta mercede, deseram, non est consilium, Quirites. Illis difficile est in potestatibus temperare, qui per ambitionẽ sese probos simulauere: mihi, qui omnẽ aetatem in optimis artibus egi, bene facere iam ex consuetudine in naturam uertit. Bellum me gerere cum Iugurtha iussistis: quam rem nobilitas aegerrime tulit. quaeso, reputate cum animis uestris, num id mutari melius sit, si quem ex illo globo nobilita-

bilita-

*bilitatis ad hoc, aut aliud tale negotium mittatis,
hominem ueteris proſapiae, ac multarum imagi-
num, & nullius ſtipendij; ſcilicet ut in tamta re
ignarus omnium trepidet, feſtinet, ſumat aliquẽ
ex populo monitorem officij ſui. ita plerunque eue
nit, ut, quem uos imperare iuſſiſtis, is ſibi impera
torem alium quaerat. atque ego ſcio, Quirites, qui,
poſtquam conſules facti ſunt, acta maiorum, &
Graecorum militaria praecepta legere coeperint,
praepoſteri homines. nam legere, quàm fieri, tem
pore poſterius, re, atque uſu prius eſt. Compara-
te nunc, Quirites, me hominem nouum cum illorũ
ſuperbia. Quae illi audire, & legere ſolent, eorũ
partem uidi, alia egomet geſſi. quae illi litteris, ea
ego didici militando. nunc uos exiſtimate, facta,
an dicta pluris ſint. Contemnunt nouitatem meã,
ego illorum ignauiam. mihi fortuna, illis probra
obiectantur. quamquam ego naturam unam, &
communem omnium exiſtimo, ſed fortiſſimum
quemque generoſum eſſe. ac ſi iam ex patribus Al-
bini, aut Beſtiae quaeri poſſet, me ne, an illos ex
ſe gigni maluerint: quid reſponſuros creditis, niſi,
ſeſe liberos quamoptimos uoluiſſe? Quòd ſi iure
deſpiciunt me; faciant idem maioribus ſuis; qui-
bus, uti mihi, ex uirtute nobilitas coepit. inui-
dent honori meo: ergo inuideant labori, inno-
centiae, periculis etiam meis: quoniam per haec
illum cepi. uerum homines corrupti ſuperbia,
ita aetatem agunt, quaſi ueſtros honores contem-
nant:*

una natura omnibus communis.

nant: ita hos petunt, quasi honeste uixerint. ne illi falsi sunt, qui diuersissimas res pariter expetant, ignauiae uoluptatem, & praemia uirtutis. Atque etiam cum apud uos, aut in senatu uerba faciunt, pleraque oratione maiores suos extollunt, eorum fortia facta memorando clariores sese putant: quod contra est. nam, quamto uita illorum praeclarior, tamto horum socordia flagitiosior. & profecto ita se res habet. maiorum gloria posteris quasi lumen est, neque bona eorum, neque mala in occulto patitur. Huiusce rei ego inopiam patior, Quirites. uerum id, quod multo praeclarius est, meamet facta mihi dicere licet. nunc uidete, quàm iniqui sint. quod ex aliena uirtute sibi arrogant, id mihi ex mea non concedunt: scilicet quia imagines non habeo, & quia mihi noua nobilitas est: quam certe peperisse, quàm acceptam corrupisse, melius est. Equidem ego non ignoro, si iam mihi respondere uelint, abunde illis facundam, & compositam orationem fore. sed in maximo uestro beneficio, cũ omnibus locis me, uosq. maledictis lacerent, non placuit reticere: ne quis modestiam in conscientiam duceret. nam me quidem, ex animi mei sententia, laedere nulla oratio potest. quippe uera, necesse est, bene praedicet: falsam uita, moresq. mei superant. sed quoniam uestra consilia accusantur, qui mihi summum honorem, & maximum negotium imposuistis: etiam atque etiam reputate, num eorum paenitendum sit.

Marius adeo de se ipso se tit, ut nu la oratio ipsu lede nestare posit. siue uera, siue falsa

Non possum, fidei caussa, imagines, neque triũphos, aut consulatus maiorum meorum ostentare; at, si res postulet, hastas, uexillum, phaleras, alia miltaria dona, praeterea cicatrices aduerso corpore. hae sunt meae imagines, haec mea nobilitas, non hereditate relicta, ut illa illis, sed quae ego plurimis meis laboribus, et periculis quaesiui. Non sunt composita uerba mea: parui id facio: ipsa se uirtus satis ostendit: illis artificio opus est, ut turpia facta oratione tegant. Neque litteras Graecas didici. parum placebat eas discere, quippe quae ad uirtutem doctoribus nihil profuerunt. at illa multo optima reip. doctus sum, hostem ferire, praesidia agitare, nihil metuere, nisi turpem famam; hyemem, & aestatem iuxta pati, humi requiescere, eodem tempore inopiam, & laborem tolerare. his ego praeceptis milites hortabor: neque illos arcte colam, me opulenter; neque gloriam meam, laborem illorum faciam. hoc est utile, hoc ciuile imperium. namque, cum tute per mollitiem agas, exercitum supplicio cogere, id est dominum esse, non imperatorem. haec, atque alia maiores uestri faciendo, seque, & remp. celebrauere. queis nobilitas freta, ipsa dissimilis moribus, nos illorum aemulos contemnit; & omnes honores, non ex merito, sed quasi debitos, a uobis repetit. ceterum homines superbissimi procul errant. Maiores eorum omnia, quae licebat, illis reliquere, diuitias, imagines, memoriam sui praeclaram:

claram; uirtutem non reliquere: neque poterant: ea sola neque datur dono, neque accipitur. Sordidum me, & incultis moribus aiunt; quia parum scite conuiuium exorno; neque histrionem ullum, neque pluris pretij coquum, quàm uillicum, habeo. quae mihi lubet confiteri, Quirites. nam & ex parente meo, & ex alijs sanctis uiris ita accepi, munditias mulieribus, uiris laborem conuenire; omnibusq. bonis oportere plus gloriae, quàm diuitiarum esse; arma, non supellectilem, decori esse. Quin ergo, quod iuuat, quod carum aestumát, id semper faciant: ament, potent: ubi adolescentiá habuere, ibi senectutem agant, in conuiuijs, dediti uentri, & turpissimae parti corporis: sudorem, puluerem, & alia talia relinquant nobis, quibus illa epulis iucundiora sunt. uerum non est ita. ná, ubi se omnibus flagitijs dedecorauere turpissimi uiri, bonorum praemia ereptum eunt. ita iniustissime luxuria, & ignauia, pessimae artes, illis, qui coluere eas, nihil officiút, reip. innoxiae cladi sunt. Nunc, quoniam illis, quamtum mores mei, non illorum flagitia poscebant, respondi; pauca de rep. loquar. Primum omnium de Numidia bonum habetote animum, Quirites: nam, quae ad hoc tempus Iugurtham tutata sunt, omnia remouistis, auaritiam, imperitiam, atque superbiam. deinde exercitus ibi est locorum sciens, sed mehercule magis strenuus, quàm felix: nam magna pars eius auaritia, aut temeritate ducum attrita est.

Quamobrem uos, quibus militaris est aetas, adnitimini mecum, & capissite remp. neque quemquã ex calamitate aliorum, aut imperatorum superbia metus ceperit. egomet in agmine, in proelio consultor idem, & socius periculi uobiscum adero; me, uosq. in omnibus rebus iuxta geram. & profecto, dijs iuuantibus, omnia matura sunt, uictoria, praeda, laus: quae si dubia, aut procul essent, tamen omnes bonos reip. subuenire decebat. etenim nemo ignauia immortalis factus: neque quisquam parens liberis, uti aeterni forent, optauit; magis, uti boni, honestiq. uitam exigerent. Plura dicerem Quirites, si timidis uirtutẽ uerba adderent: nam strenuis abunde dictum puto. Huiuscemodi oratione habita, Marius post quam plebis animos arrectos uidet, propere cõmeatu, stipendio, armis, alijsq. utilibus naues onerat: cum his A. Manlium legatum proficisci iubet. ipse interea milites scribere non more maiorum, neque ex classibus, sed uti cuiusque libido erat, capitecensos plerosque. id factum alij inopia bonorum, alij per ambitionem consulis memorabant; quòd ab eo genere celebratus, auctusq. erat; & homini potentiam quaerenti egentissimus quisque opportunissimus; cui neque sua curae, quippe quae nulla sunt, & omnia cum pretio honesta uidentur. Igitur Marius cum aliquamto maiore numero, quàm decretum erat, in Africam profectus, paucis diebus Vticam aduehitur. exercitus ei traditur

ditur a P. Rutilio legato. nam Metellus conspectum Marij fugerat; ne uideret ea, quae audita animus tolerare nequiuerat. Sed consul, expletis legionibus, cohortibusq. auxiliarijs, in agrum fertilem, & praeda onustum proficiscitur. omnia ibi capta militibus donat: dein castella, & oppida natura, & uiris parum munita aggreditur: proelia multa, ceterum alia leuia alijs locis facere. interim noui milites sine metu pugnae adesse: uidere fugientes capi, aut occidi; fortissimum quemque tutissimum: armis libertatem, patriam, parentesque, & alia omnia tegi, gloriam, atque diuitias quaeri. sic breui spatio noui, ueteresq. coaluere, & uirtus omnium aequalis facta. At reges ubi de aduentu Marij cognouerunt, diuersi in locos difficiles abeunt. ita Iugurthae placuerat, speranti, mox effusos hostes inuadi posse; Romanos, sicuti plerosque, remoto metu laxius, licentiusq. futuros. Metellus interea Romam profectus, contra spem suam laetissimis animis accipitur, plebi, patribusq., postquam inuidia decesserat, iuxta carus. Sed Marius impigre, prudenterq. suorum, & hostium res pariter attendere, cognoscere quid boni utrisque, aut contra esset: explorare itinera regum, consilia, & insidias eorum anteuenire: nihil apud se remissum, neque apud illos tutum pati. itaque & Getulos, & Iugurtham, ex socijs nostris praedas agentes, saepe aggressus in itinere fuderat, ipsumq. regem haud procul ab oppido Cir-

tha armis exuerat. Quae postquam gloriosa modo, neque belli patrandi cognouit, statuit urbes, quae uiris, aut loco pro hostibus, et aduersum se opportunissimae erant, singulas circumuenire, ita ratus Iugurtham aut praesidijs nudatum iri, si ea pateretur, aut proelio certaturum. nam Bocchus nuncios saepe ad eum miserat, uelle populi R. amicitiam, ne quid ab se hostile timeret. id simulauerit ne, quo improuisus grauior accederet, an mobilitate ingenij pacem, atque bellum mutare solitus, parum exploratum est. Sed consul, uti statuerat, oppida, castellaq. munita adire: partim ui, alia metu, aut praemia ostentando, auertere ab hostibus. ac primo mediocria gerebat, existimans Iugurtham ob suos tutandos in manus uenturum. sed ubi illum procul abesse, & alijs negotijs intentum accepit, maiora, & magis aspera aggredi tempus uisum est. Erat inter ingentes solitudines oppidum magnum, atque ualidum, nomine Capsa: cuius conditor Hercules Libys memorabatur. eius ciues apud Iugurtham immunes, leni imperio, & ob ea fidelissimi habebantur: muniti aduorsum hostes non moenibus modo, & armis, atque uiris, uerum etiam multo magis locorum asperitate. nam, praeter oppido propinqua, alia omnia uasta, inculta, egentia aquae, infesta serpentibus: quarum uis, sicuti omnium ferarum, inopia cibi acrior: ad hoc, natura serpentium ipsa perniciosa, siti magis quàm alia

re

re accenditur. eius oppidi potiundi Marium maxima cupido inuaserat, cum propter usum belli, tum quia res aspera uidebatur: & Metelli oppidum Thalam magna gloria ceperat, haud dissimiliter situm, munitumque: nisi quòd apud Thalam non longe a moenibus aliquot fontes erant. Capsenses una modo, atque ea intra oppidum iugi aqua, cetera pluuia utebantur. idq. ibi, & in omni Africa, quae procul a mare incultius agebat, eo facilius tolerabatur, quia Numidae plerumque lacte, & ferina uescebantur, neque salem, neque alia gulae irritamenta quaerebant. cibus illis aduersum famem, atque sitim, non libidini, neque luxuriae erat. Igitur consul, omnibus exploratis, credo dijs fretus, (nam contra tamtas difficultates consilio satis prouidere non poterat) quippe etiam frumenti inopia tentabatur, quòd Numidae pabulo pecoris magis, quàm aruo, student, &, quodcumque natum fuerat, iussu regis in loca munita contulerant: ager autem aridus, & frugum uacuus ea tempestate: (nam aestatis extremũ erat) tamen pro rei copia satis prouidenter exornat: pecus omne, qnod superioribus diebus praedae fuerat, equitibus auxiliarijs agendum attribuit: A. Manlium legatum cum cohortibus expeditis ad oppidum Laris, ubi stipendium, & commeatum locauerat, ire iubet: dicitq. se praedabundum post paucos dies eodem uenturum. sic incepto suo occultato, pergit ad flumen Thanam. ceterum in

nolgo aliud conduto du

itinere quotidie pecus exercitui per centurias, itē turmas aequaliter distribuerat; &, ex corijs utres uti fierent, curabat: simul & inopiam frumenti lenire, &, ignaris omnibus, parare, quae mox usui forent. denique sexto die, cum ad flumen uentum est, maxuma uis utrium effecta. ibi castris leui munimento positis, milites cibum capere, atque, uti simul cum occasu solis egrederentur, paratos esse iubet, omnibus abiectis sarcinis, aqua modo seq̀uae, & iumenta onerare. dein, postquam tempus uisum, castris egreditur: noctemq. totam itinere facto consedit. idem proxima facit. dein tertia multo ante lucis aduentum peruenit in locum tumulosum, a Capsa non amplius duum millium interuallo: ibiq. quàm occultissime potest, cum omnibus copijs opperitur. sed, ubi dies coepit; & Numidae, nihil hostile metuentes, multi oppido egressi; repente omnem equitatum, & cum his uelocissimos pedites cursu tendere ad Capsam, & portas obsidere iubet: deinde ipse intentus propere sequi, neque milites praedari sinere. quae postquam oppidani cognouere; res trepidae, metus ingens, malum improuisum, ad hoc pars ciuium extra moenia in hostium potestate coegere, uti deditionem facerent. ceterum oppidum incensum: Numidae puberes interfecti, alij omnes uenumdati: praeda militibus diuisa. id facinus contra ius belli non auaritia, neque scelere consulis admissum; sed quia locus Iu-

gurthae

gurthae opportunus, nobis aditu difficilis; genus hominum mobile, infidum, ante neque beneficio, neque metu coercitum. Postquam tãtam rem Marius sine ullo suorum incommodo peregit; magnus, & clarus antea, maior, atque clarior haberi coepit: omnia non bene consulta in uirtutem trahebantur. milites modeste imperio habiti, simul & locupletes, ad caelum ferre: Numidae magis, quàm mortalem, timere: postremo omnes socij, atque hostes credere, illi aut mentem diuinam esse, aut deorum nutu cuncta portendi. Sed consul, ubi ea res bene euenit, ad alia oppida pergit: pauca, repugnantibus Numidis, capit: plura, deserta propter Capsensium miserias, igni corrumpit: luctu, atque caede omnia complentur. denique multis locis potitus, ac plérisque exercitu incruento, aliam rem aggreditur, non eadem asperitate, qua Capsensium, ceterum haud secus difficilem. namque haud longe a flumine Mulucha, quod Iugurthae, Bocchiq. regnum disiungebat, erat inter ceteram planiciem mons saxeus, mediocri castello, satis patens, in immensum editus, uno perangusto aditu relicto: nam omnis natura, uelut opere, atque consulto, praeceps. quem locum Marius, quòd ibi regis thesauri erant, summa ui capere intendit: sed ea res forte, quàm consilio, melius gesta. nam castello uirorum, atque armorum satis magna uis erat, & frumenti, & fons aquae: aggeribus, turribusque, & alijs machinatio-

tionibus locus importunus: iter castellanorum angustum admodum, utrinque praecisum: uineae cum ingenti periculo frustra agebátur. nam cum eae paullo processerant, igni, aut lapidibus corrumpebantur. milites neque pro opere consistere, propter iniquitatem loci; neque inter uineas sine periculo administrare: optumus quisque aut cadere, aut sauciari; ceteris metus augeri. At Marius, multis diebus, & laboribus consumptis, anxius trahere cum animo suo, omitteret ne inceptum, quoniam frustra erat, an fortunam opperiretur, qua saepe prospere usus fuerat. quae cum multos dies, noctesq. aestuans agitaret, forte quidam Ligus, ex cohortibus auxiliariis miles gregarius, castris aquatum egressus, haud procul ab latere castelli, quod aduersum proeliantibus erat, animaduertit inter saxa repentes cochleas: quarum cum unam, atque alteram, dein plures peteret, studio legundi paullatim prope ad summum montis egressus est. ubi postquam solitudinem intellexit; more humanae cupidinis ignara uisundi, animum aduertit. & forte in eo loco grandis ilex coaluerat inter saxa, paullum modo prona, deinde inflexa, atque aucta in altitudinem, quò cuncta gignentium natura fert: cuius ramis modo, modo eminentibus saxis nisus Ligus, castelli planiciem perscribit; quòd cuncti Numidae, intenti proeliantibus, aberant. exploratis omnibus, quae mox usui fore ducebat, eadem regreditur, non temere,

mere, uti adſcenderat, ſed tentans omnia, & circumſpiciens. itaque Marium propere adit: acta edocet: hortatur, ab ea parte, quà ipſe deſcenderat, caſtellum tentet: pollicetur ſeſe itineris, periculiq. ducem. Marius cum Ligure promiſſa eius cognitum ex praeſentibus miſit: quorum, uti cuiuſque ingenium erat, ita rem difficilem, aut facilem renunciauere. conſulis animus tamen paullulum arrectus eſt. itaque ex copia tubicinum, cornicinum, numero quinque quamuelociſſimos delegit, & cum his, praeſidio qui forent, quattuor centuriones: omnesq. Liguri parere iubet: & ei negotio proximum diem conſtituit. ſed ubi ex praecepto tempus uiſum eſt; paratis, compoſitisq. omnibus, ad locum pergit. ceterum illi, qui centurijs praeerant, praedocti ab duce, arma, ornatumq. mutauerunt, capite, atque pedibus nudis, uti proſpectus, niſusq. per ſaxa facilius foret: ſuper terga gladij, & ſcuta, uerum ea Numidica ex corijs, ponderis gratia, ſimul & offenſa, quo leuius ſtreperent. igitur praegrediens Ligus, ſaxa, & ſi quae uetuſtae radices eminebant, laqueis uinciebat, quibus alleuati milites facilius adſcenderent: interdum timidos inſolentia itineris leuare manu: ubi paullo aſperior adſcenſus erat, ſingulos prae ſe inermos mittere, deinde ipſe cum illorum armis ſequi: quae dubia niſui uidebantur, potiſſimum tentare: ac ſaepius eadem adſcendens, deſcendensq., dein ſtatim digrediens,

ceteris

ceteris audaciam addere. igitur diu, multumq. fatigati, tamdem in castellum perueniunt, desertum ab ea parte: quòd omnes, sicuti alijs diebus, aduersum hostes aderant. Marius, ubi ex nuncijs, quae Ligus egerat, cognouit, quamquam toto die intentos proelio Numidas habuerat, tum uero cohortatus milites, & ipse extra uineas egressus, testudine acta succedere, & simul hostem tormentis, sagittarijsque, et funditoribus eminus terrere. at Numidae, saepe antea uineis Romanorum subuersis, item incensis, non castelli moenibus sese tutabantur; sed pro muro dies, noctesq. agitare; maledicere Romanis; ac Mario uaecordiá obiectare; militibus nostris Iugurthae seruitiũ minari; secundis rebus feroces esse. interim, omnibus Romanis, hostibusq. proelio intentis, magna ui utrinque pro gloria atque imperio his, illis pro salute certantibus, repente a tergo signa canere. ac primo mulieres, & pueri, qui uisum processerant, fugere, deinde, uti quisque muro proximus erat, postremo cuncti armati, inermesque. quod ubi accidit, eo acrius Romani instare, fundere, ac plerosque tantummodo sauciare, dein super occisorum uadere corpora, auidi gloriae certantes murum petere; neque quemquam omnium praeda morari. sic forte correcta Marij temeritas, gloriam ex culpa inuenit. Ceterum, dum ea res geritur, L. Sylla quaestor cum magno equitatu in castra uenit: qui, uti ex Latio, & socijs cogeret

machina bellica

exercitum,

exercitum, Romae relictus erat. sed quoniam nos tanti uiri res admonuit; idoneum uisum est, de natura, cultuq. eius paucis dicere. neque enim alio loco Syllae rebus dicturi sumus: & L. Sisenna optime, & diligentissime omnium, qui eas res dixere, persecutus historiam, parum mihi libero ore locutus uidetur. Igitur Sylla gentis patriciae nobilis fuit, familia prope iam extincta maiorum ignauia, litteris Graecis, atq. Latinis iuxta, atque doctissime eruditus, animo ingenti; cupidus uoluptatum, sed gloriae cupidior: otio luxurioso esse; tamen ab negotijs numquam uoluptas remorata, nisi quòd de uxore potuit honestius consuli: facundus, callidus, & amicitia facilis: ad simulanda negotia altitudo ingenij incredibilis: multarum rerum, ac maxime pecuniae largitor: atque illi, felicissimo omnium ante ciuilem uictoriam, numquam super industriam fortuna fuit: multiq. dubitauere, fortior, an felicior esset. nam, postea quae fecerit, incertum habeo, pudeat magis, an pigeat disserere. Igitur Sylla, uti supra dictum est, postquam in Africam, atque in castra Marij cum equitatu uenit, rudis antea, & ignarus belli, sollertissimus omnium in paucis tempestatibus factus est. ad hoc milites benigne appellare: multis rogantibus, alijs per se ipse beneficia dare, inuitus accipere; sed ea properantius, quàm aes mutuum, reddere, ipse ab nullo repetere: magis id laborare, uti illi quamplurimi deberent:

rent: ioca, atque ſeria cum humillimis agere: in operibus, in agmine, atque ad uigilias multus adeſſe: neque interim, quod praua ambitio ſolet, conſulis, aut cuiuſquam boni famam laedere: tátummodo neque conſilio, neque manu alium priorem pati: pleroſque anteuenire. quibus rebus, & artibus breui Mario, militibusq́. cariſſimus factus. At Iugurtha poſtquam oppidum Capſam, aliosq́. locos munitos, & ſibi utiles, ſimul & magnam pecuniam amiſerat; ad Bocchum nuncios mittit, quamprimum in Numidiam copias adduceret: proelij faciundi tempus adeſſe. quem ubi cunctari accepit, & dubium belli, atque pacis rationes trahere: rurſus, uti antea, proximos eius donis corrumpit: ipſiq́. Mauro pollicetur Numidiae tertiam partem, ſi aut Romani Africa expulſi, aut, integris ſuis finibus, bellum compoſitum foret. eo praemio illectus Bocchus cum magna multitudine Iugurtham accedit. ita, amborum exercitu coniuncto, Marium, iam in hiberna proficiſcentem, uix decima parte die reliqua inuadunt, rati noctem, quae iam aderat, & uictis ſibi munimento fore, &, ſi uiciſſent, nullo impedimento, quia locorum ſcientes erant; contra Romanis utrumque caſum in tenebris difficiliorem fore. igitur ſimul conſul ex multis de hoſtium aduentu cognouit: & ipſi hoſtes aderant: & prius quàm exercitus aut inſtrui, aut ſarcinas colligere, denique, ante quàm ſignum, aut imperium ullum accipe-

re

requiuit, equites Mauri, atque Getuli, non acie, neque ullo more proelij, sed cateruatim, uti quosque fors conglobauerat, in nostros concurrunt. qui omnes trepidi improuiso metu, attamen uirtutis memores aut arma cupiebant, aut capientes alios ab hostibus defensabant: pars equos ascendere, ire obuiam hostibus: pugna latrocinio magis, quàm proelio similis fieri: sine signis, sine ordinibus equites, pedités permixti caedere alios, obtruncare multos: contra aduersos acerrime pugnâtes a tergo circumuenire: neque uirtus, neque arma satis tegere; quia hostes numero plures, et undique circumfusi erant. denique Romani ueteres, nouique, & ob ea scientes belli, si quos locus, aut casus coniunxerat, orbem facere: atque ita ab omnibus partibus simul tecti, & instructi hostium uim sustentabant. neque in eo tam aspero negotio Marius territus, aut magis, quàm antea, demisso animo fuit; sed cum turma sua, quam ex fortissimis magis, quàm familiarissimis parauerat, uagari passim: ac modo laborantibus suis succurrere, modo hostes, ubi confertissimi obstiterant, inuadere manu: consulere militibus, quoniam imperare conturbatis omnibus non poterat. iamq. dies consumptus erat, cum tamen barbari nihil remittere: atque, uti reges praeceperant, noctem pro se rati acrius instare. tum Marius ex copia rerum consilium trahit: atque, uti suis receptui locus esset, colles duos inter se propinquos occupat.

cupat. quorum in uno, castris parum amplo, fons aquae magnus erat: alter usui opportunus, quia, magna parte editus, et praeceps, pauca munimenta quaerebat. ceterum apud aquam Syllam cum equitibus noctem agitare iubet. ipse paullatim dispersos milites, neque minus hostibus conturbatis, in unum contrahit: dein custos pleno gradu in collem subducit. ita reges loci difficultate coacti, proelio deterrentur; neque tamen suos longius abire sinunt, sed, utroque colle multitudine circumdato, effusi consedere. dein, crebris ignibus factis, plerumque noctis barbari more suo laetari, exsultare, strepere uocibus: & ipsi duces feroces, quia non fugere, ac pro uictoribus agere. sed ea cuncta Romanis ex tenebris, & editioribus locis facilia uisu, magnoq. hortamento erant. plurimum uero Marius hostium imperitia confirmatus, quammaximum silentium haberi iubet: ne signa quidem, uti per uigilias solebant, canere: deinde, ubi lux aduentabat, defessis iam hostibus, ac paullo ante somno captis, de improuiso uectigales, item cohortium, turmarum, legionum tubicines simul omnes tuba canere, milites clamorem tollere, atque portis erumpere iubet. Mauri, atque Getuli, ignoto, & horribili sonitu repente exciti, neque fugere, neque arma capere, neque omnino facere, aut prouidere quidquam poterant: ita cunctos strepitu, clamore, nullo subueniente, nostris instantibus, tumultu, terrore,

formi-

formidine, quasi uaecordia, ceperat. denique omnes fusi, fugatique: arma, & signa militaria pleraque capta: pluresq. eo proelio, quàm omnibus superioribus, interempti. nam somno, & metu insolito impedita fuga. dein Marius, uti coeperat, in hiberna proficiscitur, quae propter commeatum in oppidis maritimis agere decreuerat: neque tamen uictoria socors, aut insolens factus, sed pariter, atque in conspectu hostium, quadrato agmine incedere. Sylla cum equitatu apud dextimos, in sinistra parte A. Manlius cum funditoribus, & sagittarijs, praeterea cohorte Ligurum curabat: primos, & extremos cum expeditis manipulis locauerat tribunos. perfugae, regionum scientissimi, hostium iter explorabant. simul consul, quasi nullo imposito, omnia prouidere: apud omnes adesse, laudare, increpare merentes. ipse armatus, intentusq. item milites cogebat, neque secus, atque si hostes adessent, iter facere, castra munire, excubitum in porta cohortes ex legionibus, pro castris equites auxiliarios mittere: praeterea alios super uallũ in munimẽtis locare, uigilias ipse circuire, non tam diffidentia futurorum, quae imperauisset, quàm uti militibus exaequatus cum imperatore labor uolentibus esset. Et sane Marius illoq. alijsq. temporibus Iugurthini belli, pudore magis, quàm malo, exercitum coercebat: quod multi per ambitionem fieri aiebant: quòd a pueritia consuetam duritiam, et alia, quae ceteri miserias uocant,

uoluptati habuiſſet. niſi tamen reſp. pariter, ac ſaeuiſſimo imperio, bene atque decore geſta. Igitur quarto denique die haud longe ab oppido Cirtha undique ſimul ſpeculatores citi ſeſe oſtendunt: quare hoſtis adeſſe intelligitur. ſed quia diuerſi redeuntes, alius ab alia parte, atque omnes idem ſignificabant; conſul incertus, quonam modo aciem inſtrueret, nullo ordine commutato, aduerſum omnia paratus ibidem opperitur. igitur Iugurtham ſpes fruſtrata, qui copias in quattuor partes diſtribuerat, ratus ex omnibus aeque aliquos ab tergo hoſtibus uenturos. interim Sylla, quem primum hoſtes attigerant, cohortatus ſuos, turmatim, & quammaxime confertis aequis, ipſeq. aliiq. Mauros inuadunt: ceteri in loco manentes, ab iaculis eminus emiſſis corpora tegere, &, ſi qui in manus uenerant, obtruncare. dum eo modo equites proeliantur, Bocchus cum peditibus, quos Volux filius eius adduxerat, neque in priore pugna, in itinere morati, adfuerant, poſtremam Romanorum aciem inuadit. tum Marius apud primos agebat, quòd ibi Iugurtha cum plurimis erat. dein Numida, cognito Bocchi aduentu, clam cum paucis ad pedites conuertit: ibi Latine (nam apud Numantiam loqui didicerat) exclamat noſtros fruſtra pugnare: paullo ante Mariũ ſua manu interfectum: ſimul gladium ſanguine oblitum oſtendere, quem in pugna, ſatis impigre occiſo pedite noſtro, cruentauerat. quod ubi milites accepere,

pere, magis atrocitate rei, quàm fide nuncij, terrentur: simulq. barbari animos tollere, & in perculsos Romanos acrius incedere. iamq. paullum a fuga aberant, cum Sylla, profligatis ijs, quos aduersum ierat, rediens ab latere Mauris incurrit. Bocchus statim auertitur. at Iugurtha, dum sustentare suos, & prope iam adeptam uictoriam retinere cupit, circumuentus ab equitibus dextra sinistra, omnibus occisis, solus inter tela hostium uitabundus erumpit. atque interim Marius, fugatis equitibus, accurrit auxilio suis, quos pelli iam acceperat. denique hostes iam undique fusi. tum spectaculum horribile in campis patentibus; sequi, fugere; occidi, capi; equi, atque uiri afflicti: ac multi, uulneribus acceptis, neque fugere posse, neque quietem pati, niti modo, ac statim concidere: postremo omnia, quà uisus erat, constrata telis, armis, cadaueribus, & inter ea humus infecta sanguine. Postea loci consul, haud dubie iam uictor, peruenit in oppidum Cirtham, quò initio profectus intenderat. eò post diem quintum, quàm iterum barbari male pugnauerant, legati a Boccho ueniunt: qui regis uerbis ab Mario petiuere, duos quamfidissimos ad eum mitteret: uelle de suo, & de populi R. commodo cum ijs disserere. ille statim L. Syllam, & A. Manlium ire iubet. qui quamquam acciti ibant; tamen placuit uerba apud regem facere; uti ingenium aut auersum flecterent, aut cupidum pacis uehementius ac

cenderent. itaque Sylla, cuius facundiae, non aetati, a Manlio concessum, pauca uerba huiuscemodi locutus. Rex Bocche, magna laetitia nobis est, cum te talem uirum dij monuere, uti aliquando pacem, quàm bellum, malles; neu te optimum cum pessimo omnium Iugurta miscendo commaculares; simul nobis demeres acerbam necessitudinem, pariter & te errantem, & illum sceleratissimum persequi. ad hoc, populo R. iam a principio inopi, melius uisum est, amicos, quàm seruos, quaerere: tutiusq́. rati, uolentibus, quàm coactis, imperitare. tibi uero nulla opportunior amicitia nostra: primum, quòd procul absumus; in quo offensae minimum, gratia par, ac si prope adessemus: dein, quòd parentes abunde habemus; amicorum neque nobis, neque cuiquam omnium satis fuit. atque hoc utinam a principio tibi placuisset: profecto ex populo R. ad hoc tempus multo plura bona accepisses, quàm mala perpessus es. sed quoniam humanarum rerum fortuna pleraque regit; cui scilicet placuit & uim, & gratiam nostram te experiri: nunc, quando per illam licet, festina, atque, uti coepisti, perge. multa, atque opportuna habes, quo facilius errata officijs superes. postremo hoc in pectus tuum demitte, numquam populum R. beneficijs uictum esse. nam, bello quid ualeat, tute scis. Ad ea Bocchus placide, & benigne simul pauca pro delicto suo uerba facit: se non hostili animo, sed ob regnum tu-

tandum arma cepiſſe: nam Numidiae partem, unde Iugurtham expulerit, iure belli ſuam factam: eam uaſtari a Mario, pati nequiuiſſe: praeterea, miſſis ante Romam legatis, repulſum ab amicitia: ceterum uetera omittere, ac tum, ſi per Marium liceret, legatos ad ſenatum miſſurum. Dein, copia facta, animus barbari ab amicis flexus, quos Iugurtha, cognita legatione Syllae, & Manlij, metuens id, quod parabatur, donis corruperat. Marius interea, exercitu in hibernaculis compoſito, cum expeditis cohortibus, & parte equitatus proficiſcitur in loca ſola, obſeſſum turrim regiam, quò Iugurtha perfugas omnes praeſidium impoſuerat. tum rurſus Bocchus ſcilicet, ſeu reputando, quae ſibi duobus proelijs euenerant, ſeu admonitus ab alijs amicis, quos incorruptos Iugurtha reliquerat, ex omni copia neceſſariorum quinque delegit, quorum & fides cognita, & ingenia ualidiſſima erant. eos ad Marium, ac dein, ſi placeat, Romam legatos ire iubet: agendarum rerum, & quocumque modo belli componendi licentiam illis ipſis permittit. illi mature ad hiberna Romanorum proficiſcuntur. deinde a latronibus Getulis in itinere circumuenti, ſpoliatiq; , pauidi, ſine decore ad Syllam profugiunt; quem conſul, in expeditionem proficiſcens, pro praetore reliquerat. eos ille non pro uanis hoſtibus, uti meriti erát, ſed accurate, et liberaliter habuit: quare barbari & famam Romanorum auaritiae falſam, et Syl-

lam ob munificentiam in sese amicum rati. nam etiamtum largitio multis ignota erat: munificus nemo putabatur, nisi pariter uolens: dona omnia in benignitate habebantur. igitur quaestori mandata Bocchi patefaciunt: simul ab eo petunt, uti fautor, consultorq. sibi adsit: copias, fidem, magnitudinem regis sui, & alia, quae aut utilia, aut beneuolentiae esse credebant, oratione extollunt: dein, Sylla omnia pollicito, docti quo modo apud Marium, item apud senatum uerba facerent, circiter dies XL ibidem opperiuntur. Marius ubi, confecto negotio, quò intenderat, Cirtham rediijt; de aduentu legatorum certior factus, illosque, et Syllam ad se uenire iubet: itemq. L. Bellienum praetorem ab Vtica, praeterea omnes undique senatorij ordinis: quibus cum mandata Bocchi cognoscit: legatis potestas eundi Romam fit: ab consule interea indutiae postulabantur. ea Syllae, et plerisque placuere: pauci uero ferocius decernút, scilicet ignari humanarum rerum, quae fluxae, et mobiles saepius in aduersa mutantur. ceterum Mauri, impetratis omnibus, tres Romam profecti sunt cum C. Octauio Rufo, qui quaestor stipendium in Africam portauerat: duo ad regem redeunt. ex his Bocchus cum cetera, tum maxime benignitatem, & studium Syllae lubens accepit. Romae quoque legatis eius, postquam, errasse regem, & Iugurthae scelere lapsum, deprecati sunt, amicitiam & foedus petentibus hoc modo responde tur.

tur. Senatus & populus R. beneficij, & iniuriae memor esset solet: ceterum Boccho, quoniam paenitet delicti, gratiam facit: foedus, & amicitia dabuntur, cum promeruerit. Quibus rebus cognitis, Bocchus per litteras a Mario petiuit, ut Syllam ad se mitteret; cuius arbitratu de communibus negotijs consuleretur. is missus cum praesidio equitum, atque peditum, funditorum, Baleariorum: praeterea iere sagittarij, et cohors Paeligna cum uelitaribus armis, itineris properandi caussa: neque his secus, atque alijs armis, aduersus tela hostium, quòd ea leuia sunt, muniti. sed in itinere quincto denique die Volux, filius Bocchi, repente in campis patetibus cum mille non amplius equitibus sese ostendit: qui temere & effuse euntes, Syllae, alijsq. omnibus & numerum ampliorem uero, & hostilem metum efficiebant. igitur se quisque expedire: arma, atque tela tentare, intendere: timor aliquantus, sed spes amplior, quippe uictoribus, & aduersum eos, quos saepe uicerant. interim equites, exploratum praemissi, rē, uti erat, quietam nunciant. Volux adueniens quaestorem appellat: dicitq. se a patre Boccho obuiam illi simul, & praesidio missum. deinde eum, & proximum diem sine metu coniuncti eunt. post, ubi castra locata, & diei uesper erat; repente Maurus, incerto uultu pauens, ad Syllam accurrit; dicitq. sibi a speculatoribus cognitum, Iugurtham haud procul abesse; simul, uti noctu

clam secum profugeret, rogat, atque hortatur. ille animo feroci negat se toties fusum Numidam pertimescere: uirtuti suorum satis credere: etiam si certa pestis adesset, mansurum potius, quàm, proditis quos ducebat, turpi fuga incertae, ac forsitan post paullo morbo interiturae uitae parceret. ceterum ab eodem monitus, uti noctu proficiscerentur, consilium adprobat: ac statim milites cenatos esse in castris, ignesq. quamcreberrimos fieri, deinde prima uigilia silentio egredi iubet. Iamq. nocturno itinere fessis omnibus, Sylla pariter cum ortu solis castra metabatur; cum equites Mauri nunciant, Iugurtham, circiter duú millium interuallo, ante eos consedisse. quod postquam auditum est; tum uero ingens metus nostros inuadit: credere se proditos a Voluce, & insidijs circumuentos. ac fuere, qui dicerent manu uindicandum, neque apud illum tamtum scelus inultum relinquendum. At Sylla, quamquam eadem existimabat, tamen ab iniuria Maurum prohibet: suos hortatur, uti fortem animum gererent: saepe ante a paucis strenuis aduersus multitudinem bene pugnatum: quamto sibi in proelio minus pepercissent, tamto tutiores fore: nec decere, quem manus armauerit, ab inermis pedibus auxilium petere, in maximo metu nudum, & caecum corpus ad hostes uertere. deinde Volucem, quoniam hostilia faceret, Iouem maximum obtestatus, ut sceleris, atque perfidiae Bocchi testis adesset, castris

abire

abire iubet. Ille lacrymans orare, ne ea crederet: nihil dolo factum, ac magis calliditate Iugurthae; cui uidelicet speculanti iter suum cognitum esset: ceterum, quoniam neque ingentem multitudinem haberet; & spes, opesq. eius omnes ex patre suo penderent; credere illum nihil ausurum palam, cum ipse filius testis adesset: qua re optimum factu uideri, per media eius castra palam transire: sese, uel praemissis, uel ibidem relictis Mauris, solum cum Sylla iturum. Ea res, uti in tali negotio, probata: ac statim profecti, quia de improuiso accesserant, dubio, atque haesitante Iugurtha, incolumes transeunt. deinde paucis diebus, quò ire intenderant, peruentum est. Ibi cum Boccho Numida quidam, Aspar nomine, multum, & familiariter agebat, praemissus ab Iugurtha, postquam Syllam accitum audierat, orator, & subdole speculatum Bocchi consilia: praeterea Dabar, Massugradae filius, ex gente Massanisae, ceterum materno genere impar, (nam mater eius ex concubina orta erat) ob ingenij multa bona Mauro carus, acceptusque. quem Bocchus fidum Romanis multis antea tempestatibus expertus, illico ad Syllam nunciatum mittit, paratum sese facere, quae populus R. uellet: colloquio diem; locum, tempus ipse deligeret: consulta sese omnia cum illo integra habere: neu Iugurthae legatum pertimesceret: accitum esse, quo res communis licentius gereretur: nam ab insidijs eius aliter caueri

ueri nequiuisse. Sed ego comperior, Bocchum magis Punica fide, quàm ob ea, quae praedicabat, simul Romanos, & Numidam spe pacis detinuisse: multumq. cum animo suo uoluere solitum, Iugurtham Romanis, an illi Syllam traderet: libidinem aduersum nos, metum pro nobis suasisse. Igitur Sylla respondit, pauca se coram Aspare locuturum, cetera occulte, aut nullo, aut quampaucissimis praesentibus: simul edocet, quae responderentur. Postquam, sicuti uoluerant, congressi; dicit se missum a consule uenisse quaesitum ab eo, pacem, an bellum agitaturus foret. Tunc rex, uti praeceptum fuerat, post diem decimum redire iubet; ac nihil etiam nunc decreuisse, sed illo die responsurum. Deinde ambo in sua castra digressi. sed ubi plerumque noctis processit; Sylla a Boccho occulte accersitur: ab utroque tamtummodo fidi interpretes adhibentur. praeterea Dabar internuncius, sanctus uir, iurat ex sententia amborum: ac statim sic rex incipit. Numquam ego ratus fore, uti rex maximus in hac terra, & omnium, quos noui, opulentissimus, priuato homini gratiam deberem. & mehercule Sylla, ante te cognitum, multis orantibus alijs ultro egomet opem tuli, nullius indigui: id immutatum, quod ceteri dolere solent, ego laetor. fuerit mihi pretium, eguisse aliquãdo tuae amicitiae; qua apud animum meum nihil carius habeo. id adeo experiri licet: arma, uiros, pecuniam, postremo quid-

quid

quid animo libet, ſume, utere: & , quoad uiues, numquam tibi redditam gratiam putaueris: ſemper apud me integra erit: denique nihil me ſciente fruſtra uoles. nam, ut ego exiſtimo, regem armis, quàm munificentia, uinci, minus flagitioſum. ceterum de rep. ueſtra, cuius huç curator miſſus es, paucis accipe. Bellum ego populo R. neque feci, neque factum umquam uolui: fines meos aduerſum armatos armis tutatus ſum. id omitto: quando nobis ita placet. gerite, uti uultis, cum Iugurtha bellum: ego flumen Mulucham, quod inter me & Micipſam fuit, non egrediar, neque intrare Iugurtham ſinam. praeterea, ſi quid meq. uobisq. dignum petieris, haud repulſus abibis.

Ad ea Sylla pro ſe breuiter, & modice, de pace, & de communibns rebus multis diſſeruit. denique regi patefecit, quod polliceatur, ſenatum ət populum R. quoniam amplius armis ualuiſſent, non in gratia habituros: faciendum aliquid, quod illorum magis, quàm ſua, retuliſſe uideretur: id adeo in promptu eſſe; quoniam Iugurthae copiam haberet: quem ſi Romanis tradidiſſet, fore ut illi plurimum deberetur: amicitiam, foedus, Numidiae partem, quam nunc peteret, tunc ultro aduenturam. Rex primum negare: affinitatem, cognationem, praeterea foedus interueniſſe: ad hoc metuere, ne fluxa fide uſus popularium animos auerteret: queis & Iugurtha carus, & Romani inuiſi eſſent. denique ſaepius fatigatus, leniter ex uolun-

uoluntate Syllae omnia se facturum promittit. ceterum ad simulandam pacem, cuius Numida, defessus bello, auidissimus erat, quae utilia uisa, constituunt. ita, composito dolo, digrediuntur. At rex postero die Asparem, Iugurthae legatum, appellat: dicitq. sibi per Dabarem ex Sylla cognitum, posse condicionibus bellum componi: quamobrem regis sui sententiam exquireret. ille laetus in castra Iugurthae uenit: deinde ab illo cuncta edoctus, properato itinere, post diem octauum redit ad Bocchum; & ei nunciat, Iugurtham cupere omnia, quae imperarentur, facere, sed Mario parum confidere: saepe antea cum imperatoribus Romanis pacem conuentam, frustra fuisse: ceterum Bocchus, si ambobus consultum, & ratam pacem uellet, daret operam, ut una ab omnibus, quasi de pace, in colloquium ueniretur; ibiq. sibi Syllam traderet: cum talem uirum in potestatem habuisset; tum fore, uti iussu senatus, populique R. foedus fieret; neque hominem nobilem non sua ignauia, sed ob remp. in hostium potestate relictum iri. Haec Maurus secum ipse diu uoluens, tamdem promisit. ceterum dolo, an uero cunctatus, parum comperimus. sed plerumque regiae uoluntates, ut uehementes, sic mobiles, saepe ipsae sibi aduersae. Postea, tempore & loco constituto, in colloquium uti de pace ueniretur, Bocchus Syllam modo, modo Iugurthae legatũ appellare: benigne habere: idem ambobus polliceri. illi pariter laeti,

ac ſpei bonae pleni eſſe. ſed nocte ea, quae proxima fuit ante diem colloquio decretum, Maurus adhibitis amicis, ac ſtatim immutata uoluntate, remotis ceteris dicitur ſecum ipſe multa agitauiſſe, uultu, colore, ac motu corporis pariter atque animo uarius: quae ſcilicet, tacente ipſo, occulta oris immutatione patefeciſſe. tamen poſtremo Syllam accerſiri iubet; & ex eius ſententia Numidae inſidias tendit. deinde, ubi dies aduenit; & ei nunciatum eſt, Iugurtham haud procul abeſſe; cum paucis amicis, & quaeſtore noſtro, quaſi obuius honoris cauſſa procedit in tumulum facillimum uiſu inſidiantibus. eodem Numida cum pleriſque neceſſarijs ſuis inermis, uti dictum erat, accedit: ac ſtatim, ſigno dato, undique ſimul ex inſidijs inuaditur. ceteri obtruncati: Iugurtha Syllae uinctus traditur, & ab eo ad Marium deductus eſt. Per idem tempus aduerſum Gallos ab ducibus noſtris Q. Caeptione, & C. Manlio male pugnatum. quo metu Italia omnis contremuerat. illique, & inde uſque ad noſtram memoriam Romani ſic habuere; alia omnia uirtuti ſuae prona eſſe; cum Gallis pro ſalute, non pro gloria certare. Sed poſtquam bellum in Numidia confectum; & Iugurtham Romam uinctum adduci nunciatum eſt: Marius conſul abſens factus eſt; & ei decreta prouincia Gallia: isq́. kalendis Ian. magna gloria conſul triumphauit. Ea tempeſtate ſpes, atque opes ciuitatis in illo ſitae.

ORATIO

ORATIO M. AEMILII LEPIDI COS. AD POPULUM R. EX LIBRIS Historiarum C. Sallustii Crispi, ut arma suman tur contra Syllam dict.

C LEMENTIA, & *probitas uestra, Quirites, quibus per ceteras gentes maximi, & clari estis, plurimum timoris mihi faciunt, aduersus tyrannidem L. Syllae: ne aut ipsi, nefanda, quae non aestimatis, ea parum credendo de alijs, circumueniamini: praesertim cum illi spes omnis in scelere, atque perfidia sit, neque se aliter tutum putet, quàm si peior, atque intestabilior metu uestro fuerit: quo captiuis libertatis curam miseria eximat: aut, si prouideritis, in tutandis periculis magis, quàm ulciscendo, teneamini. Satellites quidem eius, homines maximi nominis, non minus optimis maiorum exemplis, nequeo satis mirari. dominationis in uos seruitium suum mercedem dant, & utrumque per iniuriam malunt, quàm optimo iure liberi agere. praeclara Brutorum, atque Aemiliorum, & Lutatiorum proles, geniti ad ea, quae maiores uirtute peperere, subuertenda. nam quid a Pyrrho, Hannibale, Philipphoque, & Antiocho defensum*

est aliud, quàm libertas, & suae cuique sedes, neu cui, nisi legibus, pareremus? quae cuncta saeuus iste Romulus, quasi ab externis rapta, tenet: non tot exercituum clade, neque consulis, & aliorum principum, quos fortuna belli consumpserat, satiatus; sed tum crudelior, cum plerosque secundae res in miserationem ex ira uertunt. quin solus omnium, post memoriam hominum, supplicia, in post futuros composuit. queis prius iniuria, quàm uita, certa esset: prauissimeq. per sceleris immanitatem adhuc tutus furit, dum uos metu grauioris seruitij a repetenda libertate terremini. Agendum, atque obuiam eundum est, Quirites, ne spolia uestra penes illum sint. Non prolatandum, neque uotis paranda auxilia. nisi forte speratis per taedium iam, aut pudorem tyrannidis, esse eum per scelus occupata periculosius dimissurum. At ille eò processit, ut nihil gloriosum, nisi tutum, & omnia retinẽdae dominationis honesta aestimet. itaque illa quies, & otium cum libertate, quae multi probi potius, quàm laborem cum honoribus capessebant, nulla sunt. Hac tempestate seruiendum aut imperitandum: habendus metus est aut faciendus, Quirites. nam quid ultra? quae ue humana superant? aut diuina impolluta sunt? Populus R. paullo ante gentium moderator, exutus imperio, gloria, iure, cogitandi inops, despectusque, ne seruilia quidem alimenta reliqua habet. Sociorum, & Latij magna uis ciuitate, pro multis,

& egregijs factis a uobis data, per unum prohibentur: & plebis innoxiae patrias sedes occupauere pauci satellites, mercedem scelerum: leges, iudicia, aerarium, prouincia, reges penes unum. denique necis ciuium, & uitae licentia. simul humanas hostias uidistis, & sepulcra infecta sanguine ciuili. Est ne uiris reliqui aliud, quàm soluere iniuriam, aut mori per uirtutem? quoniam quidem unum omnibus finem natura uel ferro saeptis statuit: neque quisquam extremam necessitatem, nihil ausus, nisi muliebri ingenio, exspectat. Verum ego seditiosus, uti Sylla ait, qui praemia turbarum queror; & bellum cupiens, quia iura pacis repeto. scilicet, quia non aliter salui, satisq. tuti in imperio eritis, nisi Vettius Picens, scriba Cornelius aliena bene parata prodegerint: nisi approbaritis omnes poscriptiones innoxiorum ob diuitias, cruciatus uirorum illustrium, uastam urbem fuga & caedibus, bona ciuium miserorum, quasi Cimbricam praedam, uaenum, aut dono datam. At obiectat mihi possessiones ex bonis proscriptorum. quod quidem scelerum illius uel maximum est, non me, neque quemquam omnium satis tutum fuisse, si recte faceremus. Atque illa, quae tum formidine mercatus sum pretio, soluto iure, dominis tamen restituo: neque pati consilium est, ullam ex ciuibus praedam esse. Satis illa fuerint, quae rabie contracta tolerauimus, manus conserentes inter se Romanos

exercitus, & arma ab externis in nosmet uersa. scelerum, & contumeliarum omnium finis sit: quorum adeo Syllam non paenitet, ut & facta in gloria numeret, & , si liceat, auidius faceret. Neque iam, quid existimetis de illo, sed quamtum uos audeatis, uereor: ne alius alium principem exspectantes ante capiamini, non opibus eius, quae futiles, & corruptae sunt, sed uestra secordia, quã raptum iri licet, & quàm audeat, tam uideri felicem. nam praeter satellites commaculatos quis eadem uult? aut quis non omnia mutata, praeter uictoriam? scilicet milites: quorum sanguine Tarulae, Scyroque, pessimis seruorum, diuitiae partae sunt. an quibus praelatus in magistratibus capiendis Fufidius, ancilla turpis, honorum omnium dehonestamentum? itaque maximam mihi fiduciam parit uictor exercitus, cui per tot uulnera & labores nihil, praeter tyrannum, quaesitum est. nisi forte tribuniciam potestatem euersum profecti sunt per arma, conditam a maioribus suis: utiq. iura, & iudicia sibimet extorquerent: egregia scilicet mercede, cum relegati in paludes, & siluas, contumeliam, atque inuidiam suam, praemia penes paucos intelligerent. Quare igitur tamto agmine, atque animis incedit? Quia secundae res mire sunt uitijs obtentui: quibus labefacta tis, quàm formidatus antea est, tam contemnetur: nisi forte specie concordiae & pacis, quae sceleri & paricidio suo nomina indidit. Neque ali-

ter Romani P. esse belli finem ait, nisi maneat expulsa agris plebes, praeda ciuilis acerbissima, ius iudiciumq. omnium rerum penes se, quod populi R. fuit. quae si uobis pax, & concordia intelliguntur: maxima turbamenta reip. atque exitia probate: annuite legibus impositis accipite otium cum seruitio: & tradite exemplum posteris ad populum R. suimet sanguinis mercede circumueniendum. mihi, quamquam per hoc summum imperium satis quaesitum erat, nomini maiorum, dignitati, atque etiam praesidio; tamen non fuit cõsilium priuatas opes facere, potiorq. uisa est periculosa libertas quieto seruitio. quae si probatis, adeste, Quirites; &, bene iuuantibus dijs, M. Aemilium consulem, ducem, & auctorem sequimini ad recipiendam libertatem.

ORATIO PHILIPPI IN SENATV, VT LEPIDO bellum mouenti resistant: ex libro I. historiarum, Prisciano, & Nonio testibus.

MAXIME *uellem, P. C. remp. quietam esse, aut periculis a promptissimo quoque defendi: denique praua incepta consultoribus noxae esse. sed contra, seditionibus omnia turbata sunt, & ab ijs, quos prohibere magis decebat: postremo quae pessimi, & stultissimi decreuere, ea a bonis & sapientibus facienda sunt. nam bellum, atque arma quamquam uobis inuisa, tamen quia Lepido placent, sumenda sunt. nisi forte cui pacem praestare, & bellum pati consilium est. Pro dij boni, qui hanc urbem omissa cura adhuc regitis. M. Aemilius, omniū flagitiosorum postremus, qui peior, an ignauior sit, deliberari non potest, exercitum opprimendae libertatis habet, & se e contempto metuendum effecit. uos mussantes, & retractantes, uerbis & uatum carminibus pacem optatis magis, quàm defenditis: neque intelligitis, mollitia decretorum uobis dignitatem, illi metum detrahi? atque id iure. quoniam ex rapinis consulatum, ob seditionem prouinciam cum exercitu adeptus est. quid ille ob benefacta cepisset, cuius sceleribus tamta praemia tribuistis? At scilicet ij, qui*

ad postremum usque legatos, pacem, concordiam, & alia huiuscemodi decreuerunt, gratiam ab eo peperere. Immo despecti, & indigni rep. habiti, praedae loco aestimantur: quippe metu pacem repetentes, quo habitam amiserant. Equidem a principio, cum Etruriam coniurare, proscriptos accersiri, largitionibus remp. lacerari uidebã, maturandum putabam, & Catuli consilia cum paucis secutus sum. ceterum illi, qui gentis Aemiliae benefacta extollebant, & ignoscendo populi R. magnitudinem auxisse, nusquam etiam tum Lepidum progressum aiebant, &, cum priuata arma opprimendae libertatis cepisset, sibi quisque opes, aut patrocinia quaerendo, consilium publicum corruperunt. attamen erat Lepidus latro cum calonibus, & paucis sicarijs: quorum nemo non diurna mercede uitam mutauerit. nunc est proconsul cum imperio, non empto, sed dato a uobis, cum legatis adhuc iure parentibus, & ad eum concurrere homines omnium ordinum corruptissimi, flagrantes inopia, & cupidinibus, scelerum conscientia exagitati: quibus quies in seditionibus, in pace turbae sunt: hi tumultum ex tumultu, bellum ex bello serunt, Saturnini olim, post Sulpicij, dein Marij, Damasippique, nunc Lepidi satellites. praeterea Etruria, atque omnes reliquiae belli arrectae: Hispaniae armis solicitatae: Mithridates in latere uectigalium nostrorum, quibus adhuc sustentamur, diem bello circumspi-

cit

cit: quin, praeter idoneum ducem, nihil abest ad subuertendum imperium. quod uos oro, atque obsecro P. C. ut animaduertatis, neu patiamini licentiam scelerum, quasi rabiem, ad integros procedere. nam ubi malos praemia sequuntur, haud facile quisquam gratuito bonus est. An exspectatis, dum, exercitu rursus admoto, ferro, atque flamma urbem inuadat: quod multo propius est ab eo, quo agitat, statu, quàm ex pace, & concordia ad arma ciuilia, quae ille aduersum diuina, & humana omnia cepit, non pro sua, aut quorum simulat iniuria, sed legum ac libertatis subuertendae. angitur enim, ac laceratur animi cupidine, & noxarum metu, expers consilij, inquies: haec atque illa tentans metuit otiũ, odit bellum: luxu, atque licentia carendum uidet: atque interim abutitur uestra socordia. neque mihi satis consilij est, metum, an ignauiam, an dementiam eam appellem: qui uidemini intenta mala, quasi fulmen, optare se quisque ne attingat, sed prohibere ne conari quidem. &, quaeso, considerate quàm conuersa rerum natura sit. Antea malum publicum occulte, auxilia palam instruebantur: & eo boni malos facile anteibant: nunc pax, & concordia disturbantur palam, defenduntur occulte: quibus illa placent, in armis sunt, uos in metu. quid exspectatis? nisi forte pudet, aut piget recte facere? An Lepidi mandata animos mouent? qui placere ait sua cui-

que reddi, & aliena tenet: belli iura rescindi, cum ipse armis cogat: ciuitatem confirmari, qui adem ptam negat: concordiae gratia tribuniciam potestatem restitui, ex qua omnes discordiae accensae. Pessime omnium, atque impudentissime, tibi ne egestas ciuium, & luctus curae sunt, cui nihil est domi, nisi armis partum, aut per iniuriam? alterum consulatum petis, quasi primum reddideris: bello concordiam quaeris, quo parta disturbatur: nostri proditor, istis inuidus, hostis omnium bonorum: ut te neque hominum, neque deorum pudeat, quos perfidia, aut periurio uiolasti. qui quando talis es, maneas in sententia, & retineas arma, te hortor: neu prolatandis seditionibus inquies ipse, nos in solicitudine retineas. neque te prouinciae, neque leges, neque dij penates ciuem patiuntur. perge qua coepisti, ut quammaturissime merita inuenias. uos autẽ, P.C. quousque cunctando remp. intutam patiemini? & uerbis arma tentabitis? Delectus aduersum uos habiti: pecuniae publicae, & priuatim extortae: praesidia deducta, atque imposita: ex libidine leges imperantur: cum interim uos legatos, & decreta paratis. et quamto mehercule auidius pacem petieritis, tamto bellum acrius erit: cum intelliget se metu magis, quàm aequo, & bono sustentatum. nam qui turbas, & caedem ciuium odisse ait, & ob id armato Lepido uos inermes retinet: quae uictis toleranda sunt, ea cum facere possitis, patiamini

mini potius censet: ita illi a uobis pacem, nobis ab illo bellum suadent. Haec si placent, si tamta torpedo animos oppressit, ut obliti scelerum Cinnae, cuius in urbem reditu decus, atque ordines omnes interierunt, nihilo minus uos, atque coniuges, & liberos Lepido permissuri sitis: quid opus decretis? quid auxilio Catuli? quin is, & alij boni remp. frustra curant. Agite, ut libet: parate uobis Cethegos, atque alia proditorum patrocinia, qui rapinas, & incendia instaurare cupiunt, & rursum aduersum deos penates manus armare. Sin libertas & bella magis placent, decernite digna nomine, & augete ingenium uiris fortibus. adest nouus exercitus, & ad hoc coloniae ueterum militũ, nobilitas omnis, duces optimi. fortuna meliores sequitur. iam illa, quae socordia nostra collecta sunt, dilabentur. quare ita censeo, quoniam Lepidus exercitum, priuato consilio paratum, cum pessimis, & hostibus reip. contra huius ordinis auctoritatem ad urbem ducit; uti Ap. Claudius interrex cum Q. Catulo proconsule, & ceteris, quibus imperium est, urbi praesidio sint, operamq́. dent, ne quid resp. detrimenti capiat.

ORATIO C. COTTAE COS. AD QVIRITES, VT TOLERENT aduersa.

QVIRITES, *multa mihi pericula domi, militiae, multa aduersa fuere: quorum alia toleraui, partim repuli deorum auxilijs, & uirtute mea: inq. his omnibus, neque animus negotio defuit, neque decretis labos. malae secundaeq. res opes, non ingenium mihi mutabant. at contra in his miserijs cuncta mecum fortuna deseruere. praeterea senectus, per se grauis, curam duplicat: cui misero, acta iam aetate, ne mortem quidem honestam sperare licet. nam si parricida uestri sum, & uobis genitus hic, deos penates meos, patriamque, & summum imperium uilia habeo: quis mihi uiuo cruciatus satis est, aut quae poena mortuo? cum omnia memorata apud inferos supplicia scelere meo uici: a prima adolescentia in ore uestro priuatus, & in magistratibus egi: qui lingua, qui consilio meo, qui pecunia uoluere, usi sunt: neque ego callidam facundiam, neque ingenium ad male faciendum exercui: auidissimus priuatae gratiae maximas inimicitias pro rep. suscepi, qui uictus cum illa simul, cum egens alienae opis plura mala exspectarem. uos, Quirites, rursus mihi patriam,*

triam, deos penates cum ingenti dignitate dedistis. Pro quibus beneficijs uix satis gratus uidear, si singulis animam, quam nequeo, concesserim. nam uita, & mors iure naturae sunt: ut sine dedecore cum ciuibus fama, & fortunis integer agas, id dono datur, atque accipitur. consules nos fecistis Quirites domi, belliq. impeditissima rep. namque imperatores Hispaniae stipendium, milites, arma, frumentum poscunt: & id res cogit: quoniam defectione sociorum, & Sertorij per montes fuga neque manu certare possunt, neque utilia parare: exercitus in Asia, Ciliciaq. ob nimias opes Mithridatis aluntur: Macedonia plena hostium est: nec minus Italiae maritima, & prouinciarum: cum interim uectigalia parua, & bellis incerta, uix partem sumptuũ sustinent: ita classe, qua commeatus uehebatur, minore, quàm antea nauigamus. haec si dolo, aut socordia nostra contracta sunt, agite uti libet, & ita supplicium sumite: sin fortuna communis asperior est, quare indigna uobis, nobisq́ue, & rep. incipitis? Atque ego, cuius aetati mors propior est, non deprecor, si quid ea uobis incommodi demitur: neque mox ingenuo corpori honestius, quàm pro uestra salute, finem uitae fecerint. Adsum, en C. Cotta cos. facio quod saepe maiores asperis bellis fecere: uoueo, dedoq́. me pro rep. quam deinde cui mandetis, circumspicite. nam talem honorem bonus nemo uolet: cum for-

fortunae, & pacis, & belli ab alijs acti ratio reddenda, aut turpiter moriendum sit. tantummodo in animis habetote, non me ob scelus, aut auaritiam caesum, sed uolentem pro maximis beneficijs animam dono dedisse. per uos igitur, Quirites, & gloriam maiorum, tolerate aduorsa, & consulite reip. Multa cura summo imperio inest, multi ingentes labores: quos nequidquam abnuitis, & pacis opulentiam quaeritis: cum omnes prouinciae, regna, maria, terraeq. aspera, aut fessa bellis sint.

ORATIO MACRI TRIB. PL. AD PLEBEM, DE TRIBVNICIA poteſtate recuperanda: ex libro III. hiſtoriarum, teſte Frontone.

SI, QVIRITES, *parum exiſtimaretis, quid inter ius a maioribus relictum uobis, & hoc a Sylla paratum ſeruitium intereſſet, multis mihi diſſerendum fuiſſet, docendumq́. quas ob iniurias, & quoties a patribus armata plebes ſeceſſiſſet, utiq́. uindices parauiſſet omnis iuris ſui tribunos pl. nunc hortari modo reliquum eſt, & ire primum uia, qua capeſſendam arbitror libertatem. neque me praeterit quamtas opes nobilitatis ſolus impotens inani ſpecie magiſtratus pellere dominatione incipiam: quamtoq́. tutius factio noxiorum agat, quàm ſoli innocentes. ſed praeter ſpem bonam ex uobis, quae metum uicit, ſtatui certaminis aduerſa pro libertate potiora eſſe forti uiro, quàm omnino non certauiſſe. quamquam omnes alij creati pro iure ueſtro uim cunctam, & imperia ſua gratia, aut ſpe, aut praeuijs in uos conuertere, meliusq́. habent mercede delinquere, quàm gratis recte facere. itaque omnes conceſſere iam in paucorum dominationem, qui per militare nomen, aerarium, exercitus, regna, prouincias occupauere, & arcem habent ex ſpolijs ueſtris: cum interim more pecorum*

rum uos multitudo singulis habendos, fruendosq. praebitis, exuti omnibus quae maiores reliquere: nisi quia uosmetipsi per suffragia, ut praesides olim, nunc dominos destinatis. itaque concessere illuc omnes: & mox, si uestra receperitis, ad uos redibunt plerique. rarus enim animus est ad ea, quae placent, defendenda: cetera ualidiorum sunt. an dubium habetis, ne officere quid uobis uno animo per gentibus possit, quos languidos, secordesq. pertimuere? nisi forte C. Cotta ex factione media cõsul aliter quàm metu iura quaedam tribunis pl. restituit. Et quamquam L. Cincius primus de potestate tribunus loqui ausus, mussantibus uobis circumuentus erat: tamen prius illi inuidiam metuere, quàm uos iniuriae pertaesum est. quod ego nequeo satis mirari Quirites. nam spem frustra fuisse intellexistis. Sylla mortuo, qui scelestum imposuerat seruitium, finẽ mali credebatis. Ortus est longe saeuior Catulus: tumultus intercessit Bruto, & Aemilio Mamerco cos. Dein C. Curio ad exitium usque insontis tribuni dominatus est. Lucullus superiore anno quâtis animis ierit in L. Quinctiũ, uidistis: quâtae denique nũc mihi turbae concitâtur. quae profecto incassum agerẽtur, si prius, quàm uos seruiẽdi finem, illi dominationis facturi erât: praesertim cũ his ciuilibus armis dicta alia, sed certatum utrinque de dominatione in uobis sit. itaque cetera ex licentia, aut odio, aut auaritia in tempus arsere: permansit una res modo, quae utrinque

utrinque quaeſita eſt: et erepta in poſterum uis tribunicia, telum a maioribus libertati paratum. quod ego uos moneo quaeſoque, ut animaduertatis: neu omnia rerum ad ignauiam mutantes, otium pro ſeruitio appelletis: quo iam ipſo frui, ſi uera & honeſta flagitium ſuperauerit, non eſt condicio. fuiſſet, ſi omnino quieſſetis. nunc animum aduertite: & niſi uiceretis, quoniam omnis iniuria grauitate tutior eſt, arctius habebűt. Quid cenſes igitur? aliquis ueſtrum ſubiecerit. Primum omnium, omittendum morem hunc, quẽ agitis, impigrae linguae, animi ignaui, non ultra concionis locű memores libertatis: deinde ne uos ad uirilia illa uocem, quo tribunos plebei modo * patricium magiſtratum, libera ab auctoribus patricijs ſuffragia maiores ueſtri parauere. quamuis, Quirites, in uobis ſit, ut quae iuſſa nunc pro alijs toleratis, pro uobis agere, aut non agere certe poſſitis. Iouem, aut alium quem deum conſultorem exſpectatis? magna illa conſulum imperia, & patrum decreta uos exequendo rata efficitis Quirites: ultroq. licentiam in uos auctum, atque adiutum properatis. neque ego uos ultum iniurias hortor, magis uti requiem cupiatis: neque diſcordias, ut illi criminantur, ſed earum finem uolens, iure gentium res repeto: &, ſi pertinaciter retinebunt, non arma, neque ſeceſſionem, tantummodo ne amplius ſanguinem ueſtrum praebeatis cenſeo. gerant, habeantq. ſuo modo imperia,

*peria, quaerant triumphos: Mithridatem, Sertorium, & reliquias exsulum persequantur cum imaginibus suis: absit periculum, & labos, quibus nulla pars fructus est: nisi forte repentina ista frumentaria lege munia uestra pensantur: cum * tamen qui his modis libertatem omnium aestimauere, hi profecto non amplius possunt alimentis carere: namque utilis exiguitate mors prohibetur. senescunt uires, sic ut neque absolui cura familiari tam parua res possit. at & ignauissimi quique tenuissima spe frustrantur: quae tamen quamuis ampla, quoniam seruitij pretium ostentarent, cuius torpedinis erat decipi, & uestrarum rerum ultro iniuria gratiam debere? namque alio modo, neque ualent in uniuersos, neque conabuntur. Cauendus tamen dolus est. itaque simul comparant delinimenta, & differunt uos in aduentum Cn. Pompei. quem ipsum, ubi pertimuere sublatum in ceruices suas, mox dempto metu lacerant: neque eos pudet uindices, uti se ferunt, libertatis, tot uiros sine uno, aut remittere iniuriam non audere, aut ius non posse defendere. mihi quidem satis spectatum est, Pompeium tamtae gloriae adolescentem malle principem uolentibns uobis esse, quàm illis dominationis, & socium, auctoremq. in primis fore tribuniciae potestatis. uerũ Quirites antea singuli ciues in pluribus non in uno cuncti praesidia habebatis: neque mortalium quisquam dare, aut eripe-*

re

re talia unus poterat. itaque uerborum ſatis di-
ctum eſt. neque enim ignorantia res claudit: ue-
rum occupauit neſcio quae uos torpedo: quia ne-
que gloria mouemini, neque flagitio: cunctaq́.
praeſenti ignauia mutaſtis: abunde libertatem ra-
ti, quia tergis abſtinetur: & huc ire licet, atque
illuc, munera ditium dominorum. atque haec ea-
dem non ſunt agreſtibus, ſed ceduntur inter po-
tentium inimicitias, donoq́. dantur in prouincias
magiſtratibus. ita pugnatur, & uincitur a pau-
cis: plebes, quodcumque accidit, pro uicta eſt, &
in dies magis erit. ſiquidem maiore cura domi-
nationem illi retinuerunt, quàm uos repetiueri-
tis libertatem.

EPISTOLA CN. POMPEII AD SENATVM:

ex libro III. historiarum, Diomede teste.

SI aduersus uos, patriamque, et deos penates toties labores, & pericula suscepissem, quoties a prima adolescentia ductu meo scelestissimi hostes fusi, & uobis salus quaesita est: nihil amplius in absentem me statuissetis, quàm adhuc agitis, P. C. quem contra aetatem proiectum ad bellum saeuissimum, cum exercitu optime merito, quamtum est in uobis, fame, miserrima omnium morte, confecistis. Hac in spe populus R. liberos suos ad bellum misit? haec sunt praemia pro uulneribus, & toties ob remp. fuso sanguine? fessus scribendo, mittendoq. legatos, omnes opes, & spes priuatas meas consumpsi: cũ interim a uobis per triennium uix annuus sumptus datus est. per deos immortales, utrum censetis me uicem aerarij praestare, an exercitum sine frumento, & stipendio habere posse? equidem fateor, me ad hoc bellum maiore studio, quàm consilio profectum: quippe qui, nomine modo imperij a uobis accepto, diebus quadraginta exercitum paraui: hostesq. in ceruicibus iam Italiae agentes ab Alpibus in Hispaniam summoui, per eas iter aliud, atque Hannibal, nobis opportunius patefeci: recepi Galliam, Pyrenaeum. Lacetaniam Ilergetum: & primum impetum Sertorij

uicto-

uictoris nouis quidem militibus, & multo paucioribus sustinui: biememq. in castris inter saeuissimos hostes, non per oppida, neque ex ambitione mea egi. quid deinde proelia, aut expeditiones hibernas, oppida excisa, aut recepta enumerem? quando res plus ualent, quàm uerba? castra hostium apud Sucronem capta, & proelium apud flumen Durium, & dux hostium C. Herennius cum urbe Valentia, & exercitus deleti, satis clara uobis sunt. proq. his o grati patres, egestatem, & famem redditis. itaque meo, & hostium exercitui par condicio est. namque stipendium neutri datur: uictor uterque in Italiam uenire potest. quod ego uos moneo, quaesoque, ut animaduertatis, neu cogatis necessitatibus priuatim mihi consulere. Hispaniam citeriorem, quae non ab hostibus tenetur, nos, aut Sertorius ad internecionem uastauimus, praeter maritimas ciuitates, quae ultro nobis sumptui, onerique. Gallia, superiore anno, Metelli exercitum stipendio, frumentoq. aluit: & nunc malis fructibus ipsa uix agitat. ego non rem familiarem modo, uerum etiam fidem consumpsi. reliqui uos estis, qui nisi subuenitis, inuito: & praedicente me, exercitus hinc, & cum eo omne bellum Hispaniae, in Italiam transgredientur.

REX MITHRIDATES REGI ARSACI S.
ex libro IV. historiarum, Carisio teste.

O MNES, *qui secundis rebus suis ad belli societatem orantur, considerare debēt, liceat ne tum pacem agere: deinde, quod quaeritur, satis ne pium, tutum, gloriosum, an indecorum sit. Tibi perpetua pace frui liceret, nisi hostes opportuni, & scelestissimi. egregia fama, si Romanos oppresseris, futura est. neque petere audeam societatem, & frustra mala mea cum bonis tuis misceri sperem. atqui ea, quae te morari posse uidentur, ira in Tigranem recentis belli, & meae res parum prosperae, si uera existimare uoles, maxime hortabuntur. ille enim obnoxius, qualem tu uoles, societatem accipiet. Mihi fortuna multis rebus ereptis usum dedit bene suadendi: & quod florentibus optabile est, ego non ualidissimus praebeo exemplum, quo rectius tua componas. Namque Romanis cum nationibus, populis, regibus cunctis una, & ea uetus caussa bellandi est, cupido profunda imperij, & diuitiarum: qua primo cum rege Macedonum Philippo bellum sumpsere. Dum a Carthaginiensibus premebantur, amicitiam simulantes ei subuenientem Antiochum, concessione Asiae per dolum auertere: ac mox a Philippo Antiochus omni cis Taurum agro, & decem millibus talentorum spoliatus est.*

Per-

Persen deinde Philippi filium post multa, & uaria certamina, apud Samothracas deos acceptum in fidem, callidi, & repertores perfidiae, quia pacto uitam dederant, in somnis occidere. Eumenem, cuius amicitiam gloriose ostentant, initio prodidere Antiocho, pacis mercede posthabita: custodi agri captiui sumptibus, & contumelijs ex rege miserrimum seruorum effecere: simulatoq. impio testamento, filium eius Aristonicum, quia patrium regnum petiuerat, hostium more triumphum duxere: Asia ab ipsis obsessa est: postremo totam Bithyniam, Nicomede mortuo, diripuere, cum filius Nusa, quem regem appellauerat, genitus haud dubie esset. nam quid ego me appellem? quem disiunctum undique regnis, & tetrarchijs ab imperio eorum, quia fama erat diuitem, neque seruiturum esse, per Nicomedem bello lacessiuerunt, sceleris eorum haud ignarum, & ea, quae accidere, testatum antea. Cretenses soli omnium liberi ea tempestate, & rex Ptolemaeus. atque ego ultus iniurias, Nicomedem Bithynia expuli, Asiamq. spolium regis Antiochi recepi, & Graeciae dempsi graue seruitium. incepta mea postremus seruorum Archelaus, exercitu prodito, impediuit: illique, quos ignauia, aut praua calliditas, ut meis laboribus tuti essent, armis abstinuit, acerbissimas poenas soluunt. Ptolemaeus pretio diem belli prolatat: Cretenses impugnati semel iam, neque finem, nisi excidio, habituri.

bituri. equidem, cum mihi ob ipsorum interna mala dilata proelia magis, quàm pacem datam intelligerem; abnuente Tigrane, qui mea dicta sero probat, te remoto procul, omnibus alijs obnoxijs, rursus tamen bellum cepit: Marcumq. Cottá Romanum ducem apud Chalcedona terra fudi, mari exsui classe pulcherrima: apud Cyzicum magno cum exercitu in obsidione moranti frumentum defuit, nullo circum adnitente: simul hiems mari prohibebat. ita sine ui hostium regredi coactus in patrium regnum, naufragijs apud Parum, & Heracleam militum optimos cum classibus amisi. restituto deinde apud Cabira exercitu, & uarijs inter me, atque Lucullum proelijs, inopia rursus ambos incessit. illi suberat regnum Ariobarzanis bello intactum: ego, uastatis circum omnibus locis, in Armeniam concessi: sicutiq. Romani non me, sed morem suum omnia regna subuertendi, quia multitudinem arctis locis pugna prohibuere, imprudentiam Tigrani ? pro uictoria ostentant. nunc quaeso considera, nobis oppressis, utrum firmiorem te ad resistendum, an finem belli futurum putes? Scio equidem, tibi magnas opes uirorum, armorum, & auri esse: & ea re a nobis ad societatem, ab illis ad praedam peteris. ceterum consilium est, Tigranis regno integro, meis militibus, procul ab domo, paruo labore per nostra corpora bellum conficere: quando neque uincere, neque uinci sine tuo periculo possumus.

mus. an ignoras Romanos, postquam ad Occidentem pergentibus finem Oceanus fecit, arma huc conuertisse? neque quidquam a principio, nisi partum habere, domum, coniuges, agros, imperium, conuenas, olim sine patria, sine parentibus, peste conditos orbis terrarum: quibus non humana ulla, neque diuina obstant, quin socios, amicos, procul iuxtaq. sitos inopes, potentesq. trahant, excidantque; omniaque, et maxime regna hostilia ducant. namque pauci libertatem, pars magna iustos dominos uolunt: nos suspecti sumus aemuli, & in tempore uindices affuturi. Tu uero, cui Seleucia maxima urbium, regnumq. Persidis inclytis diuitijs est, quid ab illis, nisi dolum in praesens, & postea bellum exspectas? Romani arma in omnes habent, acerrima in eos, quibus uictis spolia maxima sunt: audendo, & fallendo, & bella ex bellis ferendo magni facti. per hunc morem extinguent omnia, aut occident: quod difficile non est, si tu Mesopotamia, nos Armenia circumgredimur: exercitus sine frumento, sine auxilijs: fortuna autem nostris uitijs adhuc incolumis. teq. illa fama sequetur, auxilio profectum magnis regibus, latrones gentium oppressisse. quod uti facias moneo, hortorque, neu malis pernicie nostra tuum imperium prolatare, quàm societate uictor fieri.

AD C. CAESAREM DE REP. ORDINANDA.

P OPVLVS R. antea obtinebat regna, atque imperia, fortunam dono dare, item alia, quae per mortales auide cupiũtur: quia & apud indignos ſaepe erant quaſi per libidinem data: neque cuiquam incorrupta permanſerant. ſed res docuit id uerum eſſe, quod in carminibus Appius ait, Fabrum eſſe ſuae quemque fortunae: atque in te maxime, qui tamtum alios praetergreſſus es, ut prius defeſſi ſint homines laudando facta tua, quàm tu laude digna faciendo. ceterum ut fabricata, ſic uirtute parta, quàm magna induſtria haberi decet: ne incuria deformentur, aut corruant infirmata. nemo enim alteri imperium uolens concedit: & quamuis nouus, atque clemens ſit, qui plus poteſt, tamen, quia malo eſſe licet, formidatur. id euenit, quia plerique rerum potentes peruerſe conſulunt: & eo ſe munitiores putant, quo illi, quibus imperitant, nequiores fuere. at contra id eniti decet: cum ipſe bonus, atque ſtrenuus ſis, uti quam optimis imperites. nam peſſimus quiſque aſperrime rectorem. ſed tibi hoc grauius eſt, quàm ante omnibus te armis parta componere. bellum aliorum pace mollius geſſiſti: ad hoc uictores praedam petunt, uicti ciues ſunt. inter has difficultates

eua-

euadendum eſt tibi, atque in poſterum firmanda resp. non armis modo, neque aduerſum hoſtes, ſed, quod multo maius multoq. aſperius eſt, bonis pacis artibus. ergo omnes magna mediocriq. ſapientia res huc uocat: quae quiſque optima poteſt, uti dicāt. ac mihi ſic uidetur: qualicumque modo tu uictoriam compoſueris, ita alia omnia futura. ſed iam quo melius, faciliusq. conſtituas, paucis, quae me animus monet, accipe. Bellum tibi fuit Imperator cum homine claro, magnis opibus, auido potentiae, maiore fortuna, quàm, ſapientia: quem ſecuti ſunt pauci, per ſuam iniuriam tibi inimici: item quos affinitas, aut alia neceſſitudo traxit. nam particeps dominationis neque fuit quiſquam: neque, ſi pati potuiſſet, orbis terrarum bello concuſſus foret. cetera multitudo uulgi more magis, quàm iudicio, poſt alius alium, quaſi prudentiorem ſecuti. Per idem tempus maledictis iniquorū occupandae reip. in ſpem adducti homines, quibus omnia probro, ac luxuria polluta erant, concurrere in caſtra tua: & aperte quietis mortem, rapinas, poſtremo omnia, quae corruptus animus iubebat, minitari. ex queis magna pars, ubi neque creditum condonare, neque te ciuibus, ſicuti hoſtibus, uti uident, defluxere. pauci reſtitere, quibus ma ius otium in caſtris, quàm Romae futurum erat: tamta uis creditorum impendebat. ſed ob eaſdem cauſſas immane dictu eſt, quamti, & quàm

multi mortales postea ad Pompeium discesserint: eoq. per omne tempus belli quasi sacro, atque inspoliato fano debitores usi. Igitur quoniam tibi uictori de bello, atque pace agitandum est: hoc uti ciuiliter deponas, illa ut quamiustissima, & diuturna sit: de te ipso primum, quia compositurus es, quod optimum factu est, existima. equidem ego cuncta imperia crudelia, magis acerba, quàm diuturna arbitror: neque quemquam a multis metuendum esse, quin ad eum ex multis formido recidat: eam uitam bellum aeternum, & anceps gerere: quoniam neque aduersus, neque ab tergo, aut lateribus tutus sis, semper in periculo, aut metu agites. contra, qui benignitate, & clementia imperium temperauere, his laeta & candida omnia uisa, etiam hostes aequiores, quàm alijs ciues. an qui me his dictis corruptorem uictoriae tuae, nimisq. in uictos bona uoluntate praedicent? scilicet quòd ea, quae externis nationibus, natura hostibus, nosq. maioresq. nostri saepe tribuere, ea ciuibus danda arbitror: neque barbaro ritu caede caedem, & sanguine sanguinem expiandum. an illa, quae paullo ante hoc bellum in Cn. Pompeium uictoriamq. Syllanam increpabantur, obliuio abstulit? interfecit Domitium, Carbonem, Brutum, alios item non armatos, neque in proelio belli iure, sed postea supplices per summum scelus interfectos: plebem Romanam in uilla publica pecoris modo conscissam.

heu

heu quàm illa occulta ciuium funera, & repentinae caedes, in parentum, aut liberorum sinum fuga, mulierum & puerorum, uastatio domorum: ante partam a te uictoriam omnia saeua, atque crudelia erant. ad quae te illi ijdem hortantur: & scilicet id certatum esse utriusque uestrum arbitrio, iniuriae ut fierent: neque receptam, sed captam a te remp. & ea caussa exercitus stipendijs confectis optimos, & ueterrimos omnium, aduersum fratres, parentesq. alij liberos armis contendere: ut ex alienis malis deterrimi mortales uentri, atque profundae libidini sumptus quaererent: atque essent opprobria uictoriae, quorum flagitijs commacularetur bonorum laus. neque enim te praeterire puto, quali quisque eorum more, aut modestia, etiam tum dubia uictoria, sese gesserit: quoq. modo in belli administratione scorta, aut conuiuia exercuerint nonnulli; quorum aetas ne per otium quidem tales uoluptates sine dedecore attigerit. De bello satis dictum. de pace firmanda, quoniam tuque, & omnes tui agitatis: primum id, quaeso, considera, quale id sit de quo consultas: ita, bonis, malisq. dimotis, patenti uia ad uerum perges. Ego sic existimo, quoniam orta omnia intereunt, qua tempestate urbi Romanae fatum excidij aduentarit, ciues cum ciuibus manus conserturos, ita defessos, & exangues regi, aut nationi praedae futuros. aliter non orbis terrarum, neque cunctae gentes conglobatae

batae mouere, aut contundere queunt hoc imperium. firmanda igitur sunt concordiae bona, & discordiae mala expellenda. id ita eueniet, si sumptum, & rapinarum licentiam dempseris; non ad uetera instituta reuocans, quae iam pridem corruptis moribus ludibrio sunt; sed si suam cuique rem familiarem, & finem sumptuum statueris. quoniam is incessit mos, ut homines adolescentuli sua, atque aliena consumere, nihil libidini, atque alijs rogantibus denegare, pulcherrimum putent: eam uirtutem, & magnitudinem animi, pudorem, atque modestiam pro secordia aestimét. ergo animus ferox praua uia ingressus, ubi consueta non suppetunt, fertur accensus in socios modo, modo in ciues: mouet composita, & res nouas ueteribus acquirit. quare tollendus foenerator in posterum, uti suas quisque res curemus. ea uera, atque simplex uia est, magistratum populo, non creditori gerere: & magnitudinem animi in addendo, non demendo reip. ostendere. atque ego scio, quàm aspera haec res in principio futura sit, praesertim ijs, qui se in uictoria licentius, liberiusque, quàm arctius futurós credebát: quorum si saluti potius, quàm libidini consules, illosq. nosq. & socios in pace firma constitues. si eadem studia, artesq. iuuentuti erunt: nae ista egregia tua fama simul cum urbe Roma breui concidet. postremo sapientes pacis caussa bellum gerunt; laborem spe otij sustentant. nisi illam firmam

mam efficis, uinci, an uicisse quid retulit? quare capesse per deos remp. & omnia aspera, uti soles, peruade. namque aut tu mederi potes; aut omittenda est cura omnibus. neque quisquam te ad crudeles poenas, aut acerba iudicia inuocat, quibus ciuitas uastatur magis, quàm corrigitur; sed ut prauas artes, malasq. libidines ab iuuentute prohibeas. ea uero clementia erit, consuluisse, ne immerito ciues patria expellerentur, retinuisse ab stultitia, & falsis uoluptatibus; pacem, concordiamq. stabiliuisse: non, si flagitijs obsecutus, delicta perpessus, praesens gaudium cum mox futuro malo concesseris. ac mihi animus, quibus rebus alij timent, maxime erectus est, negotij magnitudine: & quia tibi terrae, & maria simul omnia componenda sunt, (quippe res paruas tantum ingenium attingere nequit) magnae curae magna merces est. igitur prouideas oportet, ut plebs, largitionibus, & publico frumento corrupta, habeat negotia sua, quibus ab malo publico detineatur: iuuentus probitati, & industriae, non sumptibus, neque diuitijs studeat. id ita eueniet, si pecuniae, quae maxima omnium pernicies est, usum atque dedecus dempseris. nam saepe ego cum animo meo reputans, quibus quisque rebus clarissimi uiri magnitudinem inuenisset, quae res populos natioues ue magnis auctoribus auxissent, ac deinde quibus caussis amplissima regna, & imperia corruissent: eadem semper bona atque mala repe-
riebam,

riebam, omnesq́. uictores diuitias contempsisse, & uictos cupiuisse. neque aliter quisquam extollere sese, & diuina mortalis attingere potest, nisi, omissis pecuniae, & corporis gaudijs, animo indulgens, non assentando, neque concupita praebendo peruersam gratiam gratificans, sed in labore, patientia, bonisq́. praeceptis, & factis fortibus exercitando. nam domum, aut uillam exstruere, eamq́. signis, aulaeis, alijsq́. operibus exornare, & omnia potius, quàm semet uisendum efficere: id est, non diuitias decori habere, sed ipsum illis flagitio esse. porro ij, quibus bis die uentrem onerare, nullam noctem sine scorto quiescere mos est; ubi animum, quem dominari decebat, seruitio oppressere, nequaquam eo postea hebeti, atque claudo pro exercitio uti uolunt. nam imprudentia pleraque & se praecipitant. uerum haec, & omnia mala pariter cum honore pecuniae desinent, si neque magistratus, neque alia uulgo cupienda uenalia erunt. ad hoc prouidendum est, quonam modo Italia, atque prouinciae tutiores sint: id quod factu haud obscurum est. nam ijdem omnia uastant, suas deserendo domos, & per iniuriam alienas occupando. item ne, uti adhuc, militia iniusta, aut inaequalis sit: cum alij triginta, pars nullum stipendium faciet: & frumentum id, quod antea praemium ignauiae fuit, per municipia, & colonias illis dare conueniet, cum stipendijs emeritis domos reuerterint. Quae reip. necessaria, tibiq́.

biq. glorioſa ratus ſum, quàm pauciſſimis abſolui. non peius uidetur pauca nunc de facto meo diſſerere. plerique mortales ad iudicandum ſatis ingenij habent, aut ſimulant: uerumtamen ad reprehendenda aliena facta, aut dicta ardet omnibus animus. uix ſatis apertũ os, aut lingua prompta uidetur, quae dicta pectore euoluat: quibus me ſubiectum haud paenitet, magis reticuiſſe pigeret. nam ſiue hac, ſeu meliore alia uia perget: a me quidem pro uirili parte dictum, & adiutum fuerit. Reliquum eſt, optare, uti quae tibi placuerint, ea dij immortales approbent, beneq. euenire ſinant.

AD C. CAESAREM ORATIO DE REPVBLICA ORDINANDA.

SCIO ego quàm difficile, atque asperum factu sit, consilium dare regi, aut imperatori, postremo cuiquam mortali, cuius opes in excelso sunt: quippe cum & illis consultorum copiae adsint: neque de futuro quisquam satis callidus, satisq. prudens sit. quinetiam saepe praua magis, quàm bona, consilia prospere eueniunt: quia plerasque res fortuna ex libidine sua agitat. Sed mihi studium fuit adolescentulo rempub. capescere: atque in ea cognoscenda multam, magnamq. curam habui: non ita ut magistratum modo caperem, quem multi malis artibus adepti erant: sed etiam ut rempublicam domi, militiæque, quamtumq. armis, uiris, opulentia posset, cognitum habuerim. itaque mihi multa cum animo agitanti consilium fuit, famam modestiamq. meam post tuam dignitatem habere, &, cuius rei lubet, periculum facere, dum quid tibi ex eo gloriae accederet. idq. non temere, aut ex fortuna tua decreui: sed quia in te praeter ceteras, artem unam egregie mirabilem cõperi, semper tibi maiorem in aduersis, quàm in secundis rebus animum esse. sed per ceteros mortales illa res clarior est, quòd & prius defessi sunt homines lau-

laudando, atque admirando munificentiam tuam, quàm tu faciundo, quae gloria digna essent. equidem mihi decretum est, nihil tam ex alto reperiri posse, quod non cogitanti tibi in promptu sit. neque ego, quae uisa sunt, de republica tibi scripsi, quia mihi consilium, atque ingenium meum amplius aequo probaretur: sed inter labores militiae, interq. proelia, uictorias, imperium, statui admonendum te de negotijs urbanis. namque, tibi si id modo in pectore consilij est, ut te ab inimicorum impetu uindices, quoque modo contra aduersum consulem beneficia populi retineas: indigna uirtute tua cogites. sin in te ille animus est, qui iam a principio nobilitatis factionem disturbauit, plebem Rom. ex graui seruitute in libertatem restituit, in praetura inimicorum arma inermis disiecit, domi militiaeq. tamta, & tam praeclara facinora fecit, ut ne inimici quidem queri quidquam audeant, nisi de magnitudine tua: quin accipe tu ea, quae dicam de summa reipublicae: quae profecto aut tu uera inuenies, aut certe haud procul a uero. sed quoniam Cn. Pompeius aut animi prauitate, aut quia nihil maluit, quàm quod tibi obesset, ita lapsus est, ut hostibus tela in manus iaceret: quibus ille rebus rempublicam conturbauit, eisdem tibi restituenda est. Primum omnium summam potestatem moderandi, de uectigalibus, sumptibus, iudicijs, senatoribus paucis tradidit plebes Romana, cuius antea summa potestas erat;

neque

* neque his quidem legibus in seruitute reliquit iudicia, tametsi sicut antea tribus ordinibus tradita sunt: tamen ijdem illi factiosi regunt, dant, adimunt, quae lubet: innocentes circumueniunt: suos ad honorem extollunt. non facinus, non probrum, aut flagitium obstat, quo minus magistratus capiant: quod commodum est, trahunt, rapiunt: postremo, tamquam urbe capta, libidine, ac licentia sua pro legibus utuntur. ac me quidem mediocris dolor angeret, si uirtute partam uictoriam more suo per seruitium exercerent. sed homines inertissimi, quorum omnis uis, uirtusq. in lingua sita est, forte, atque alterius secordia dominationem oblatam insolentes agitant. nam quae seditio, aut dissensio ciuilis tot tamq. illustres familias ab stirpe euertit? aut quorum umquam uictoria animus tam praeceps, tamq. immoderatus fuit? L. Sylla, cui omnia in uictoria lege belli licuerunt, tametsi a Sulpicio hostium partes muniri intelligebat, tamen, paucis interfectis, ceteros beneficio, quàm metu, retinere maluit. at hercule nunc cum Catone, L. Domitio, ceterisq. eiusdem factionis, quadraginta senatores, multi praeterea cũ spe bona adolescẽtes, sicuti hostiae mactati sunt: cum interea importunissima genera hominum tot miserorum ciuium sanguine satiari nequiuerint: non orbi liberi, non parentes exacta aetate, non gemitus uirorum, luctus mulierum immanem eorum animum inflexit: quin, acerbius in dies male

le faciundo, ac dicundo, dignitate alios, alios ciuitate euersum irent. nam quid ego de te dicam, cuius contumeliam homines ignauissimi uita sua commutare uolunt? Scilicet neque illis tamtae uoluptati est (tametsi insperantibus accidit) dominatio, quamto maerori tua dignitas: qui optatius habent ex tua calamitate periculum libertatis facere, quàm per te populi R. imperium maximum ex magno fieri. quo magis tibi etiam atque etiam animo prospiciendum est, quonam modo rem stabilias, communiasque: mihi quidem quae mens suppetit, eloqui non dubitabo. ceterum tui erit ingenij probare, quae uera, atque utilia factu putes. in duas partes ego ciuitatem diuisam arbitror, sicut a maioribus accepi, in patres, & plebem. antea in patribus summa auctoritas erat, uis multo maxima in plebe. itaque saepius in ciuitate secessio fuit: semperque nobilitatis opes diminutae sunt, & ius populi amplificatum. sed plebes eo libere agitabat, quia nullius potentia super leges erat: neque diuitijs, aut superbia, sed bona fama, factisque fortibus nobilis ignobilem anteibat: humillimus quisque in armis, aut militia', nullius honestae rei egens, satis sibi, satisq. patriae erat. sed, ubi eos paullatim expulsos agris, inertia, atque inopia incertas domos habere subegit: coepere alienas opes petere, libertatem suam cum repub. uenalem habere. ita paullatim populus, qui dominus erat, & cunctis gentibus imperitabat,

ritabat, dilapsus est: & pro communi imperio, priuatam sibi quisque seruitutem peperit. haec igitur multitudo primum malis moribus imbuta, deinde in artes, uitasq. uarias dispalata, nullo modo inter se congruens, parum mihi quidem idonea uidetur ad capessendam remp. ceterum, additis nouis ciuibus, magna me spes tenet, fore, ut omnes expergiscantur ad libertatem: quippe cum illis libertatis retinendae, tum his seruitutis amittendae cura orietur. hos ego censeo permistos cum ueteribus nouos in colonijs constituas. ita et res militaris opulentior erit: et plebes bonis negotijs impedita, malum publicum facere desinet. sed non inscius, neque imprudens sum, & quae mea res agetur; quae saeuitia, quae ue tempestates hominum nobilium futurae sint, cum indignabuntur omnia funditus misceri, antiquis ciuibus hanc seruitutem imponi, regnum denique ex libera ciuitate futurum, ubi unius munere multitudo ingens in ciuitatem peruenerit. equidem ego sic apud animum meum statuo, malum facinus in se committere, qui incommodo reip. gratiam sibi conciliet. ubi bonum publicum, etiam priuatim usui est: id uero dubitare aggredi, secordiae, atque ignauiae duco. M. Liuio Druso semper consilium fuit, in tribunatu summa ope niti pro nobilitate: neque ullam rem in principio agere intendit, nisi illi auctores fierent homines factiosi, quibus dolus, atque malitia fide cariora erant. ubi intellexerunt, per unum hominem

maximum beneficium multis mortalibus dari: uidelicet & sibi quisque conscius, malo atque infido animo esse: de M. Liuio Druso iuxta, ac de se, existimarunt. itaque metu, ne per tamtam gratiam solus rerum potiretur, contra eam nixi, sua ipsius consilia disturbauerunt. quo tibi imperator maiore cura fideq. amici, & multa praesidia paranda sunt. hostem aduersum deprimere strenuo homini haud difficile est: occulta pericula neque facere, neque uitare, bonis in promptu est. igitur ubi eos in ciuitatem adduxeris, quoniam quidem renouata plebs erit, in ea re maxime animum exercitato, ut colantur boni mores: concordia inter ueteres, & nouos coalescat. sed multo maximum bonum patriae, ciuibus, tibi, liberis, postremo humanae genti pepereris, si studium pecuniae aut sustuleris, aut, quoad res feret, minueris. aliter neque priuata res, neque publica, neque domi, neque militiae regi potest. Nam ubi cupido diuitiarum inuasit, neque disciplina, neque artes bonae, neque ingenium ullum satis pollet: quin animus magis, aut minus mature, postremo tamen succumbit. saepe iam audiui, qui reges, quae ciuitates, & nationes per opulentiam magna imperia amiserint, quae per uirtutem inopes ceperant. id adeo haud mirandum est. Nam ubi bonus deteriorem diuitijs magis clarum, magisq. acceptũ uidet, primo aestuat, multaq. in pectore uoluit: sed ubi gloria honorem

magis in dies, uirtutem opulentia uincit: animus ad uoluptatem a uero deficit. Quippe gloria industria alitur: ubi eam dempſeris, ipſa per ſe uirtus amara, atque aſpera eſt. poſtremo, ubi diuitiae clarae habentur, ibi omnia bona uilia ſunt, fides, probitas, pudor, pudicitia. Nam ad uirtutem una, & ardua uia eſt: ad pecuniam, qua cuique lubet, nititur: & malis, & bonis rebus ea creatur. ergo in primis auctoritatem pecuniae demito: neque de capite, neque de honore ex copijs quiſquam magis, aut minus iudicauerit; ſi neque praetor, neque conſul ex opulentia, uerum ex dignitate creetur. ſed de magiſtratu facile populi iudicium fit. iudices a paucis probari regnum eſt: ex pecunia legi inhoneſtum. quare omnes primae claſſis iudicare placet, ſed numero plures, quã iudicant. neque Rhodios, neque alias ciuitates umquam ſuorum iudiciorum paenituit: ubi promiſcue diues, & pauper, ut cuique ſors tulit, de maximis rebus iuxta, ac de minimis diſceptat. ſed de magiſtratibus creandis haud mihi quidẽ abſurde placet lex, quam C. Gracchus in tribunatu promulgauerat; ut ex confuſis quinque claſſibus ſorte centuriae uocarẽtur: ita coaequati dignitate, pecunia, uirtute anteire alius alium properabit. nec ego magna remedia contra diuitias ſtatuo. Nam perinde omnes res laudantur, atque appetũtur, ut earum rerum uſus eſt: malitia praemijs exercetur. ubi ea dempſeris, nemo omnium gratuito malus eſt. ceterum

terum auaritia bellua fera, immanis, intoleranda est: quò intendit, oppida, agros, fana, atque domos uastat: diuina cum humanis permiscet: neque exercitus, neque moenia obstant, quo minus ui sua penetret: fama, pudicitia, liberis, patria, atque parentibus cunctos mortales spoliat. uerum si pecuniae decus ademeris: magna illa uis auaritiae facile bonis moribus uincetur. atque haec ita sese habere tametsi omnes aequi, atque iniqui memorent: tamen tibi cum factione nobilitatis haud mediocriter certandum est: cuius si dolum caueris, alia omnia in procliui erunt. nam hi, si uirtute satis ualerent, magis aemuli bonorum, quàm inuidi essent. quia desidia, & inertia, & stupor eos, atque torpedo inuasi: strepunt, obtrectant, alienam famam suum dedecus existimant. sed quid ego plura, quasi de ignotis memorent? M. Bibuli fortitudo, atque animi uis in consulatum erupit: hebes lingua, magis malus, quàm callidus ingenio. quid ille audeat, cui consulatus maximum imperium maximo dedecori fuit? An L. Domitij magna uis est, cuius nullum membrum a flagitio, aut facinore uacat? lingua uana, manus cruentae, pedes fugaces; quae honeste nominari nequeunt, inhonestissima. unius tamen M. Catonis ingenium uersutum, loquax, callidum haud contemno. parantur haec disciplina Graecorum. sed uirtus, uigilantia, labos apud Graecos nulla sunt. quippe, cum domi libertatem suam per in-

ertiam amiserint; censes ne eorum praeceptis imperium haberi posse? reliqui de factione sunt inertissimi nobiles: in quibus, sicut instituto, praeter nomen nihil est additamenti. L. Postumius, & M. Fauonius mihi uidentur, quasi magnae nauis superuacua onera esse, ubi salui peruenire uisi sunt: si quid aduersi coortum est, de illis potissimum iactura fit: quia pretij minimi sunt. Quoniam nunc, ut mihi uideor, de plebe renouanda, corrigendaq. disserui: de senatu, quae tibi agenda uidentur, dicam. Postquam mihi aetas, ingeniumq. adoleuit, haud ferme armis, atque equis corpus exercui: sed animum in litteris, quòd natura firmus erat in laboribus, habui. atque ego in ea uita multa legendo, atque audiendo ita comperi, omnia regna, ciuitates, nationes usque eò prosperum imperium habuisse, dum apud eos uera consilia ualuerunt: ubicumque gratia, timor, uoluptas ea corrupere, post paullo imminutae opes, deinde ademptum imperium, postremo seruitus imposita est. equidem ego sic apud animum meum statuo, cuicumque in sua ciuitate amplior, illustriorq. locus, quàm alijs est, ei magnam curam esse reip. nam ceteris salua urbe tamtummodo libertas tuta est: qui per uirtutem sibi diuitias, decus, honorem pepererunt: ubi paullum inclinata respub. agitari coepit, multipliciter animus curis, atque laboribus fatigatur: aut gloriam, aut libertatem, aut rem familiarem defensat: omnibus

bus locis adest, festinat: quamto in secundis rebus florentior fuit, tamto in aduersis asperius, magisq. anxie agitat. igitur ubi plebs senatui, sicut corpus animo obedit, eiusq. consilia exequitur: patres consilio ualere decet, populo superuacanea est calliditas. itaque maiores nostri, cum bellis asperrimis premerentur, equis, uiris, pecunia amissa, numquam defessi sunt armati de imperio certare: non inopia aerarij, non uis hostium, non aduersa res ingentem eorum animum subegit, quin quae uirtute ceperant, simul cum anima retinerent. atque ea magis fortibus consilijs, quàm bonis proelijs patrata sunt. quippe apud illos una resp. erat, ei consulebant, factio contra hostes parabatur: corpus, , atque ingenium patriae, non suae quisque potentiae exercitabat. at hoc tempore contra homines nobiles, quorum animos secordia, atque ignauia inuasit, ignari laboris, hostium, militiae, domi factione instructi, per superbiam cunctis gentibus moderantur. itaque patres, quorum consilio antea dubia resp. stabiliebatur, oppressi ex aliena libidine huc, atque illuc fluctuantes agitantur: interdum alia, deinde alia decernunt: uti eorum, qui dominantur, simultas, ac arrogantia fert, ita bonum, malumq. publicum existimant. quòd si aut libertas aequa omnium, aut sententia obscurior esset, maioribus opibus resp. & minus potens nobilitas esset. sed quoniam coaequari gratiam omnium, difficile est: quippe cum illis

maiorum uirtus partam reliquerit gloriam, dignitatem, clientelas: cetera multitudo pleraque inscia, sit sententia eorum a metu libera. ita occulto sibi quisque alterius potentia carior erit. libertas iuxta bonis & malis, strenuis, & ignauis optabilis est. uerum eam plerique metu deserunt. stultissimi mortales, quod in certamine dubium est, quorsum accidat, id per inertiam in se, quasi uicti, recipiunt. igitur duabus rebus confirmari posse senatum puto: si numero auctus per tabellam sententiam feret. tabella obtentui erit, quo magis animo libero facere audeat: in multitudine, et praesidij plus, & usus amplior est. nam fere his tempestatibus, alij iudicijs publicis, alij priuati suis atque amicorum negotijs implicati, haud sane reip. consilijs adfuerunt: neque eos magis occupatio, quàm superba imperia distinuere. homines nobiles cum paucis senatorijs, quos additamenta factionis habent, quaecũque libuit probare, reprehendere, decernere, eaq́. uti libido tulit, facere. uerum ubi, numero senatorum aucto, per tabellam sententiae dicentur, illi superbiam suam dimittét, ubi ijs obediendum erit, quibus antea crudelissime imperitabant. forsitan imperator perlectis litteris, decernes, quem numerum senatorum fieri placeat; quoq́. modo in multa, & uaria officia distribuatur. & quoniam iudicia primae classis mittenda putem, quae descriptio, qui numerus in quoque genere futurus sit, ea mihi omnia generatim de-

scri-

ſcribere haud difficile factu fuit: ſed prius laborandum uiſum eſt de ſumma conſilij: idq́. tibi probandum uerum eſſe. ſi hoc itinere uti decreueris, cetera in promptu erunt. uolo ego conſilium meum prudens, maximeq́. uſui eſſe. nam ubicumque tibi res proſpere cedet, ibi mihi bona fama eueniet.
Sed me illa magis cupido exercet, ut quocumque modo, & quamprimum reſp. adiuuetur. libertatem gloria clariorem habeo. atque ego te oro, hortorq́ue, ne clariſſimus imperator, Gallica gente ſubacta, populi R. ſummum, atque inuictum imperium tabeſcere ueſtutate, ac per ſummam ſecordiam dilabi patiaris. profecto, ſi id accidat, neque tibi nox, neque dies curam animi ſedauerit: quin in ſomnijs excitus furibundus, atque amens alienata mente feraris. namque mihi pro uero conſtat, omnium mortalium uitam diuino numine inuiſi: neque bonum, neque malum facinus cuiuſquam pro nihilo haberi: ſed ex natura diuerſa praemia bonos, malosq́. ſequi. interea forte ea tardius procedunt: ſuus cuique animus ex conſciẽtia ſpem praebet. quod ſi tecum patria, atque parentes poſſent loqui, ſcilicet haec tibi dicerent. O Caeſar, nos te genuimus fortiſſimi uiri in optima urbe decus, praeſidiumq́. nobis, hoſtibus terrorẽ: quae multis laboribus, & periculis ceperamus, ea tibi naſcenti cum anima ſimul tradidimus, patriá maximam in terris, domum familiamq́. in patria clariſſimam, praeterea bonas artes, honeſtas diuitias,

tias, postremo omnia honestamenta pacis, & praemia belli. pro his amplissimis beneficijs, non flagitium a te neque malum facinus petimus, sed uti libertatem euersam restituas. quare patrata, profecto per gentes omnes fama uirtutis tuae uolitabit. namque hac tempestate, tametsi domi, militiaeq. praeclara facinora egisti, tamen gloria tua cum multis uiris fortibus aequalis est: si uero urbẽ amplissimo nomine, & maximo imperio prope iam ab occasu restitueris, quis te clarior, quis maior in terris fuerit? quippe si morbo iam, aut fato huic imperio secus accidat: cui dubium est, quin per orbem terrarum uastitas, bella, caedes, oriantur? quòd si tibi bona libido fuerit, patriae, parentibus gratificandi: postero tempore, rep. restituta, super omnes mortales gloria agnita, tuaq. unius mors uita clarior erit. nam uiuos interdum fortuna, saepe inuidia fatigat: ubi anima naturae cessit, demptis obtrectatoribus ipsa se uirtus magis, magisq. extollit. Quae mihi utilissima factu uisa sunt, quaeq. tibi usui fore credidi, quàm paucissimis potui, perscripsi. ceterum deos immortales obtestor, ut, quocumque modo ages, ea res tibi, reiq. pub. prospere eueniat.

PORCII LATRONIS DECLAMATIO CONTRA L. SERGIVM CATILINAM.

SI QVID *precibus apud deos immortales, sanctissimi iudices, uobiscum aliquando ualuissemus, iamdudum & poti-remur rep. nostra florentissima, & ciues nostros haberemus tum studiosos rerum gerendarum, tum patriae simul, ac uirtutis amantissimos: idq́. temporis eximia laetitia frueremur, cum rationes omnes dicendi nostras in laudem summorum, atque optimorum ciuium consumendas esse uideremus. nihil enim statuimus animo dignius nec auctoritate maiorum, nec opinione populari, quàm in eo genere uersari forensis exercitationis, quae canere laudes egregias summorum hominum posset, atque animos inflammare nostrae ciuitatis ad imitandum. uerum dicendi uoluptas olim sapientissimo uiro M. Catoni plane contigerit, necnon & Galbae, Scipioni, Gracchis, Porcinae, Crasso, atque Antonio, summis atque ornatissimis oratoribus: quorum tempora, singulari praestantia uirtutis, ac studio paene incredibili pulcherrimarum artiũ floruerunt. nobiscum uero sententia nostra bene ageretur, si modo tamtum abessemus ab illa modestia temporum, atque hominum, nec incidissemus in atrocissimos reip. fluctus, ac miserandam tem-*

temporum calamitatem. Marco siquidem Catoni, & Scipioni coaetaneo suo, monumentis immortalibus huius urbis, & sine dubio clarissimis luminibus temporum suorum, de legibus dicendum erat, de institutis maiorum, de gloria militari, persaepe de laudibus, ac uictorijs. nobis uero, qui deuenimus in hanc truculentam temporum condicionem, sublata est omnis gratia dicendi, atque interceptus locus omnis aut iucundissimi sermonis, aut conciliandae beneuolentiae popularis. nam si quando uox nostra, siue a foro, siue a curia desideratur, dicendum est perpetuo nobis aut de taeterrimis huius patriae calamitatibus, aut de nefarijs oppressionibus ciuium, aut de perditae iuuentutis nunc impudicitia flagitiosa, nunc ignauia singulari. quare pestium quamta in dies redundatio est, uos estis testimonio iudices, quorum aures calluerunt assiduitate paene quotidiana, copiaque incredibili ciuilium controuersiarum. Diximus equidem paucis ante diebus, ut probe meminisse potestis, de L. Glabrionis immanitate, atque audacia, furiosissimi hominis, & sine dubio crudelissimi: cuius in senatu sica pridie deprehẽsa est, qua M. Papirium, lucem omnis patriciae dignitatis, extinguere moliebatur. nunc uero dicendum est de L. Catilinae sceleratissima mente, atque inusitata nequitia, quam nuper, in omnium ciuium perniciem, stragemq. redundaturam, dij immortales in auctorem sceleris, tũ benignitate sua, tum consulari

ſulari uigilia, retorſerunt. quaeſo igitur, iudices, diligenter attendite, remq́. cognoſcite barbaram crudelitate, periculo uero & calamitate reipub. pernicioſiſſimam. Lucius ſiquidem Catilina non ignobili genere praeditus, neque infima uirtute, ſi dotes egregias, tum fortunae, tum corporis ad dignitatem urbis, non ad perniciem conferre ſtatuiſſet, remp. nuper ex atrociſſimis bellorum ciuiliū uulneribus paulliſper reſpirantem nouis inſidijs opprimere conatus eſt. quid exhorruiſtis, iudices? non modo opprimere conatus eſt, ſed crudeliſſime uexare: non uexare tamtum, ſed inuadito quodam genere feritatis extinguere. manum ad id compa rat, diuerſam quidem genere, ſed magnitudine ſceleris, uitaeq́. ſimilitudine paene eadem: quam exacerbatam continua penuria rei familiaris, & ob id deſiderio praedae mirabiliter flagrantem, illecebrae ſibi facillime conciliauerunt. conſilia nefarij facinoris in ampliſſimi ciuis M. Laecae domo decoquebantur: ad eam greges confluebant perditorum adoleſcentium, quorum hic familiaritatem eximiam conſecutus fuerat, conciliatam partim aſſuetudine ſtupri, partim genere quodam nefariae largitionis. adhibiti ſunt & coetus barbarorum hominum, nobilitati non ſolum magnitudine, & ſumma aeris alieni, uerum etiam conſuetu dine, ac ſtudio turpiſſimarum rerum. nec aliae mu liebres ab eo coetu religioſo, nocturno, prorſus ab fuiſſe indicatae ſunt. nulla denique portenta urbis,

bis, nullae finitimarum regionum pestes repertae sunt, quae non denotatae solertissime per hunc, per magnitudinem inopiae facillime concitatae, repente deuolauerint in aream ipsam nefariae, atque flagitiosae coniurationis. Ratio consiliorum fuit, ut Saturnalibus proxime futuris, uniuersi cum armis ad ipsius Laecae domũ praesto forẽt: ibiq. dato signo collaberẽtur omnes, partim ad diripiendã, inflammandamq. urbẽ, partim ad trucidandum senatũ, partim ad eos conficiendos, qui praesidiũ urbi ferre uoluissent; Catilinã interim omnes et ducem, & imperatorẽ appellarent. Audistis iudices satis euidenter, ut arbitror, consiliũ sceleratissimi hominis Catilinae, reiq. indignissimae miserabilẽ ac detestabilem crudelitatem: nunc uero audienda caussa est, agnoscẽdaeq. faces, quibus ille flagrauit ad cupiditatẽ huiusmodi scelerati facinoris obeundã. quas si plane comprobatas uobis, ut arbitror, planeq. illustratas euidentibus signis attulero: nihil erit impedimento, quin hostem reip. crudelissimum, atque infestissimum summis supplicijs, summis cruciatibus multandum, ac mactandum esse iubeatis. Tria, iudices, sententia mea, scelerata, crudelia, flagitiosa, inuadita, quae mentem Catilinæ semper immoderatam, semperq. nouis rebus studentem, ad exitium patriae commouerunt, nunc dicenda sunt. primum, ratio quaedam tristis simultatis: qua ductus, uniuersum senatum ex memoria repulsae consulatus capitaliter fuit semper in-

insectatus. secundo, rabies quaedam temerariae ambitionis, sitiens immodicae gloriae, prorsusq. inflammata perpetua quadam, & singulari cupiditate dominandi. postremo, coetus infames turpissimorum hominum, non modo fatigati diuturno malo demesticae necessitatis, uerum etiam imbuti flagitijs, ac consuetudine scelerum, sempiterna comite, & genitrice pessimarum cupiditatum. quod genus hominum Catilinam suum, etiam dormientem, è somno facillime excitare uoluisset. his autem ostensis breuiter, saneq. confutatis, quae pro defensione flagitiorum suorum nostri aduersarij dicenda esse putauerunt, finem adesse uobis intelligetis. Bello Mithridatico iudices longissimo quidem omnium, & sine dubio post Punicum periculosissimo, cum diutius in senatu de eligendo imperatore dubitatum fuisset, planeq. omnes ambigerent, quis nam sagacissimo regi sagacissimus noster imperator opponeretur: Catilinam inter omnes competitores, incredibili quadam ambitionis magnitudine deflagrantem, omnes senatoriae sententiae reiecerunt. eo telo percussus adeo Catilina fuit, ut postea nullam omiserit neque perturbandae curiae, neque insectandi senatus occasioné. uidebat namque detestandam cupiditatem suam, illo superstite, numquam in eum locum peruenturam, de quo illam pridem uniuersae omnium uoces eijciendam esse putauissent. uoluebat item animo summas uitae necessitates; quibus exsuere se

posse

posse arbitrabatur, si qua ratione praeclaris magistratibus aspirasset. nunc illas uero magis ac magis instauratas quotidie intelligebat: quandoquidem inspicerent omnes, uitae suae rationes ea sententia iugulatas prorsus extitisse, ac, quicquid increpuisset ulterius, metuendam esse consularem uigiliam, metuendum esse iudicium senatoriae auctoritatis. hanc uero speciem, ita exanguem, ita consternatam consuetudo erexit uitae prauissimae ad omne facinus, neque otij sui patiens, neque alieni. Qualis eius uita fuerit, etsi praeclare conscientia publica teneatur: huic tamen illustrandae seu patefaciendae testes indubitati uideri possunt ij, qui sacrarium illud libidinum colere, atque obseruare consueuerunt. quae nugae, dij immortales? quae portenta scelerum? qui libidinum gurgites? quae sentinae flagitiosorum? uerum is rumor sparsus est de moribus Catilinae, eaq. gentium opinio peruagata, quatenus existimem uoces ipsas publicas non hominum esse, sed oraculi potius nuncupandas. famam uero popularem, a maioribus nostris saepenumero accepimus, neque temere umquam nascituram esse, neque temere occasuram. decus illud egregium corporis non ad dignitatem nominis, ac gloriae, sicuti par erat humani nobilissima familia nato, sed, uti latro perditissimus, ad omne genus flagitij conferendum fuisse semper arbitratus est. uires ad stuporem hominum praeclarae, atque inusitatae perpetua uoluptatum intempe-

temperantia sunt labefactatae. flos pueritiae uetustissimae ad intuentium iucunditatem, cui non libidini patuit flagitiosae iuuentutis? aut quam turpitudinis notam non subeũdam ultro, atque accersendam esse cogitauit? lux illa uero praeclari, atque excellentis ingenij, quam omnes diuinam semper, & singularem, atque inusitatam penitus esse arbitrabantur; nonne inter foedissimas uoluptatum sordes restincta est? omitto pestis huius impurissimas uoces, mollitiem scenicam, obtuitus impudicos, blanditias muliebres, & omnem denique copiam non mediocrium uitiorum sub illa frontis erudita simul, atque insigni pulchritudine delitescentem. praetereo mentem illius plus quàm gladiatoriam, sitim incredibilem humani cruoris, mirum inconstantiae genus: uultum nunc demissum, nunc alacrem, nunc anhelantem scelus, nunc gratia meretricia florescentem: summum pecuniae desiderium, summam simul prodigalitatem: contemptum incredibilem omnium bonorum, itemq. eximiam cum summis, atque ornatissimis ciuibus familiaritatem. nihil enim fuit isto monstro uersipellius, aut mutabilius hominum memoria: ita ut res diuersissimae saepenumero uideantur in eodem ingenio, tamquam in sentina quadam taeterrima, simul redundare. quis igitur dubitandum esse putauerit, hominem praeditum huiusce institutione uitae, remotissimum ab omni genere humanitatis, perfacile sese taeterrimo cuique,

atque immanissimo facinori fuisse accommodatu rum? Fontem aperuimus, iudices, omnium Catilinae morum, atque omnis consuetudinis, unde illi demanauisse uim istam praeclaram consiliorum facillime intelligendum est: nunc uidendum est, spem atrocissimi sceleris unde illi subministratam fuisse iudicemus. Cum hic itaque secum repeteret memoria miserandam ignominiam comitiorum, turpesq. angustias afflictae rei familiaris, simulq. intueretur, uel sibi uiuendum, ac moriendum fore cum turpitudine summa, uel senatum nullum esse oportere: de ratione tollendi ipsius primum cogitare coepit. nam illo deleto, sine dubio intelligebat, uiam latissimam libidinibus suis continuo patere. uertit itaque oculos ad innumerabilem copiam iuuentutis, qua dies, ac noctes stipabatur in exercenda consuetudine suarum cupiditatum. cum putauit manum ipsam hominum, tamquam hastam ualidissimam furoris sui facillime sibi accommodari posse, quam contorqueret in omnium nostrum ruinam, atque interemptionem: ut quam cognouerat educatam uitae prauissimae institutis, imbutam saepenumero sanguine miserorum ciuiũ, ardentem incredibili desiderio praedae, sibi uero mira familiaritate conciliatam. genus est hominum uehementer exercitatum ferro, atque inopia, duabus rebus ad omne genus facinoris paratissimum: quod quidem ego ciuitati nostrae, maxime debilitatae bellis ciuilibus, atque afflictae magnitudine

calamitatum, magnopere pertimescendum esse iudico. nihil enim illis praeter spem, atque animam fortuna reseruauit: alteram ad differendam uitae necessitatem, alteram ad liuorem suum magnifice accommodatum. nihil illis contemptibilius: quos siquidem rudimenta uitae traducta, in hac tenuissima re deposita nunc in gladiatorijs muneribus, nunc alia facinoris atrocitate partim ad omne scelus, partim ad omnem patientiam erudierunt. uerum hae pestes, sententia mea quo fuerint abiectiores, eo magis extimescendas esse reor, tamquam perpetuo seditionum ciuilium, ac rerum nouandarum auidissimas: siue quia uoluptatem capiant ex maerore sociae calamitatis: siue quia ciuitatum uersutiam, mutabilitatem rerum suarum portendi quodammodo arbitrantur. hi sunt quidem, quos in foro quotidie in oculis ciuium calamistratos, ac uestibus collucentes passim obuolitare cernimus, fortunas omnium popularium, atque otium ciuitatis luminibus consignantes: qui non modo arrecti permanent ad opportunitaté cuiuspiam praesentis commodi, uerum etiam gestiunt ad opinionem speratae utilitatis. Si feras quidem omnis generis, quo magis attenuatae fuerint penuria edendi, eo magis praecipites, atque effraenatas ruere in perniciem uidemus: quid hanc desperatorum colluuiem ieiunam, sitientem facultatum nostrarum, quo impetu, qua ue strage ruituram esse creditis, aut debacchaturam, si se carceribus

emiserit? cum illae ratione careant, atque intelligentia: hi uero non absint penitus ab ipsa facultate intelligendi. Grauissimi quidem sunt morsus irritatae necessitatis. dij immortales, quae clades ab illa feritate hominum: quae genera flagitiorum emanauissent, si nocturnus iste imperator quasi quasdam rapidissimas belluas in urbis penates immittere potuisset? horret animus iudices, ea cogitatione complecti, quae miseri pertulissemus, si sopor oculos consulares detinuisset. restinguenda est itaque flamma nobis scelerata, & atrox: dú adhuc uelata cineribus, ac sopita, facultas restinguendi leuissime data est: ne, cum omnia comprehenderit (quod immortales dij penitus auertant) nos frustra postmodum furibundam, atque exsultantem restinguere cupiamus. neque rectorem nauis audiendum prorsus existimo, in ipso maerore calamitosae tempestatis, quam illi fugere facillime licuisset, consurgentem primo, sibiq́ue, ac rebus suis naufragium minitantem: neque item gubernatorem urbis in ipso excidio, & calamitate ciuitatis, quam impendentem prius ipse consilio suo, suaq́. prudentia sustinere quodam modo, ac propulsare potuisset. Serae sunt hominum lamentationes, prorsusq́. uituperandae, quas occupatas in ijs lugendis cernimus, quae uitio suo, desidiaq́. contigerunt. Callicratidi Lacedaemoniorum duci, cum ornatissimam, cui praeerat, classem funditus amisisset propter immoderatam gloriae

cupiditatem, nihil ad eam restituendam nouissima consilij ratio suffragata est; quam ita seruare poterat, si modo in statione continuisset. Terentio Varroni sempiternum dedecus, atque immortale monumentum erũt flagitiosae turpitudinis deletae ad Cannas temeritate sua pulcherrimae Romanorum legiones: quae seruatae periculosissimo tempore reip. sine dubio fuissent, & robur eximiũ pulcherrimae urbis, & perpetuum decus consularis prudentiae, disciplinaeq́. militaris. recte itaque maiores nostri summis laudibus efferendi sunt, qui Sp. Melium, qui Gracchos, qui Manlium Capitolinum, qui Drusum, qui Saturninum, fortissimos homines, & reip. saepenumero non mediocriter opitulatos, quòd deuenissent in affectae tyrannidis suspicionem, morte multandos esse putauerunt. nec Sp. Melio fauor amplissimus ciuitatis, nec Gracchis aui sui Scipionis clarissimi uiri memoria, nec Manlio celeberrima gloria Capitolij liberati, nec Druso sanctissimi sui penates, nec Saturnino ius sacrosanctae dignitatis auxiliata est. quid ita? quia necem paucorum, aut unius hominis, calamitati publicae maiores nostri semper anteponendam esse putauerunt. quid? genus crudelitatis eximium non sunt arbitrati, ciues eos perimere, summisq́. affligere supplicijs, quorum in remp. persaepe clarissima beneficiorum genera extitissent? minime. quid ita? quia nullum satis dignum supplicij genus in eos consumi posse opinabantur,

bantur, qui patriae ſuae libertatem opprimere ſtatuiſſent: nec illos ciues eſſe iudicauerunt, quos abieciſſe rationem patriae caritatis intuerentur. at contra, eos, qui tales interemiſſent, non modo dici, atque appellari ciues, ut eſſent, ſtatuebát, ſed afficiendos fore immortalibus donis, ac ſempiternae hominum memoriae conſecrandos. Quid enim poteſt indignius dici, quàm uitam a patria ſuſceptam ad illius perniciem calamitatemq. conferre? quid fingi ſceleratius, quàm eorum poenas, ac crudeliſſimam ſeruitutem excogitare, quos iiſdem moenibus, ac tectis conſtitutos eaedem leges, atque eadem uiuendi ratio continuiſſet? quid denique poteſt intolerabilius exiſtimari, quàm inferre delubris deorum immortalium, ac facultatibus noſtris, illinc ſceleratas faces, hinc acerbiſſimas expilationes? haec qui curauerunt, iudices, aut qui tentauerunt, numquam ego alienos ab hoſtibus, aut diſſimiles feritati beſtiarum exiſtimabo. Vidimus de ſpe perficiendi nefarij facinoris: uidendum eſt de loco, quam latebram commodiſſimam & tutiſſimam egregijs artifex delegit, cum contegendae conſpirationi ſuae, tum armis omnibus eius artificij comprehendendis: ne forſan temere domum nobiliſſimi ciuis, atque opulentiſſimi M. Laecae delectam eſſe iudicetis. primum homo delectus eſt huiuſmodi nefarijs cupiditatibus affinis, quo participe ſemper uſus fuerat conſiliorum ſuorum, adiutore taeterrimarum libidinum, ſocio

maxi-

maximorum periculorum: cui spectato frequenter in difficillimis rebus, summam huiusmodi atrocissimi mali tuto committi posse, facillime sibi pollicebatur. praeterea domum sibi diligendá esse iudicabat, solitudine locorum desertam, & ab omni frequentia populi remotissimam, quae scilicet uoces cõiurationis tutissime continere posset. contulit igitur sese in ipsam M. Laecae domum, remotam ab omni celebritate, constipatam multitudine arbusculárum, & ab omni suspicione prodendi facinoris non mediocriter abhorrentem. quos uero tetenderit ibi coniurationis laqueos, aut quas catenas scelerum conflauerit nobis, ac facultatibus nostris, Saturnalium dies patefactura fuerat, nisi primum benignitate deorum immortalium, deinde uigilantia consulari, nefariae sicae de manibus latronũ excidissent. nullas amplius tendiculas pertimescamus ab execrabili monstro, nullas insidias ab hoste taeterrimo. tenetur fera: nec, si uiri estis, decli natura est telum ipsum sacrosanctae uestrae auctoritatis. Ne ue Catilina nescias, uigilantissimos cõsules habere rempub. te, quocumque ueneris, quocumque abieris, diligentia nostra circumseptum teneri: quid hesterna nocte conciunculis tuis agitatum sit, licet mecum recognoscas. Cum ad M. Laecam uenisses, cum uno ex fidelissimis commilitonibus tuis ad multam noctem; teq́. in interiorem una cum illo cubiculi partem recepisses, tamquam in sacrarium memorabile cupiditatum uestrarum:

repente de Laeca sciscitari coepisti, num quis ex coniuratis aduenisset: cum subito Lentulus, ac Cethegus, taeterrima capita maleficiorum omnium, furibundi, atque alacres irruperunt, moxq́. ingressi uociferare coeperunt: quid agis Catilina? cur uoluptates nostras diutius remoraris? praesto sunt Saturnalia nobis otiosis, atque oscitantibus, quem unum diem saepenumero nuncupare solitus es euersorem superbissimi ordinis, fugatorem aerumnarum nostrarum, lucem ac principem uniuersae nostrae dignitatis. num in gerẽdis negotijs ignoras sequendas esse temporum opportunitates? & in occasione rerum desidiam, ac tarditatem omnem quamdiligentissime fugiendam? mutabilissimae quidem sunt deorum uoluntates: & fortunam, cum abire permiseris, frustra postmodum discedentem, ac fugientem sis imploraturus. talia uero conquerentem tu paucis pro re subsecutus, Aquilam argenteam proferri continuo iussisti, praeclaram hauspicem, ac gubernatricem furoris tui futuram. testor noctem ipsam, impiarum molitionum tuarum consciam ac testem, nihil ex ijs me fugisse, quae clandestini uestri conatus agitauerunt. perpauca satis attigisse fuerit, ne solitudine in ipsa latibulorum tuorum, cum ora uulgi plane deuitauisses, fefellisse te crederes diligentiam pariter, atque industriam consularem. Linquo telorum innumerabilem, atque inexcogitatam copiam, quam in ijsdem furialibus antris con-

constipandam, atque occultandam fore curauisti: mitto litteras manu tua scriptas, diuersis municipijs reddendas, quo furori tuo succurrere, atque opitulari uellent, transeo rem illam simillimam prodigio, cum mane, isto iam coacto senatu, redundantibusq. subsellijs, serius in senatum praeter consuetudinem uenisses: quòd nulli non oculi te senatorũ statim consignarunt ingredientem, demisso uultu, pallore terribili, luminibus errantibus, ac facie praeseferente nescio quid inusitatae crudelitatis. praeterea Saturnalibus proxime futuris rem adoriri placuit, quo die ciuitas omnis feriata publico edicto conferre sese in montem Auentinum, ac rusticari quodam modo solita est: cum tu manum furoris tui diligenter armatam, atque instructam primum ad caedem senatus, ac consulum, deinde ad occupandam Capitolij arcem munitissimam fueras immissurus: atque his perfectis, daturus operam cum direptioni publicae, tum inflammandis aedibus, atque his trucidandis, qui remp. defendere uoluissent. Videtis, iudices, lucem clarissimam rationum, quam ego profecto censeo nullis inuolucris tenebrarum suarum obruturos esse, nec M. Laecã praeclaram sedem, atque officinã taeterrimae coniurationis, nec ipsum detestabile caput, atque obscenum artificem Catilinam. cumq. haec omnia constent, animaduertendum est pariter uno maleficij genere Catilinam non modo deos, ac patriam, uerum etiam mores, leges, consuetudinem

nem

nem urbis, atque instituta maiorum uiolasse. primum XII tabulis cautum esse cognoscimus, ne quis in urbe coetus nocturnos agitaret: deinde lege Gabinia promulgatum, qui coitiones ullas clandestinas in urbe conflauisset, more maiorum, capitali supplicio multaretur. de te itaque Catilina sciscitor, tun' coetus istos commilitonum tuorum contra praecepta XII tabulis cõtra leges nostras, contra uero senatus, ac plebis auctoritatem noctu cogendos esse putauisti? deinde quaero, si quando in lucem sepulcrales istae conciunculae tuae prodissent, quid responsurus fuisses senatui? quid consulibus? aut quid uiris optimis, atque amantissimis patriae? quid leges igitur nostras uiolas Catilina? quid senatus auctoritati contradicis? aequum enim est instituta maiorum, atque edicta grauissimi, sanctissimiq́. ordinis, quia perstringere uesania tua non es ueritus, ea restituas, ac sarcias supplicij tui memorabili animaduersione. Manlius Torquatus filium suum summa & singulari uirtute adolescentem, quòd is in hostem contra mandatum patrium dimicasset, uictorem acriter percuti securi iussit: nos uero te tam temerario ausu tendentem contra mandata senatus, contra uniuersae Romanae reip. maiestatem Catilina perferemus? maiores olim nostri, sapientissimi homines, & sine dubio grauissimi, num leges e Graecia per legatos suos accersendas esse putauerunt, quibus hanc imperij magnitudiuem perpetuo stabilirent,

rent, ut tu homo recens, ſeueritate illarum cum barbatulis tuis abutereris? non ita uiſum Carthaginienſibus accepimus, in Hannone ſuo morti condemnando, fortiſſimo, ac triumphali uiro, quòd is edicto ſenatus minus obtemperauiſſe putaretur. non ita placuit Athenienſibus, urbi ſine dubio doctiſſimae, atque eruditiſſimae, cum e Sicilia, belloq. grauiſſimo reuocandum eſſe Alcibiadem ſtatuerunt, ſummum & ſingularem imperatorem, quem iuberent expiare ſupplicio ſuo leges uiolatae religionis. non ita denique a maioribus noſtris iudicatum eſt, cohortibus exoletorum tuorum ſententia mea longe anteponendis, cum L. Sulpicium, conſulari familia ſummoq. ingenio uirum, propter exiguam notam libidinoſae ſuſpicionis cenſuerunt remouendum e ſenatu, multosq. dies in uinculis habendum eſſe putauerunt. uos uero, iudices, Catilinam non modo leges noſtras, atque auctoritatem ſenatus crudeliter labefactantem, uerum etiam uniuerſos ciues ad perniciem ferro, flammaq. deuocantem, impune perferetis? Iacet homo proſtratus euentu maximarum molitionum: ut qui conatus ſuos conſcientia ueſtra patefactos atque illuſtratos cernat, neque contentos fuiſſe ſeu ſuperſtitione cruenti ſacramenti, ſeu tenebris nocturnis, ſeu ſolitudine locorum maxima, & ſingulari. Contundite igitur, contundite iudices genus iſtud inauditi furoris: comprimite hominem geſtientem effraenata temeritate, flagrantem inu-

ſitatis

sitatis cupiditatibus, furentem incredibili superbia, spe nouandarum rerum mirabiliter inflammatum. quin etiam rem ipsam publicam non modo euentu crudelissimae calamitatis, uerum etiam metu, ac suspicione liberate. Diximus quidem sufficienter de senatoria simultate L. Catilinae, capite ac fonte sceleratae coniurationis: resq. omnes complexi sumus, quas aluisse furorem illum ac primum excitauisse iudicauimus: nunc uidendum est de ratione ambitionis taeterrima, atque exitiabili, qua deflagrauisse perpetuo Catilinam superiori diuisione demonstrauimus. Cupiditates equidem plurimas in illo monstro calamitosas, ac nefarias omnes persaepe iudices animaduerti, libidinē unam perniciosissimam in primis conspicere uisus sum temerariae cuiusdam atque inconsideratae ambitionis: qua duce properasse, nec ullo studio umquam consciscendarum opum, nec ullo desiderio dignitatum abstinuisse reputatus est. putabat enim se frustra nobilissimo genere natum, frustra uirtutes eximias corporis, atque animi consecutum fuisse, ni omnia diuina, atque humana truculentissimo genere cupiditatis inquinauisset: quosq. cernebat excellere Romae praestantia quadam dignitatis, beatissimos eos esse, & sine dubio dijs aequiparandos fore arbitrabatur. id genus uesanae cogitationis hominem suapte natura praecipitem, atque inconsideratum compulit in abominādas, ac nefarias uitae cupiditates. isq. nuper co-

mitijs

mitijs consularibus, quamdoquidem suffragia curiae propter impendentem metum Parthici belli, diligenter enucleata sunt, quas non adijt senatorum uoces? aut quos ciuium consessus, partim pecunia, partim obseruationibus non obeundos suppliciter, ac contaminandos esse iudicauit? nulli tamẽ ad dignitatem gradus, neque insanienti, neque anhelanti bono candidato patuerunt. Eadem ratio sceleratae libidinis illum ad maiorem uim scelerum paullo ante concitauerat. Pisonem meministis egregia uirtute adolescentem, nisi & idem cupiditatibus obtemperare consueuisset, calamitosam sibi, ac multis in urbe seditionem excitauisse: cuius insigni familiaritate atque amicitia Catilinam usum fuisse, nemo est qui nesciat: nec modo coniunxisse se temerario iuueni, uerum etiã illum de successu rerum suarum non mediocriter trepidantem, in audacia simul, ac sententia confirmasse, cum se illi uigilantissimum socium, ac satellitem fidelissimum regendae, gubernandaeq. coniurationis fore polliceretur. quòd si uotis sceleratorum hominum successus aspirassent, quamta strage ciuium creditis, aut quamto diluuio facultatum urbanarum ruituram fuisse detestabilem horum, atque execrandam impietatem? uelem horum, atque execrandam impietatem? uerum ij caelites, quorum auspicijs princeps, ac parens huius urbis Romulus pulcherrimi imperij Romani fundamenta iecit, tristissimam cladem, ac conatus perditos nece adolescentis interceperunt.

Pisone

Pisone mortuo conquieuisse Catilinam dicemus, aut incepti temerarij paenituisse? non modo non paenituit, nec requiescendum fuisse arbitratus est; sed rursus alio furori accessit. non consueuerat animus, perpetuis cupiditatum flagitijs exercitatus, prima destitutione fortunae refrigescere, ac consternari: sed uix sepulta memoria Pisonianae coniurationis, L. Sidicinum adeptus est, potentissimum quidem hominem, ac tunc furentem singulari studio rerum nouandarum. uerum ea fax incendij rursum benignitate deorum immortalium, summaq. uirtute consulum restincta est. non obdormiscit tamen Catilina, his destitutus euentis uigiliarum suarum; sed rnrsus saeuit immanior; & quam remp. seruitio non potuerat obruere, destrangulandam penitus, ac tollendam cogitauit; sceleratus in omnem urbem, quam toties insidijs appetiuisset; sceleratissimus uero in patriam, cuius extant in illum summa, & commemoranda monumenta beneficiorum. reminiscere quaeso Catilina, reminiscere ferrum illum scelestum, atque illas nefarias faces, quas istis sanctissimis penatibus, atque isti pulcherrimae patriae minitaris, nõ ad oppugnandam urbem, neque ad eam concremandam tibi datas fuisse, sed potius ad salutem ciuiũ, dignitatem imperij, libertatisq. nostrae defensionem. Per deos immortales oro te Catilina, si patria tecum his uocibus uteretur, quid esses illi quaeso responsurus? Ego te paruulum Catilina cum in

primis

primis ornatissimo genere gentis nasci uoluissem, deinde summis dotibus exornassem, tum corporis, tum animi: tum duabus rebus instituendum putaui, ferro, ac flamma: quibus esset parata tibi facultas tum amplificandi imperij mei, tum defendendae publicae libertatis. quid eam uim armorum in uiscera nostra torques? aut quid conuertis in exitium ciuium meorum institutam diligentia mea, meisq. rationibus eruditam dimicandi facultatē? maiores contra tui summis a me beneficijs, atque honoribus aucti, pro magnitudine susceptarum dignitatū pulcherrimas in urbe saepenumero leges, pro praestantia beneficiorum clarissimas ex hostibus uictorias referre consueuerunt: tu mihi luctus acerbissimos paras pro summa copia beneficiorum meorum, tu caedes ciuium, tu domorum incendia, tu uexationes uirginum, tu uastitatem urbis, tu genus atrocissimae seruitutis. O crudelissimum hominum genus, & ab omni penitus humanitate derelictum. tu studio flagras eius urbis euertendae, quam nec Carthaginiensium astutissimi doli, nec Numantinorum eximiae uires, nec Graecorum erudita, & praeclara ingenia labefactare, obscurareq. potuerunt? quod si citentur hi populi rursum diuinitus, atque istae urbes redeant in statum uetustissimae dignitatis: certe non ipso scelere tuo quidquam in me crudelius, nec quidquam magis extimescendum molituras fuisse praedicabunt. sed ad te redeo. Temperarem ego memet mihi, cursumq.

iſtum uiolentae orationis forſitan reuocandum eſſe iudicarem tum ab odio tuo, tum ab ipſa dicendi acerbitate, ſi quem in te ſenſum patriae caritatis aſpicerem, aut ullo te pacto poſſe arbitrarer ſceleratam iſtam mentem relinquere. ſed id genus eſt cupiditatum tuarum, ut reſtinguendarum forſan rationem aliquam conſequi poſſis, ſanandarum nullam. nec te prius amiſſurum peruerſitatem iſtá animi puto, quàm uitam amiſeris. Vellem reuiuiſceres Ahala Seruili: non exſpectaremus ſenten tiam iudicum: neque abuteremur maieſtate ſenatus, atque auctoritare populi R. ſed magnitudinem tanti flagitij ſanguine tuo ſtatim expiauiſſes. nam de ſenatus uoluntate nihil ambigimus. modo non impediretur legibus, repente profecto fueras poenas impietatis tuae digniſſimas laturus. Vtinam deorum immortalium munere iudices mentem atque animum huius introſpiceremus: ne qua uobis fieret puniendi dubitatio, qui tamtum ſcelerum ingenio conflauiſſet. uideretis enim mentem anhelantem triſtiſſimum genus minarum, mentem debacchantem inaudita feritate, furentem incredibili ueſania, ſitientem cruoris urbani, praedae auidiſſimam, uobis, atque omnibus ferro flammaq. minitantem. Catilinam uobis demonſtrauimus, iudices, irritatum perſaepe repulſis comitiali bus nullas uocum, aut ſuffragiorum corruptelas fuiſſe praetergreſſum: deinde nullis rationibus infractum ac perterritum de perſeuerantia ſcelerum

rum

rum suorum destitisse. quibus animaduertere sane potestis, quamta semper immanitate laborauerit ambitionis. superest nouissima pars diuisionis, grex ipse sodalium Catilinae truculentus, atque amens: cuius in manu non exiguam rationem fuisse diximus excitandae coniurationis. Lētulus siquidem, & Cethegus, terribilia portenta nostrae ciuitatis, furiaeq. uel certissimae populi R. multa de magnitudine sua in ipsis concionibus, multa de dignitate imperij sui futuri palam praedicare consueuerunt, tamquam si deorum immortalium concilio interfuissent. primum Lentulus in libris Sibyllinis nescio quid perspexisse se praedicabat, quod uiri acutissimi, atque peritissimi L. Cornelius, ac Cn. Piso, custodes publicarum caeremoniarum, nequaquam prospicere potuerunt. lucem namque ait nescio quam de domo Cornelia quomdam prodituram fore, quae gloria nominis sui Romanum imperium simul & complexura sit, & illustratura: eoq́. genere uaticinij dignitatem suam portendi fataliter putauit: planeq. opinatur fati sui rationē in ipsa latebra Sibyllinae diuinationis, tamquam in equo Troiano, delitescere. ego uero Sibyllam sine dubio sapientissimam mulierem fuisse iudico, uisamq́. idoneam dijs immortalibus, cui singularem quamdam uim diuinandi concederent: uerum illam deliram penitus, ac prorsus caecam fuisse affirmarem, si quam spem dignitatis in hac crudelissima peste reposuisset. si quid tamen ceci-

nisse uisa est, quod ad Corneliam gentem pertinere uideretur, uim omnem illius diuinationis in uno L. Sylla consumptam fuisse iudicemus, cuius paullo ante resp. sensit & crudelissimam simul, & amplissimam potestatem. nec ego deos immortales huic imperio tam infestos esse reor, neque a salute populi Romani tam abhorrentes, ut homini dementissimo regnum concederent huius sanctissimae, atque optimae ciuitatis. Syllam profecto crudelitas uicit: at ipse maximarum laudem uirtutum, & rei militaris summam, ac singularē gloriam consecutus est. Lentulum uero nullae uictoriae nostrae ciuitati, nullum studium armorum, nulla praestantia uirtutis, aut ingenij commendauit. quae uero non tabernae potius, aut qui non greges infamium hominum Sibyllinum istum principem concelebrarunt? nam uitam eius commemorare non est necesse, uersatam semper in obeundis libidinibus, ac societate turpissimorum hominum nobilitatam. nihil in eo sanguinis auiti, nihil industriae Romanae, nihil splendoris domestici, nihil auitae frugalitatis. fingite uobis iudices, fingite dignitatem huius hominis tum florentem amplissimo magistratu, tum omnibus populi Romani muneribus exornatam. quamtum, quaeso, sanguinis ciuilis in foro, in curia redundaturum esse creditis? aut quamtam uim libidinis, atque impudicitiae per omnium ciuium cubicula demanaturam? Profecto dignitate fretus ea, quae priuatus concupiuisset,

piuiſſet, ſine dubio conſequeretur: ferretur amẽs in omnia: nec ullae rationes conſiliorum, aut pudoris, nec ulla ſtudia humanitatis refraenarent praecipitem, atque incitatum curſum uetuſtae crudelitatis. Cethegus, inferior nobilitate, atque ingenio, uehementia furoris longe immanior, parum a Lentuli ſomnio diſcedere uiſus eſt: uerum inſaniam leuiſſimae opinionis modeſtiore loquendi ratione contegere uelle uidetur. genus eſt idem tamen furoris, eademq́. ratio concelebratae diuinationis. tales hi ſcelerum artifices, amboq́. concitati ad euertendam rempub. partim a ueſana ſpe uaticinij commemorati, partim a nefaria ſcelerum aſſiduitate, Catilinam offenderunt nouis rebus ſtudentem: cuius praeſidio, conſilioq́. cupiditates ſuas ita iuuari poſſe facillime crediderunt, ſi uiro ſociorum copioſiſſimo ſeſe coniunxiſſent. eſt enim in illo monſtro, ſicuti paullo ante tetigimus, uis eximia facetiarum, & ratio quaedam adumbrata uirtutum, facilis ad comprehendendum omnium hominum familiaritates. Hunc igitur Catilinam adepti Cethegus, ac Lentulus, & ipſi lenocinijs ſuis inſignes, ad omne genus beneuolentiae ſubeundum deflagrare coeperunt admirabili quadam cupiditate ſeu diripiendae urbis, ſeu potiundae dominationis. Hae ſunt iudices huius nefarij facinoris abominandae faces: hi ſunt crudeles igniculi, quibus exarſiſſe Catilinae ferocem animum facillime credendum eſt. talibus initijs con-

ſociati principes nefandae coniurationis, manum exiguam deſperatorum hominum, atque obſcenae iuuentutis pedetentim coegerunt: coactam, quid uellent, edocuerunt: edoctam, pari cupiditate ſceleris inflammauerunt: inflammatam denique pepulerunt, ut in omnium noſtrum facultates, ac uitam facillime conſpirarent. Furias iſtas audiſtis iudices, commodiſſimas, ac paratas non modo ad uiuos commouendos in omne facinus, uerum etiá ad mortuos ex ipſo Erebo, medijsq́. buſtis excitandos. reperti ſunt tamen atrociſſimi ſceleris patroni, quiq́. immanitatem deteſtandae rei tum contegere uerbis, tum excuſare conati ſunt. L. Hortenſius, uir eximia caritate reip. ſummisq́. ornamentis praeditus & ſcientiae, & moderationis, nequaquam omnia credéda eſſe dicit: iubetq́. grauiſſimis hominibus facilitatem iudiciorum diligenter eſſe continendam. primum affirmat Catilinam in perpetua cuſtodia ſenatus extitiſſe: denique numquam ferme diſceſſiſſe a latere P. Caepionis nobiliſſimi ciuis, atque integerrimi uiri: ita ut lepide dicat, diſſeparationi eorum neque ſolem orientem umquam, neque occidentem interueniſſe. credo equidem ſapientiſſimum hominem Hortenſium (ut eſt innocentia ſingulari, ſummaq́. uirtute) cuncta ipſa, quae grauiſſime ſimul, atque ornatiſſime complexus eſt, ita uera eſſe, ſicuti dixerit, exiſtimare. ſed longe graditur a ſententia mea. Quaero igitur de te L. Hortenſi, teq́. obte-

ſtor,

ſtor, atque obſecro per ipſum ius uetuſtiſſimae noſtrae familiaritatis: ſi L. Catilinam conſtat dies omnes, omniũ ciuium conſcientia, ſiue in foro, ſiue in turmis agere; nunc ſtipatum cateruis exoletorũ ſuorum, nunc uero gladiatorijs agminibus per ora uulgi palam obuolitare: ſi manifeſtum eſt noctes omnes aut in luſtris ſcortorũ, aut in antris M. Laecae ducere, uiri, tuo iudicio, non abhorrentis a reip. caritate: quid eſt, quòd illum obuerſatum dicas in perpetua cuſtodia, atque oculis ſenatorum? niſi forte cuſtodiam ſenatoriam uocas, uel exiguã moram ipſius curiae conſilijs obeundis. Quod uero pertinet ad ipſius Caepionis familiaritatem aſſiduam, beneuolentiamq. ſingularem: nihil eſt, quod inſimulationi noſtrae derogandum eſſe iudicetis. diximus enim ſuperius, ingenij Catilinae miros atque occultiſſimos eſſe receſſus, nec qui cognoſci, ſeu perluſtrari facillime poſſent. uigent enim in illa clade res diuerſiſſimae pariter, continentia, & libido. nihil illo perſaepe affixius ad colenda bonorum conſortia; nihil ſolertius ad illis inſidiandum: nihil illius munificentia inſignius, nihil auidius rapacitate: nihil acutius conſilio, nihil temeritate contemptibilius. quae cum ita ſint, Caepionem admirabimur in tamtis uiarum ambagibus errauiſſe? me, me, inquam, fateor, iudices, uetuſtiſſima quadam familiaritate Catilinae coniunctum, perſaepe delirauiſſe, miris perplexionibus illius, neque umquam certi quidquam in illo

ingenio comprehendere potuisse. nihil igitur erit miri, si uirum integerrimum Caepionem uersutissimi hominis doli, atque inconstantissimi mores fefellerunt. non erit itaque neque prudentiae tuae, neque grauitatis, Hortensi, candidissimam opem humanitatis tuae, summamq. dicendi copiam sontibus ipsis polliceri, aut quam bestiam irretitam iudicio tenemus, dissolutam, atque exultantem reip. immittere. quod te numquam commissurum fuisse arbitrarer, nisi, qui me mores, iidem te Catilinae sine dubio fefellerunt. Satis ostentatas uobis putamus iudices tum rationes periculi nostri, tum huius immanissimi sceleris atrocitatem. nam si odio senatus maximo Catilinam arsisse demonstrauimus: si rationes uitae suae ueteres, ac nouas in exercitatione taeterrimaurm libidinum collocatas: si spem perficiendi sceleris homini prosequentissimo inimicitiarum: si denique locorum, ac temporis opportunitates extitisse: praeterea si rabiem quamdam ambitionis in illo fuisse diximus: si nullam potestatem referendarum libidinum, aut ullum paenitentiae locum: postremo si copiam innumerabilem desperatae iuuentutis cum illo coniunctam fuisse patefecimus: & eam simul ostendimus suopte ingenio furentem incredibili audacia, summaq́. cupiditate prodendae, ac uexandae urbis inflammatam: quid erit iudices, quòd dubitetis de liberanda patria, deq́. ulciscenda crudelissimi sceleris immanitate? nouistis enim facinus inauditum

omnium

omnium hominum memoria, facinus atrox, superbum, nefarium, perniciosum, remotissimum ab omni humanitate, lege, consuetudine: cuius acerbitatem si minus animo bene perspexistis, quaeso, mecum diligenter attendite. Scelus illud iudices euersionem nefariam moliebatur amplissimae nostrae dignitatis, interitum crudelissimum senatorij ordinis, caedem communem omnium bonorum. huius sceleris libido reposita erat in diripiédis omnium ciuium facultatibus, atque opprimenda urbis libertate: huic sceleri parabantur taeterrimae coniugum, ac liberorum nostrorum uexationes: in hac scelere uersabantur denique faces inferédae penatibus nostris, expilationes aedium, stupra uirginum Vestalium, luctus, ac maeror miserabilis uniuersae ciuitatis. quae si uobis, ut sunt, indigna, atque intolerabilia uidentur: non iniquũ erit auctores horum malorum multare taeterrimis supplicijs, clademq. omnium crudelissimam e uisceribus reip. propulsare. tenetis exempla maiorum atque omnium gentiũ auctoritatem, qui semper summas, ac singulares poenas in eo genere hominum consumendas esse putauerunt, qui rationes habuissent aut prodendae patriae, aut opprimédae publicae libertatis. nihil igitur erit impedimento, quin audaciam crudelissimi hominis Catilinae crudelissimo genere suppliciorum expietis: ut ultionem ex illorum cruciatibus, ac poenis capiat resp. quorum erat conflagratura manibus, nisi

nisi sanctissimi imperij R. custodes, ac uindices dij immortales nefarijs uotis obstitissent. credite iudices, hodierno die consurrexisse uniuersam urbem, conspecturam ex iudicio uestro, planeq. animaduersuram, quid in posterum de salute sua, deq. facultatibus suis sperandum sit: credite item, uim uniuersam flagitiosae iuuentutis aut hodierno Catilinae supplicio simul conficiendam fore, aut illius liberatione laetam, atque exultantem non multo post in omnium nostrum perniciem una cum illo celerrime consurrecturam. agitur siquidem hodierna uestra sententia de salute huius pulcherrimae atque optimae ciuitatis, de stabilitate imperij Romani, de legum incolumitate, de libertate ciuium, de pudicitia liberorum, ac coniugum uestrarum. huius enim pestis idem scelus erat, ut non grassaturum per capita paucorum, sed, tamquam atrocissima uis ueneni, per omne corpus urbis demanaturum. quod scelus, aut quam pestem si uindicandum esse censebitis, ut reor, & resp. desiderat: putate profecto deos immortales, & in primis Capitolinum Iouem, sempiternum custodem, ac uindicem huius imperij, pro liberatis eorum templis, ac caeremonijs gratias nobis amplissimas esse redituros: putate pariter idem facturam esse curiam, pro defensa consulum uita, seruataq. senatorij ordinis dignitate: putate matronas urbis, ac liberos nostros, ob seruatam pudicitiam, supplices, ac congratulantes uniuersos

ad

ad genua ueſtra ſeſe obuerſaturos fore : putate uirgines Veſtales, atque ipſam maieſtatem ampliſſimi numinis, ob liberationem ſuam, ſumma uobis laetitia congratulaturam : putate denique ciues omnes, ob retentam uitam, ac libertatem ſuam, penates publicos, pro conſeruatis focis, atque aris, parietes urbis pro taeterrimo genere uaſtitatis propulſato, ferme incredibili gaudio exultaturos : putate tamdem, hodierno iudicio paratum eſſe uobis aut immortale dedecus, aut memoriam nominis ſempiternam. multa ſunt equidem in hac uita, quae turpiter, ac calamitoſe neglecta, reſtitutionem tamen quamdam quodam modo patiantur: huius uero uindicandi ſceleris, ſi praeſentem facultatem neglexeritis, fruſtra poſtea recuperandae copiam quaeretis. aut hodie uobis propulſanda eſt e uiſceribus reipub. peſtifera uis calamitatis : aut ipſi patriae ſine dubio concidendum. utrum eligendum ſit, uos uideritis. quid? eſtis iudices humanitate tamta, ne ſocordia dicam, ut eorum uitam, ac ſpiritum diutius in reip. commorari patiamini, qui uitae, ſalutiq. ciuium crudeliter inſidiati ſunt? proponite uobis ante oculos, ac meditatione crebra reuoluite diem illum nefarium, quo ſalus omnium ciuium, quo facultates noſtrae, quo ipſa reſp. peritura fuerat : quando ſcilicet aſpeximus beſtias iſtas emiſſas carceribus per urbẽ omnem, per domos noſtras furialiter exultantes, ipſumq. in primis miſerandi facinoris ducem, ac

prin-

principem Catilinam, confirmatum hoc iudicio, ſpe plenum, laetitia geſtientem, nunc hos ad caedem noſtram, nunc illos ad rapinam, atque inflammationem aedium deuocantem: coniuges e complexibus noſtris ad libidinem uictorũ raptae fuiſſent: liberi ad ſtupra de gremijs parentum extorti, pretioſa ſupellex aſportata: tecta conſtagraſſent ignibus: corpora caeſa paſſim iacuiſſent: omnia denique gemitu, fletuq. redundaſſent. haec fuiſſet imago miſerrimae urbis, quam urbem a maioribus noſtris florentiſſimam accepimus, &, ſi prohibueritis, claram atque excellentẽ poſteris noſtris traditurі ſumus. per humanitatem denique ueſtram uos obteſtor, atque obſecro iudices, per amorem huius pulcherrimae, atque inuictiſſimae urbis, per omnia, quae uobis iucundiſſima ſunt in uita, prouidete iterum atque iterum, ne liberati quondam tot ampliſſimis bellorum periculis, tot imminentibus malis erepti, nunc per ignauiam ueſtram, ac deſidiam periclitemur. eripite uitam ciuium a miſeranda crudelitate: prohibete penates ueſtros a nefarijs ignibus: ſeruate pudicitiam neceſſitudinũ ueſtrarum a taeterrimis uexationibus: libertate tẽpla deorum a triſtibus rapinis: ſubtrahite fortunas publicas ab indigna direptione: protegite magiſtratus ueſtros ab inaudita feritate: defendite denique uniuerſam urbem ab hoc inuſitato prorſus, & triſtiſſimo genere calamitatis.

C. SALLVSTII CRISPI IN M. TVLLIVM CICERONEM ORATIO.

GRAVILER, & iniquo animo maledicta tua paterer M. Tulli, si te scirem iudicio magis, quàm morbo animi, petulantia ista uti. sed quoniam in te neque modum, neque modestiam ullam animaduerto: respondebo tibi: ut si quam maledicendo uoluptatem cepisti, eam male audiendo amittas. Vbi querar? quos implorem P. C. diripi remp. atque audacissimo cuique esse perfidiae? an apud populum R. qui ita largitionibus corruptus est, ut sese, ac fortunas suas uenales habeat? an apud uos P. C. quorum auctoritas turpissimo cuique, & sceleratissimo ludibrio est? ubi M. Tullius leges, iudicia populi R. defendit, atque in hoc ordine ita moderatur, quasi unus reliquus ex familia uiri clarissimi Scipionis Africani, ac non repticius, accitus, ac paullo ante insitus huic urbi ciuis. An uero M. Tulli facta ac dicta tua obscura sunt? an non ita a pueritia uixisti, ut nihil flagitiosum corpori tuo putares, quod alteri collibuisset? an scilicet istam immoderatam eloquentiam apud M. Pisonem non pudicitiae iactura perdidicisti? itaque minime mirandum est, si eam flagitiose uenditas, quam turpissime

pissime parasti. Verum, ut opinor, splendor domesticus tibi animos attollit, uxor sacrilega, ac periurijs delibuta, filia matris pellex, tibi iucundior, atque obsequentior, quàm parenti par est. domum ipsam tuam ui & rapinis, funestam tibi ac tuis, comparasti: uidelicet, ut nos commonefacias, quàm conuersa sit resp. cum in ea domo habitas homo flagitiosissime, quae P. Crassi uiri consularis fuit. Atque haec cum ita sint, tamen Cicero se dicit in consilio deorum immortalium fuisse: inde missum huic urbi, ciuibusq. custodem, absque carnificis nomine, qui ciuitatis incommodum in gloriam suam ponit: quasi uero non illius coniurationis caussa fuerit consulatus tuus, & iccirco resp. disiecta eo tempore, quo te custodẽ habebat. Sed, ut opinor, illa te magis extollunt, quae post consulatum cum Terentia uxore de repub. consuluisti: cum legis Planciae iudicia domi faciebatis, ex coniuratis alios morte, alios pecunia condemnabas: cum tibi alius Tusculanum, alius Pompeianam uillam aedificabat, alius domum emebat: qui uero nihil poterat, is erat calumniae proximus, is aut domum tuam oppugnatum uenerat, aut insidias senatui fecerat, denique de eo tibi compertum erat. Quae si tibi falsa obijcio, redde rationem, quamtum patrimonij acceperis, quid tibi litibus accreuerit, qua ex pecunia domum paraueris, Tusculanum, & Pompeianum infinito sumptu aedificaueris. aut, si retices, cui dubium potest

test esse, quin opulentiam istam ex sanguine, & uisceribus ciuium paraueris? Verum, ut opinor, homo nouus Arpinas, ex C. Marij familia, eius uirtutem imitatur: contemnit simultatem hominum nobilium: populi R. curam habet: neque terrore, neque gratia commouetur. Illud uero amicitiae tãtum, ac uirtutis est animi? immo uero homo leuissimus, supplex inimicis, amicis contumeliosus, modo harum, modo illarum partium, fidus nemini, leuissimus senator, mercenarius patronus, cuius nulla pars corporis a turpitudine uacat: lingua uana, manus rapacissimae, gula immensa, pedes fugaces; quae honeste nominari non possunt, inhonestissima. Atque is, cum eiusmodi sit, tamen audet dicere: O fortunatam natam me consule Romam. Te consule fortunatam Cicero? immo uero infelicem, & miseram, quae crudelissimam proscriptionem ciuium perpessa est; cum tu, perturbata rep. metu perculsos omnes bonos parere crudelitati tuae cogebas; cum omnia iudicia, omnes leges in tua libidine erant; cum tu, sublata lege Porcia, erepta libertate, omnium nostrum uitae, necisq. potestatem ad te unũ reuocaueras. Atque parum est, quòd impune fecisti, uerum etiam commemorando exprobras, neque licet obliuisci seruitutis suae. Egeris, oro te Cicero, perfeceris quod libet: satis est perpessos esse: etiam ne aures nostras odio tuo onerabis? etiamne molestissimis uerbis insectabere? Cedant arma togae, concedat

dat laurea linguae. Quasi uero togatus, & non armatus ea, quae gloriaris, confeceris, atque inter te, Syllamq. dictatorem, praeter nomen imperij, quidquam interfuerit. Sed quid ego plura de tua insolentia commemorem? quem Minerua omnes artes edocuit, Iupiter optimus maximus in consilio deorum admisit, Italia exsulem humeris suis reportauit. Oro te Romule Arpinas, qui egregia tua uirtute omnes Paullos, Fabios, Scipiones superasti, quem tamdem locum in hac ciuitate obtines? quae tibi partes reipub. placent? quem amicum, quem inimicum habes? cui in ciuitate fecisti insidias, ancillaris. quoiure, cum de exsilio tuo Dyrrhachio redisti, eum sequeris? quos tyrannos appellabas, eorum nunc potentiae faues: qui tibi ante optimates uidebantur, eosdem nunc dementes, ac furiosos uocas. Vatinij caussam agis: de Sextio male existimas: Bibulum petulantissimis uerbis laedis. laudas Caesarem, quem maxime odisti, ei maxime obsequeris: aliud stans, aliud sedẽs de rep. sentis: his maledicis, illos odisti, leuissime transfuga, neque in hac, neque in illa parte fidem habes.

De hac oratione sic Quinctilianus lib. IV. cap. I. *Quid? non Sallustius directo ad Ciceronem, in quem dicebat, usus est principio, & quidem protinus, Grauiter, et iniquo animo maledicta tua paterer, M. Tulli.*

IN SALLVSTIVM ORATIO, QVÆ CICERONI FALSO TRIBVITVR.

E A DEMVM *magna uoluptas eſt, Criſpe Salluſti, aequalem, ac parem uerbis uitam agere, neque quidquam tam obſcenum dicere, cui non ab initio pueritiae omni genere facinoris aetas tua reſpondeat, ut omnis oratio moribus conſonet. neque enim, qui ita uiuit, ut tu, aliter, ac tu, loqui poteſt: neque qui tam illoto ſermone utitur, uita honeſtior eſt. Quò me uertam P. C.? unde initium ſumam? maius enim mihi dicendi onus imponitur, quo notior eſt uterque noſtrum. quòd ſi aut de mea uita, atque actibus noſtris huic conuiciatori reſpondero; inuidia gloriam conſequetur: aut, ſi huius facta, mores, omnem aetatem nudauero; in idem uitium incidá procacitatis, quod huic obijcio. id uos, ſi forte offendimini, iuſtius huic, quàm mihi, ſuccenſere debetis, qui initium introduxit. ego dabo operam, ut & pro me minimo cum faſtidio reſpondeam, & in hunc minime mentitus eſſe uidear. Scio me P. C. in reſpondendo non habere magnam exſpectationem; quòd nullum uos ſciatis nouum crimen in Salluſtium audituros, ſed omnia uetera recognituros, queis & meae, & ueſtrae iam, & ipſius aures calent. uerum eo magis odiſſe debetis hominé,*

qui

qui ne incipiens quidem peccare, minimis rebus posuit rudimentum, sed ita ingressus est, ut neque ab alio uinci possit, neque ipse se omnino reliqua aetate praeterire. itaque nihil aliud studet, nisi, ut lutulentus sus, cum quouis uolutari. longe uero fallitur opinione. non enim procacitate linguae uitae sordes eluuntur: sed est quaedam calumnia, quam unusquisque nostrum testante animo suo fert, de eo, qui falsum crimen bonis obiectat. quòd si uita istius memoriam uicerit; aliam P. C. non ex oratione eius, sed ex moribus spectare debetis. iam dabo operam, quàm maxime potero, ut breue id faciam. neque haec altercatio nostra uobis inutilis erit P. C. plerumque enim respublica priuatis crescit inimicitijs: ubi nemo ciuis, qualis sit uir, potest latere. Primum igitur, quoniam omnium maiores Crispus Sallustius ad unũ exemplum, & regulam quaerit, uelim mihi respondeat, numquid ij, quos protulit, Scipiones, & Metelli ante fuerint aut opinionis, aut gloriae, quàm eos res gestae suae, & uita innocentissime acta cõmendauit? quòd si hoc fuit illis initium nominis, & dignitatis, cur non aeque de nobis existimetur? cuius & res gestae illustres sunt, & uita integerrime acta. quasi uero tu sis ab illis uiris Sallusti ortus: quòd si esses; nonnullos iam tuae turpitudinis pigeret. ego meis maioribus uirtute mea praeluxi: ut, si prius noti non fuerint, a me accipiant initium memoriae suae. tu tuis uita, quam turpiter egisti,

magnas offudisti tenebras: ut, etiam si fuerint egregij ciues, certe uenerint in obliuionem. quare noli mihi antiquos uiros obiectare. satius est enim, me meis rebus gestis florere, quàm maiorum opinione niti; & ita uiuere, ut ego sim posteris meis nobilitatis initium, & uirtutis exemplum. neque me cum ijs conferri decet, P. C. qui iam decesserunt, omniq. odio carent, & inuidia: sed cum ijs, qui mecum una in rep. uersati sunt. Sed si fuerim aut in honoribus petendis nimis ambitiosus; (non hanc dico popularem ambitionem, cuius me principem confiteor, sed illam perniciosam contra leges, cuius primos ordines Sallustius duxit) aut in gerendis magistratibus, aut in iudicandis maleficijs tam seuerus; aut intuenda repub. tam uigilans; quam tu proscriptionem uocas: credo, quòd non omnes tui similes incolumes in hac urbe uixissent. At quamto meliore loco respublica tuenda staret, si tu, par ac similis scelestorum ciuium, una cum illis adnumeratus esses? An ego tunc falso scripsi, Cedant arma togae, qui togatus armatos, & pace bellum oppressi? An illud mentitus sum, Fortunatam me consule Romam, qui tamtum intestinum bellum, & domesticum urbis incendium extinxi? Neque te tui piget homo leuissime, cum ea culpas; quae in historijs mihi gloriae ducis? An turpius est P. C. scribentem mẽtiri, quàm illum palam hoc ordine dicentem? Nã quod meam aetatem increpuisti, tamtum me abesse

puto ab impudicitia, quãtum tu abes a pudicitia. Sed quid ego de te plura querar? Quid enim mentiri turpe duces, qui mihi ausus sis eloquentiam ut uitium obijcere? cuius semper nocens eguisti patrocinio. An ullum existimas posse fieri ciuem egregium, qui non his artibus & disciplinis sit eruditus? An ulla alia putas esse rudimenta, & incunabala uirtutis, quibus animi ad gloriae cupiditatem aluntur? Sed minime mirum est, P. C. si homo, qui desidiae, ac luxuriae plenus sit, haec ut noua, atque inusitata miratur. Nam quòd ista inusitata rabie petulanter in uxorem, & in filiam meam inuasisti, quae facilius mulieres se a uiris abstinuerunt, quàm tu uir a uiris, satis docte ac perite fecisti: non enim me sperasti mutuam tibi gratiam relaturum, & uicissim tuas compellaturum. unus enim satis es materiae habens: neque quidquam turpius est domi tuae, quàm tu. Multum te uero opinio fallit, qui mihi putasti parare inuidiam ex mea re familiari, quae multo mihi minor est, quàm habere dignus sim. Atque utinam ne tamta quidem esset, quamta est, ut potius amici mei uiuerent, quàm ego testamentis eorum locupletior essem. Ego fugax Crispe Sallusti? furori tribuni plebis cessi; utilius duxi, quamuis fortunam unus experiri, quàm uniuerso populo R. ciuilis essem dissensionis caussa: qui postea quá ille suum animum in rep. perbacchatus est, omniaq. quae commouerat, pace, & otio resederút,

hoc

hoc ordine reuocante, atque ipsa rep. manu retrahente me reuerti. Qui mihi dies, si cum omni reliqua uita conferatur, animo quidem meo superet, cum uniuersi uos, populusq. R. frequens aduentu meo gratulatus est. tamti me fugacem, mercenarium patronum hi aestimauerunt. Neque hercule mirum est, si ego semper iustas omnium amicitias aestimaui: non enim uni priuatim ancillatus sum, neque me addixi: sed quamtum quisque reip. studuit, tamtum mihi fuit aut amicus, aut inimicus. Ego nihil plus uolui ualere, quàm pacem: multi priuatornm audacias nutriuerunt. Ego nihil timui, nisi leges: multi arma sua timeri uoluerunt. Ego numquam uolui quidquam posse, nisi pro uobis: multi ex uobis, potentia freti, in uos suis uiribus abusi sunt. Itaque non est mirum, si nullius amicitia usus sum, qui non perpetuo reip. amicus fuit: neque me paenitet, si aut petenti Vatinio reo patrocinium pollicitus sum, aut Sextij insolentiam repressi, aut Bibuli patientiam culpaui, aut uirtutibus Caesaris faui: hae laudes enim egregij ciuis, et unicae sunt. quae si tu mihi ut uitia obijcis, temeritas tua reprehendetur, non mea uitia culpabuntur. Plura dicerem, si apud alios mihi esset dicendū, Patres conscripti, non apud uos, quos habui omnium actionum mearum munitores, Sed ubi rerum testimonia adsunt, quid opus est uerbis? Nunc ad te ut reuertar, Sallusti, patremq. tuum praeteream: qui si numquam in uita

ſua peccauit , tamen maiorem iniuriam reipub. facere non potuit , quàm quòd te talem filium genuit. neque, tu ſi qua in pueritia peccaſti, exequar, ne parentem tuum uidear accuſare , qui eo tempore ſummam tui poteſtatem habuit : ſed qualem adoleſcentiam egeris . hac enim demonſtrata , facile intelligetur , quàm petulanti pueritia tam impudicus , & procax adoleueris . Poſtea quàm immenſae gulae impudiciſſimi corporis quaeſtus ſufficere non potuit ; & aetas tua iam ad ea patienda, quae alteri facere collibuiſſet, exoleuerat : cupiditatibus infinitis efferebaris , ut , quae ipſe corpori tuo turpia non duxiſſes , in alijs experireris . Ita non eſt facile reputare , P. C. utrum inhoneſtioribus corporis partibus rē quaeſierit, an amiſerit . Domum paternam uiuo patre turpiſſime uenalem habuit , uendidit . & cui dubium poteſt eſſe, quin mori coegerit eum , quo hic nondum mortuo pro herede geſſerit omnia ? Neque pudet a me eum quaerere, quis in P. Craſſi domo habitet : cum ipſe reſpondere non queat , quis in ipſius habitet paterna domo . At hercule lapſus aetatis tyrocinio , poſtea ſe correxit . non ita eſt : ſed abijt in ſodalitium ſacrilegij Nigidiani ; bis iudicis ad ſubſellia attractus, extrema fortuna ſtetit ; & ita diſceſſit , ut non hic innocens eſſe, ſed iudices peieraſſe exiſtimarentur . Primum honorem in quaeſtura adeptus, hunc locum , & ordinem deſpectum reddidit , cuius aditus ſibi quoque ſordidiſſimo homini patuiſſet . Itaque

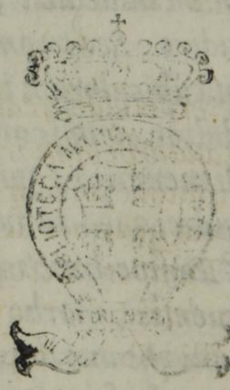
que timens, ne facinora eius clam uos essent, cum omnibus matribus familias opprobrio esset, confessus est uobis audientibus adulterium: neque erubuit ora uestra. Vixeris, ut libet, Sallusti: egeris quae uolueris: satis sit, unum te tuorum scelerum conscium esse: noli nobis languorem, & soporem nimium exprobrare. sumus diligentes in tuenda pudicitia uxorum nostrarum: sed ita experrecti non sumus, ut a te cauere possimus. audacia tua uincit studia nostra. Ecquod hunc mouere possit, Patres conscripti, factum ac dictum turpe, quem non puduit palam uobis audientibus adulterium confiteri? Quòd si nihil pro me tibi respondere uoluissem, sed illud censorium elogium Ap. Claudij, & L. Pisonis, integerrimorum uirorum, quo usus est quisque eorum, pro lege palam uniuersis recitarem, nonne tibi uiderer aeternas inurere maculas, quas reliqua uita tua eluere non possit? Neque post illum delectum senatus, te unquam uidimus, nisi forte in ea te castra conieceris, quo omnis sentina reip. confluxerat. Ad idem Sallustius, qui in pace ne senator quidem manserat, postea quam resp. armis oppressa est, & idem uictores, qui exsules reduxit, in senatum post quaesturam reductus est. Quem honorem ita gessit, ut nihil non uenale in eo habuerit, cuius aliquis emptor fuerit. Ita igitur egit, ut nihil non aequum, ac uerum duxerit, quod ipsi facere collibuisset: neque aliter uexauit, ac debuit, si quis praedae loco acce-

pisset magistratum. Peracta quaestura, posteaquam magna pignora eis dederat, cum quibus similitudine uitae se coniunxerat, unus iam ex illo grege uidebatur. Eius enim partis exemplar erat Sallustius: quò tamquam in imam uoraginem coetus omnium uitiorum excesserat: quidquid impudicorum cylonum, paricidarum, sacrilegorum, debitorum fuit in urbe, municipijs, colonijs, Italia tota, sicut in fretis, subsederant, nominis perditi, ac notissimi, nulla in parte castris apti, nisi licentia uitiorum, & cupiditate rerum nouarum. At postea quàm praetor factus est, modeste se gessit, & abstinenter, nonne ita prouinciam uastauit, ut nihil neque passi sint, neque exspectarint grauius socij nostri, in bello quàm experti sunt in pace, hoc Africam interiorem obtinente? unde tamtum hic exhausit, quamtum potuit aut fide nominum traijci, aut in naues contrudi: tamtum, inquam, P. C. exhausit, quamtum uoluit; ne caussam diceret, sestertio duodecies cum Caesare paciscitur. Quòd si quippiam eorum falsum est, hic palam refelle: unde tu, qui modo ne paternam quidem domum redimere potueris, repente tamquam somnio beatus, hortos pretiosissimos, uillam Tiburti, C. Caesaris reliquas possessiones paraueris. Neque piguit quaerere, cur ergo P. Crassi domum emissem: cum tu ueteris uillae dominus sis, cuius paullo ante fuerat Caesar? Modo inquam, matrimonio non comeso, sed deuorato, quibus rationibus

re-

repente factus es tam affluens, & tam beatus? Nam quis te faceret heredem, quem ne amicum quidem suum satis honestum quisquam sibi ducit, nisi similis, ac par tui? At hercule egregia facta maiorum tuorum te extollunt: quorum siue tu similis es, siue illi tui, nihil ad omnium scelus, ac nequitiam addi potest. Verum, ut opinor, honores tui te faciunt insolentem. Tu Crispe Sallusti tamtidem putas esse bis senatorem, & bis quaestorem fieri, quanti bis consularem, & bis triumphalem? Carere debet omni uitio, qui in alterum paratus est dicere. Is demum maledicit, qui non potest uerum ab altero audire. Sed tu omnium mensarum assecla, omnium cubiculorum in aetate pellex, & idem postea adulter, omnis ordinis turpitudo es, & ciuilis belli memoria. quid enim grauius pati potuimus, quàm quòd te incolumem in hoc ordine uideamus? Desine bonos petulantissima consectari lingua: desine morbo procacitatis isto uti: desine unumquemque moribus tuis aestimare: his moribus amicum tibi facere non potes, uideris uelle inimicum habere. Finem dicendi faciá P. C. saepe enim uidi grauius offendere animos auditorum eos, qui aliena flagitia aperte dixerunt, quàm eos, qui commiserunt. Mihi quidem ratio habenda est, non quid Sallustius merito debeat audire, sed ut ea dicam, si qua ego honeste effari possum.

FINIS.

FRAGMENTA
EX LIBRIS HISTORIARVM C. SALLVSTII CRISPI, E SCRIPTORIBVS ANTIQVIS

ab Aldo Manutio, Pauli F. COLLECTA.

EX LIB. I.

TVNC *uero et posci, cum ceteri eiusdem caussae ducem senatus rati, maximo gaudio bellum irritare.*

Ex Nonio, Irritare; & Frontone ibidem, qui ex hoc fragmento extrema tamtum quattuor uerba recitat.

Id bellum excitabat metus Pompeij uictoris, Hiempsalem in regnum restituentis.

Ex Nonio, Metus; & Gellio lib. IX. cap. XII.

Et mox Stipidius adueniens cum legionibus, postquam tamtas spiras haud facilem pugnantibus uadum, cuncta hosti, quàm suis, opportuniora uidet.

Ex Nonio, Vadum. Quidam amicus meus pro, tamtas spiras, Hieme aspera, reponit. Quo modo & idem Sallustius locutus in Iugurtha, 47. a. Milites mense Ian. ex hibernis in expeditionem euocat. magnis itineribus, hieme aspera, peruenit ad oppidum etc.

Nobis primae dissensiones, uitio humani ingenij, euenere, quod inquies, atque indomitum semper

in

in certamine libertatis, aut gloriae, aut dominationis agit.

Ex Priſciano lib. v.

Plebei [pro, plebis] tribuniciam poteſtatem.

Ex eodem lib. vi. Sic locutus & Tacitus lib. i. Interceſſit Haterius Agrippa tribunus plebei. & ipſemet infra in oratione Macri, 91. a.

Sic uero, quaſi formidine attonitus, neque animo, neque auribus, aut lingua competere.

Ex Nonio, competere.

Itaque Sertorius, leui praeſidio relicto in Mauritania, nactus obſcuram noctem, aeſtu ſecundo, furtim, aut celeritate uitare proelium in tranſgreſſu conatus eſt.

Ex Nonio, de improprijs; & Gellio lib. x. cap. xxvi.

Quin transgreſſos omnes recipit modos, praecepturus a Luſitanis.

Ex Nonio; & Gellio ibidem. In Gellio tamen, pro, modos, mons legitur, pro, praecepturus, receptus.

Earum aliae, paullulum progreſſae, nimio ſimul, & incerto onere, cum pauor corpora agitauerat, deprimebantur.

Ex Nonio, & Gellio ibidem. In Nonio tamen haec ita leguntur: Earum aliae, paullum nimio progreſſae, interim ſicco onere, cum pauor corpora agitauerat, deprimebantur.

Sertorius fortis turba morantibus, & nullo, ut in terrore ſolet, generis aut imperij diſcrimine, per calonum corpora ad medium quaſi deinſuper adſtantium, manibus in murum attollitur.

Ex Nonio, Diſcrimen. In commentariolo quoque de

Doctorum

Doctorum indagine idem fragmentum recitat, quibusdam discrepantibus. nam ibi, pro, Fortis turba morantibus, Parthis turbam orantibus; pro, adstantium, stantium, legitur.

Ad Olympum, atque Phaselida.

Ex Prisciano lib.

De his urbibus mentionē facit Ascon. in III. Verr. his uerbis. P. Seruilius bellum in Cilicia gessit, deq. ea triumphauit, captis Coryco, Olympo, Fasylide, tribus magnis eius terrae urbibus.

Nisi cum ira belli desenuisset.

Ex . . . .

Magnis opibus profectis, obsidium cepit per L. Catilinam legatum.

Ex Festo, Obsidium.

Quin lenones, & uinarij, lanijque, quorum praeterea uulgus in dies usum habet, pretio compositi.

Ex Nonio, Componere.

Illò profectus, uicos, castellaq. incendere, & fuga cultorum deserta igni uastare, neque elata, aut securissimus metu gentis ad furta belli peridonea.

Ex Nonio, Furta.

Domitium proconsulem ex citeriore Hispania cum omnibus copijs, quas parauerat, accersiuit.

Ex . . . .

Agreste.

Ex Carisio lib. I.

Sanctus aliter [pro, alias] & ingenio ualidus.

Ex eodem lib. II.

Insanum aliter sua sententia, atque aliarū mulierum.

Ex eodem lib. II. ibidem.

Vti Lepidus, & Catulus, decretis exercitibus, ma-

turrime

turrime proficiſcerentur.
Ex eodem lib. II.
Recens ſcripſi.
Ex eodem lib. II.
Lepidus, paenitens conſilij.
Ex eodem lib. III.
Et deponere ualidam urbem multos dies reſtantem pugnando uicit.
Ex Nonio, de Doctorum indagine.
Nihil ob tamtam mercedem ſibi abnuituros.
Ex Cornelij Frontonis de exemplis elocutionum libello, nondum edito, quem legi commodatum a Scipione Pettio, uiro optimo, & ſingulari quadam in perueſtigandis ueterum libris diligentia praedito.
Maturauerunt, exercitum brachium cogere.
Ex eodem, Cogo domum te. In quo animaduertendum eſt, dictionem, Brachium, mendoſum eſſe; proq. ea fortaſſe reponendum, Dyrrhachium.
Occupatusq. collis editiſſimus, & cum multa opera circumdata.
Ex eodem, Circumdata hac re illam rem.
Quorum in gratia plerique conceſſerant.
Ex eodem, Concedere in gratia.
Obuiam ire, & commori hoſtibus.
Ex eodem, Commoritur illis.
Doctus militiam.
Ex eodem, Doctus illam rem.
Locum etitiorem, quem uictoribus decebat, capit.
Ex eodem, Decet tibi Forte legendum, locum editiorem, quàm etc. quomodo idem locutus in Iugurtha, 76. b. Ea cuncta Romanis ex tenebris, & editioribus locis facilia uiſu.

Gens

Gens raro egressa fines suos.
Ex eodem, Egressus illam rem.
Et muneris eorum Metellus per litteras gnarus.
Ex eodem, Gnarus illius. Forte legendum, Itineris eorum etc.
Armata montem sacrum, atque Auentinum insedit.
[qui mons ob hoc, quòd eum plebs insederat, postea Sacer dictus.]
Ex eodem, Insido illum; & Diomede lib. II. c. VI.
Et indigni rep.
Ex eodem, Indignus hac re.
Genus armis ferox, & seruitij insolitum.
Ex eodem, Insolitus huius.
In tempore bellaturi.
Ex eodem, In tempore, ideſt opportune.
Fugam maturabat.
Ex eodem, Maturo hanc rem.
Medio diei.
Ex eodem, Medio illius, pro illo medio.
Omni strepitu pauescere.
Ex eodem, Pauesco illa re.
Militiae peritus.
Ex eodem, Peritus huius.
Prudens omnium, quae senatus censuerat.
Ex eodem, Prudens rerum.
Quietam a bellis ciuitatem.
Ex eodem, Quietus ob illis.
Relegat in paludes.
Ex eodem, Relegata in illum locum.
At discordia, & auaritia, atque ambitio, & cetera secundis rebus oriri sueta mala, post Carthaginis excidium maxime aucta sunt. nam iniuriae ualidiorum,

diorum, & ob eas discessio plebis a patribus, aliaeq. dissensiones domi fuere, iam inde a principio. neque amplius, quàm regibus exactis, dum metus a Tarquinio, & bellum graue cum Etruria positum est, aequo & modesto iure agitatum.

Ex D. Augustino lib. II. de Ciuitate Dei; & eodem Frontone.

EX LIB. II.

Sed ipsi ferunt taurum ex grege, quem prope litora regebat nomine Corsa Ligus mulier.

Ex ....

Ruina, quae pars magna suis met, aut proxumorum telis, ceteri uice pecorum obtruncabantur.

Ex Nonio, de numeris, & casibus.

Iter uertit ad Corycum, urbem inclytam, pastusq. nemore, in quo crocum gignitur.

Ex.....

Ad haec rumoribus aduersa in prauitatem, secunda in casum, fortunam, in temeritatem declinando corrumpebant.

Ex Nonio, Rumor.

Inter laeuam moenium, & dextrum flumen Turiam, quod Valentiam paruo interuallo praeterfluit.

Ex Prisciano lib. v. & vi. Fortasse Durium, pro, Turiam; ex epistola Cn. Pompeij apud eumdem Sallustium, Ciceronis oratione pro Balbo, & historia.

Et dextrum flumen Thuria.

Ex Probi Catholicis bis.

Vt alij tradiderunt, Tartessum, Hispaniae ciuitatem,

tem, quã nunc Tyrij mutato nomine Gaddir habet.

Ex Priſciano lib. v. & vi.

Eam deditionem ſenatus, per nuncios Oreſtis cognitam, approbat.

Ex eodem lib. vi.

Quia corpore, & lingua percitum, & inquietem nomine hiſtrionis uix ſani Barbuleium appellabant.

Ex Priſciano lib. vi.

Sardinia in Africo mari, facie ueſtigij humani, in Orientem, quàm in Occidentem, latior prominet.

Ex Nonio, Facies; & Iſidoro lib. xiv. cap. vii.

Ibi Fimbriana ſeditione, qui regi per obſequellam orationis, & maxime odium Sullae, graues, cariq. erant.

Ex eodem, Obſequella.

Ita fiducia, quàm argumentis, purgatiores dimittunt.

Ex eodem, Fiducia.

In ſaltibus occupatis tum externorum agros inuaſere, frumentiq. ex inopia grani ſatias facta.

Ex eodem, Satias.

Eodem anno in Macedonia C. Curio, principio ueris cum exercitu profectus in Dardaniam, quibus potuit pecunias dictas coegit.

Ex eodem, Dicere.

At Metellus in ulteriorem Hiſpaniam poſt annum regreſſus, magna gloria, concurrentibus undique uirili, & muliebri ſexu, per uias, & tecta omniũ uiſebatur. cum quaeſtor C. Vrbinus, alijque, cognita uoluntate, eum ad cenam inuitauerant, ultra Romanorum, ac mortalium etiam morem, cura-

bant,

bant, exornatis aedibus per aulaea, & insignia, scenisq. ad ostentationem histrionum fabricatis, simul croco sparsa humus, & alia in modum templi celeberrimi. Praeterea, cum sedenti in transenna demissum Victoriae simulacrum cum machinato strepitu tonitruum, coronam ei imponebat: tum uenienti, ture, quasi deo, supplicabatur. Toga picta plerumque amiculo erat ei accumbenti. Epulae quaesitissimae, neque per omnem modo prouinciam, sed trans maria ex Mauritania uolucrum, & ferarum incognita antea plura genera. Quibus rebus aliquamtam partem gloriae dempserat: maxime apud ueteres, & sanctos uiros, superba illa, grauia, indigna Romano imperio existimantes.
Ex Macrobio lib. III. cap. XIII.

At Metellus in ulteriorem Hispaniam post annum regressus, magna gloria concurrentibus umdique uirili, & muliebri sexu, per uias, & tecta omnium uisebatur (sic enim legendum, non, ut antea, concurrentium; Virile & muliebre sexus; &, Visebantur.)
Ex Nonio, Sexus.

Transenna demissum Victoriale simulacrum cum machinato strepitu coronam capiti imponebat.
Ex eodem, Transenna.

Cum machinis strepitu dimissum Victoriae simulacrum coronam capiti imponebat.
Ex eodem, Dimitto.

Transenna dimissum Victoriae simulacrum.
Ex Seruio in Virgilii lib. v. interpretatione.

Virile,

Virile, ac muliebre secus.

Ex Probi Cathol.

Virile secus.

Hoc est, virilis sexus; quod per omnes casus integra forma declinatur. Ex Carisio, lib. I.

Noctu diuq. stationes, & uigilias tentare.

Ex eodem, lib. II.

Obuiam fuere.

Vbi Asper ait, uetuste, Obuiam fuere, aduerbio maluit uti, quàm nomine. Ex eodem lib. II.

Nam procul, & diuersi ex regionibus.

Ex eodem, lib. II.

Vespera.

Ex eodem, lib. II.

Quem ex Mauritania Rex Leptasta proditionis insimulatum cum custodibus miserat.

Ex Prisciano lib. V.

Nisi quia flumen Lurda, Tauro monte defluens.

Ex eodem lib. VI.

Ipse animi atrox.

Ex Frontone, Atrox huius rei.

Circumuenti dextra, unde ferrum erat, saxa, aut quid tale capiti affligebant.

Ex eodem, Afflictus illam rem.

Vt actione desisteret.

Ex eodem, Desiste hac re.

Orbe, patriaq. extorres.

Ex eodem, Extorris his.

Copijs integra.

Ex eodem, Integer illa re.

Ante quàm regressus Sertorius, instrueret pugnae suos.

Ex eodem, Instruitur huic rei.

Omnia sacrata corpora in ratem imposuisse.

Ex eodem, Imposuit in illam.

Vir grauis, & nulla arte cuiquam inferior.

Ex eodem, Inferior tibi.

Frugum, pabuliq. laetus ager.

Ex eodem, Laetus huius rei; & Seruij in Virg. Aen. lib. 1. interpr.

Post, ubi fiducia nimius.

Ex eodem, Nimius hac re.

Omnes, qui circum sunt, praeminent altitudine millium passuum duorum.

Ex eodem, Praeminet.

Neque uirgines nuptum a parentibus mittebantur; sed ipsae belli promptissimos deligebant.

Ex eodem, Promptus illius.

Genus militum, suetum a pueritia latrocinijs.

Ex eodem, Suetus his.

Suos equites hortatus, uado transmittit.

Ex eodem, Transmitto illa re.

Moenibus deturbat.

Ex Nonio, Deturbo.

E muris canes sportis dimittebant.

Ex eodem, Sportae.

Et continetur grauis.

Ex eodem, Grauis.

Auidisq. ita, promptisq. ducibus, ut Metellus ictu tragulae sauciaretur.

Ex eodem, Sauciari. In commentariolo autem de genere armorum idem fragmentum recitat, quibusdam dissentientibus: hoc modo: Auidissimis, atque promptis ducibus, ut Metellus ictu tragulae sauciaretur.

Multiq.

Multiq. commeatus interierant insidijs latronum.
Ex eodem, de improprijs.
Dubium, an insula sit, quod Euri, atque Austri superiactis fluctibus circumlauit.
Ex eodem, de mutatis coniugationibus.
Primo indicit forte super noctem in lenunculo piscátis.
Ex eodem, de genere nauigiorum.
Ad hoc pauca piraticae actuaria nauigia.
Ex eodem, ibidem.
Occurrere duci, & proelium accendere, adeo uti Metello in sagum, Herculeio in brachiũ tela uenirent. *
Ex eodem, de genere uestimentorum.

EX LIB. III.

Duos quammaximos utres leui tabulae subiecit, quam super omni corpore quietus inuicem tracto pede quas gubernator existeret, ea inter molem, quae insulam mari uitabundus classem hostium ad oppidum peruenit.
Ex Nonio, Vitabundus.
Namque his, praeter solita uitiosis magistratibus, cum per omnem prouinciam, infecunditate biennij proximi, graue pretium fructibus esset.
Ex eodem, Grauis.
Nam, qui enare conati fuerant, icti saepe ferramentis nauium, tamen aut uulnerati a suis, aut afflicti undarum ui, multato foede corpore, postremo periere.
Ex eodem, Tamen.

Afflicti alueos undarum, maleato corpore interibât.

Ex Frontone, Afflictus illam rem.

At Oppius, postquam orans nihil proficiebat, timide ueste tectum pugionem expedire conatus, a Cotta, Vulscioq. impeditur.

Ex Nonio, de genere armorum.

Et forte in nauigando cohors una grandi faselo uecta, a ceteris deerrauit, mariq. placido, a duobus praedonum myoparonibus circũuenta.

Ex eodem, de genere nauigiorum, bis.

Et eodem tempore Lentulus duplici acie locum editum multo sanguine suorum defensus, postquam ex sarcinis paludamenta adstari, & delectae cohortes intelligi coepere.

Ex eodem, de genere uestimentorum.

Vnus constitit in agro Lucano, gnarus loci, nomine Publipor.

Ex Prisciano lib. VI.

Equis, & armis decoribus cultus.

Ex eodem, ibidem.

Dedecores, multiq. per terga ab hostibus caedebâtur.

Ex eodem, ibidem.

Male iam assuetum ad omnes uis [pro, uires] controuersiarum.

Ex eodem, ibidem.

Non tu scis, si quas aedes ignis coepit acriter, haud facile sunt defensu, quin & cõburantur proxumae.

Ex Carisio lib. II.

Sed Pompeius a prima adolescentia sermone fautorum similem fore se credens Alexandro Regi, facta,

cta, consultaq. eius quidem aemulatus erat.

Ex Nonio, Aemulus; item de numeris, & casibus. Est, qui pro, quidem, reponat, quondam; uel, quaedam.

Quarum una epistola forte cum seruo nacti praedatores Valeriani scorpionem in castra misere.

Ex eodem, de genere armorum.

Saxaq. ingentia, & axe iunctae trabes per pronum incitabantur, axibusq. eminebant in modum ericij militaris ueruta binum pedum.

Ex eodem, ibidem.

Quod ubi frustra tentatum est, socordius ire miles, obrepere non aptis armis, ut in principio laxiore agmine.

Ex eodem, Aptus.

Actum maxime, uti solet in extremis rebus sibi quisque, clarissimum domi recordaui, cunctiq. omnium ordinum munia sequi.

Ex eodem, Munia.

Contra ille, calui ratus.

Ex eodem, Caluitur.

Neque iam sustineri poterat immensum aucto mari, & uento gliscente.

Ex eodem, Gliscit.

Castrisque collatis, pugna tamen ingenio loci prohibebatur.

Ex eodem, Ingenium.

Illum nautis forum.

Ex eodem, Forum.

Atque eum cupio laudatum accensum, quae praemiorum spes, quibuscum optauisset, ire iubet.

Ex eodem, Opto.

Ac statim fugitiui, contra praeceptum ducis, rapere ad stuprum uirgines, matronasque.

Ex eodem, de improprijs.

Nam terna tunc erat, & sublima nebula caelum obscurabat.

Ex eodem, de mutata declinatione.

Bacchanaliorum.

Ex Macrobio lib. I. cap. IIII.

Amittendum morem hunc, quem agitis.

Ex Frontone. Ago illam rem.

Dubius consilij.

Ex eodem, Dubius huius.

Posq. egressus angustias.

Ex eodem, Egressus illam rem. Forte, Postquam.

Fine inguinum, ingrediuntur mare.

Ex eodem, Fine illius rei.

Ad Cyzicum perrexit, firmatus animi.

Ex eodem, Firmatus illius rei.

M. Antonius, perdundae pecuniae genitus, uacuusq. a curis nisi instantibus.

Ex eodem, Genitus illi rei faciundae; & Asconio in Verr. III.

Post reditum eorum, quibus senatus belli Lepidiani gratiam fecerat.

Ex eodem, Gratiam illi criminis facio.

Vt, sustinere corpora plerique nequeuntes, arma sua quisquis instans incumbere.

Ex eodem, Incumbit illam rem. Fortasse, Incumberet, legendum.

Ingens ipse uirium, atque animi.

Ex eodem, Ingens illius rei.

Locum

Locum nullum, nisi quò armati institissent.

Ex eodem, Insisto in illó loco.

Octauium mitem, & kaptum pedibus.

Ex eodem, Kaptus hoc. Fortasse, ditem; uel, militẽ.

Muros successerant.

Ex eodem, Successit illam.

Quia Sertorio triplices insidiae per idoneos saltus positae erant.

Ex Seruij in Virg. Geòrg. lib. II. interpretat.

Igitur discubuere, Sertorius inferior in medio, super eum Tuscius Fabius Hispaniensis senator; ex proscriptis, in summo Antonius; & infra, scriba Sertorij Versius; et alter scriba Maecenas in imo, medius inter Tarquinium, & Domum Perpenna.

Haec ex Seruij Honorati in Virgilij Aeneidos librum primum interpretatione. in quibus mihi quaedam uidentur esse animaduertenda ex antiquissimo libro Cardinalis optimi, omniq. laude cumulati, Rainutij Farnesii; quippe pro, Tuscius, Lucius; (Lucij autem Fabij Hisp. mentio est in antiquo nummo argenteo apud eumdem Cardinalem) pro Tarquinium, Tarquitium; pro, Domum; uel, ut alibi impressum, Deatium; Dominum. quo modo & apud Nonium legitur in uerbo, Dominus; quod ipsemet, ibidem subiungens, Conuiuij exhibitor, interpretatur. Praeterea in antiquo illo Rainutij Farnesii libro, cuius mentionem supra feci, pro, Perpenna, Perpernam scriptum comperi. Et a Perperna conuiuium illud, quo, Sertorius inuitatus, a coniuratis interemptus est, Plutarchus datum esse ostendit.

Diuersa, uti solet, rebus perditis capessiuit. namque alij, fiducia gnaritatis locorum, occultam fugam sparsi, globis eruptionem tentauere.

Ex Nonio, Gnaritas.

Hi locorum perignari, & soliti nectere ex uiminibus uasa agrestia, ibi tum, quod inopia scutorum fuere, ad eam arcem se quisque in formam parmae equestris armabat.

Ex eodem, de genere armorum. Est, qui pro, Fuere, Fecerat, reponat; pro Arcem, Artem.

Cum interim, lumine etiam tum incerto, duae Galliae mulieres, conuentum uitantes, ad menstrua soluenda montem adscendunt.

Ex eodem, de mutata declinatione.

Namque primum Iasonem, nouo itinere maris, Aeetae hospitis domum uiolasse.

Ex Prisciano lib. VI.

Quammaximis itineribus per regnum Ariobarzani contendit ad flumen Euphratem, qua in parte Cappadocia ab Armenia disiungitur: & quamquam ad id naues codicariae, occulte per hiemem fabricatae, aderant.

Ex Nonio, de genere nauigiorum.

In queis notissimus quisque aut malo dependens uerberabatur, aut immutilato corpore improbi patibulo eminens affigebatur.

Ex eodem, Patibulum.

Quasi par in oppido festinatio, & ingens terror erat, ne ex latere noua munimenta madore infirmarentur.

tur. nam moenia oppidi ſtagnabant redundantibus cloacis aduerſo aeſtu maris.

Ex eodem, Mador; & Priſciano lib. VI.

Et uerſi poſtero die, multoq. properantes deſeruerant, in caſtris nacti; cũ ſe ibi cibo, uinoq. laeti inuitarẽt.

Ex eodem, inuitare. Fortaſſe pro, Et uerſi, reponendum, Vniuerſi.

Puteos reſcindit, ac munitiones demolitur, locoq. ſummo potitur.

Ex eodem, Demolior.

Multisq. ſuſpicionibus uolentia plebi facturus habebatur.

Ex eodem, Volentia.

Atque hiauit humus multa uaſta, & profunda.

Ex eodem, Hiare.

Suſpectusq. fuit. incertum uero, ac per negligentiam ſocietatem praedare cum latronibus compoſuiſſet.

Ex eodem, Compono.

Rurſus, iumenta nacti, ad oppidum ire contendunt.

Ex eodem, Contendo.

Simul eos, & cunctos iam inclinatos laxitas, & loci plures cohortes, atque omnes, ut in ſecunda re pariter acre inuadunt.

Ex eodem, Laxitas.

Curio, Volcanaliorum die ibidem moratus.

Ex eodem, de mutata declinatione.

Senatus magna induſtria perquirebat, cum per tot ſcaphas, quas ad oſtia cum paucis fides percunctatum miſerant.

Ex eodem, de genere nauigiorum.

Qui praegrediebantur equites cataphratti ferrea omni

mni ſpecie.
Ex eodem, de genere armorum.
Et ſequebantur equites cataphracti.
Ex Seruio in xi. Aen. Virg.
*Salluſtius libro qu * ne mrumiendi p * ſublicibus cauata * ſunt.*
Ex Feſto, Sublicium.
Qui quidem mos, ut tabes, in Vrbem coniectus.
Ex eodem, Tabes.
Caſtella, cuſtodias [pro cuſtodiae] theſaurorum in deditionem acciperentur.
Ex Cariſio lib. i. Et Seruij in Virg. Aen. lib. xi. interpr.
hoc Naphtas, huius naphtae. [genus olei, cedro ſimilis]
Ex Probi catholicis ter.
Auidior modo properandi factus.
Ex Frontone, Auidus illius rei.
Conſilij aeger.
Ex eodem, Aeger illius.
Clauſi lateribus pedem.
Ex eodem, Altum pedes tot. Vnde fortaſſe legendum, Alti lateribus pedem.
Anxius animi, atque incertus.
Ex eodem, Anxius huius rei.
Collegam minorem, & ſui cultorem exſpectans.
Ex eodem, cultorem ſui.
Exercitum dimiſit, ut primum alpes digreſſus eſt.
Ex eodem, Digredior illum locum.
Tetrarchas, regesq. territos animi formauit.
Ex eodem, Exterritus ullius rei. Forte legendum Firmauit, pro Formauit. quemadmodum locutus eſt
&

& libro ſuperiore.

Vbi ſe laniata nauigia fundo emergunt.

Ex eodem, Emergit ſe.

Magnam exorſus orationem.

Ex eodem, Exorſus orationem.

Diſſidere inter ſe coepere, neque in mediū conſultare.

Ex eodem, In medium, pro in commune.

Impotens, & nimius animi eſt.

Ex eodem, Nimius illius.

Scalas pares moenium altitudine.

Ex eodem, Par hac.

Ad Siciliam uergens, faucibus non amplius patet millibus V. *&* XXX.

Ex eodem, Patet tot pedibus.

Tum uero Bithyni propinquantes iam amnem Tartanium.

Ex eodem, Propinquat illam rem.

Reliqua cadauera ſalita.

Ex Diomede lib. I. cap. IIII.

EX LIB. V.

Ceteri negotia ſequebantur familiaria legatorum, aut tribunorum, & pars ſua commeatibus mercatis.

Ex Nonio, Mercatis.

At Lucilius, audito Marium regem proconſulem per Lycaoniam cū tribus legionibus in Ciliciā tendere.

Ex Priſciano lib. XVIII.

Caput aperire ſolitus.

Ex Seruij in Virg. Aen. lib. I. interpretat.

Quibus de cauſſis Syllam in uictoria dictatorem, ſibi

bi equo descendere, surgere de sella, caput aperire solitum.

Ex Nonio, Aperio.

Quibus de caussis Syllam in uictoria dictatorem, sibi equo descendere, sella surgere, caput aperire solitum.

Ex eodem, Surgo.

Syllam dictatorem uni sibi descendere equo, adsurgere sella, caput aperire solitum.

Ex Frontone, Assurgo illi.

Regem auersabatur.

Ex eodem, Auersor illum.

Nam si in Pompeio quid humani euenisset.

Ex eodem, Euenit in illo.

Ex uxori eius frater erat.

Ex eodem, Frater illi. Forte legendum, Et uxori etc.

Daedalum ex Sicilia profectum, quò Minonis iram, atque opes fugerat.

Ex Prisciano lib. VI.

EX LIB. VI.

* * *

Ex hoc libro nihil exstat.

* * *

EX LIB. VII.

*   *   *

Ex hoc libro nihil exſtat.

*   *   *

EX LIB. VIII.

*   *   *

Ex hoc libro nihil exſtat.

*   *   *

EX LIB. IX.

Cuius duas inſulas propinquas inter ſe, & decem ſtadium procul a Gadibus ſatis conſtabat ſuopte ingeniō alimenta mortalibus gignere.
Ex Nonio, de numeris & caſibus.

INCERTA.

Illi tertio menſe peruenere in Pontum, multo celerius ſpe Mithridatis.
Ex Frontone, Citius, ſiue Celerius.

Neq.me diuerſa pars in ciuilibus armis mouit a uero.
Ex eodem, Motus ab illo loco.

Sic immodicus animi.

Ex eodem, Immodicus.

Agitandi inops.

Ex eodem, Inops illius rei.

Vnde pons, in oppidum pertinens, explicatur.

Ex eodem, Pertinens in illum.

Quasi glutino adolescebant, ut gaudio praemio.

Ex Carisio lib. I. bis.

Ostia. [plurali numero, idest urbium.]

Ex eodem ibidem.

Saguntium.

Ex eodem ibidem.

Sallustius lib. . . Fecit, ut nuncijs confestim lugubribus. [Vbi Statilius Maximus, Ordine inquit, & sine intermissione.]

Ex eodem, lib. II.

Rumore primo. [ubi Asper, Non est, inquit, nomen, sed aduerbium, ut illud, Obstupuit primo adspectu Sidonia Dido.

Ex eodem ibidem.

Sallustius de Sertorio duce in historijs ita scripsit.

Magna gloria tribunus mil. in Hispania T. Didius imperator, magno usu, bello Marsico, paratu militum, & armorum fuit. multaq. tum ductu eius, quae rapta primo per ignobilitatem, deinde per inuidiam scriptorum celebrata sunt: quae eminus faciem suam ostentabant, aliquot aduersis cicatricibus, et effosso oculo. quo ille dehonestamento corporis maxime laetabatur: neque illis anxius, quia reliqua gloriosius retinebat.

Ex Gellio lib. II. cap. XXVII.

Post-

Postquam, remoto Metu Punico, simultates exercere uacuum fuit.

Ex eodem lib. IX. cap. XII.

Exaudiriq. sonus Bacchanaliorum.

Ex Nonio, de mutata declinatione.

Quo cupidius in ore ducis sese quisque bonum.

Ex Isidoro lib. IX. cap. III.

Patres autem a curae similitudine uocati sunt: nam sicuti patres filios suos, ita & illi remp. alebant.

Ex eodem lib. IX. cap. IV.

Quòd neque auaritia copia, neque inopia minuatur.

Ex eodem lib. X. littera A.

Simulans sibi aluum purgari.

Ex eodem lib. XI. cap. I. In Seruio autem ad illud Virg. lib. II. Aen. - uterumq. armato milite complent, simulans aluum purgare, legitur.

Sallustius, auctor certissimus asserit, Tigrim, & Euphratem uno fonte manare in Armenia, qui per diuersa euntes longius diuiduntur spatio medio derelicto multorum millium, quae tamen terra, quae ab ipsis ambitur, Mesopotamia dicitur.

Ex eodem lib. XIII. cap. II.

Venti per caua terrae praecipitati rupti aliquod montes, tumuliq. sedere. * *

Ex eodem, lib. XIIII. cap. I.

Pelorum, promontorium Siciliae, respiciens aquilonem, secundum Sallustium dictum a gubernatore Hannibalis illic sepulto.

Ex eodem lib. XIIII. cap. VII.

Duces uictoriam incruento exercitu deportarunt.

Ex eodem lib. XVIII. cap. II.

Sallu-

Sallustius duces laudat, qui uictoriam incruentato exercitu reportarunt.
Ex Seruio in Virg. Aen. lib. XI.
Hostes oppressi, aut dilapsi forent.
Ex Isidoro lib. XVIII. c. II.
Germani intectum Rhenonibus corpus tegunt.
Ex eodem, lib. XIX. cap. XXIII.
Togam paludamento mutauit.
Ex eodem, lib. XIX. cap. XXIV.
Italiae olim Siciliam coniunctam fuisse, & dum esset una tellus, medium spatium, aut per humilitatem abruptum est aquis, aut per angustiam scissum, & inde Rhegium nominatum, quia graece abruptum hoc nomine nuncupatur.
Ex eodem, lib. XIII. cap. XVIII.
Sallustius dicit, Italiae coniunctam fuisse Siciliam, sed medium spatium impetu maris diuisum, & per angustiam scissum.
Ex eodem, lib. XIV. cap. VI.
Exercitum argento fecit [idest pecunia parauit]
Ex Seneca epist. lib. XX. ep. CXV.
Fugam nostris fecere.
Ex eodem, ibidem.
Hiero, rex Syracusanorum, bellum fecit.
Ex eodem, ibidem.
Quae audita, Panhormitanos dedere Romanis fecere.
Ex eodem, ibidem. Sic locutus Cic. de legibus lib. II. Musica namque & incitat languentes, & languere facit excitatos. sic enim est legendum: & in lib. de opt. gen. or. Isocratem Plato in Phaedro laudari fecit a Socrate. Et Acad. l. II. Facias esse ei locum. sic enim est legendum, non, ut in uulgatis, Fa-

cile,

cile, ex antiquo libro. Et de Fin. l. IV. Argumenti ratione cõclusi, caput esse faciunt ea, quae perspicua ducũt. Et de nat. de. l. I. Plato facit mundum aedificari a Deo. Et Caecilius apud Gellium lib. II. c. XXIII. Ferre ita me uxor forma, & factis facit. Et apud eumdem Sedigitus lib. XV. cap. XXIV. Nono loco esse facile facio Luscium. Et Virgil. lib. II. – Qui nati coram me cernere letum Fecisti. Et Nemesianus Cynegeticon, Obuia Calliope facies insistere prato. Item Plato in Cratylo. Ποιήσειεν ἂν ὁμολογεῖν, καὶ λέγειν.

Aquis hiemantibus.

Ex eodem, ibidem.

Inter arma ciuilia aequi boni famas petit.

Ex eodem ibidem.

Ex omnibus, quae tractauimus, Aebuti Liberalis, potest uideri nihil tam necessarium, aut magis, ut ait Sallustius, cum cura dictum, quàm quod in manibus est.

Ex eodem, de beneficijs lib. IV. cap. I.

Turbinum motus uagus est, & disiectus, &, ut Sallustij utar uerbis, uerticosus; Cometarum autem compositus, & destinatum iter carpens.

Ex eodem, nat. quaest. lib. VII. cap. VIII.

Vulgus amat fieri.

Ex Quinctiliano lib. IX. cap. III.

Pompeius, oris improbi, animo inuerecundo.

Ex Suet. de clar. gramm. cap. XIV. de Lenaeo.

Quà accidam, aut quò?

Ex Donato in Hecyr. Teren. act. III. sc. III.

Quaesere.

Ex Calpurnio in Heaut. Ter. act. I. sc. II.

Ergo senati decreto seruiendum ne sit.

Ex Donato in Ter. Andr. act. II. sc. II.
Insolens uera accipiendi.
Ex eodem ibidem sc. IV.
Et ei uoce magna uehementer gratulabantur.
Ex eodem ibidem.
Nihil socordia claudebat.
Ex eodem in Eun. act. I. sc. II.
Crebritate fluctuum, ut Aquilo solet.
Ex Seruij in Virg. Aen. lib. I. interpretat.
Cui nomen Ostium condiderant.
Ex eodem ibidem.
A principio Vrbis ad bellum Persi Macedonicum.
Ex eodem ibidem; & Probi Catholicis.
Romani generis disertissimus.
Ex eodem ibidem.
Neu quis miles, siue pro milite.
Ex eodem in lib. II.
Ipse ab ijs omnes euocatos, & centuriones.
Ex eodem ibidem.
Et far, quod dicitur mola salua, quae & frons uictimae, & foci adspergebantur, & cultri.
Ex eodem ibidem.
Rebus supra uotum fluentibus.
Ex eodem ibidem.
Serum bellum in angustijs committitur.
Ex eodem in lib. V.
Serum bellum in angustijs futurum.
Ex eodem in lib. XII.
Calae Perperna cepit.
Ex eodem in lib. VII.
Mysios a Lucullo superatos.
Ex eodem ibidem.
Sall. de Philippo, Qui aetate, & consilio ceteros ante-

anteibat.

Ex eodem in lib. IX.

Dein campi Threicei, quos habuere Amazones a Tanai fluuio incertum quamobrem digressae.

Ex eodem ibidem.

Equis paria operimenta erant: quae lintea ferreis laminis in modum plumae adnexuerant.

Ex eodem ibidem.

Dux praecipit, ut frequenter circa se sint milites.

Ex eodem ibidem.

Mare Ponticum dulcius, quam cetera. [cum nullum dulce sit.]

Ex eodem in lib. XII.

Omnes enim in bellum coacti sunt.

Ex eodem ibidem.

Sallustius de Appio, Vbi eum tota in concione ab exercitu cogit discedere, dicit se eius opera non usurum, eumq. ab armis dimittit.

Ex eodem ibidem.

De fugitiuis in silua Syla fuerunt.

Ex eodem ibidem.

Scythae Nomades tenent, quibus plaustra sedes sunt.

Ex Porphyrione in Horatium.

Noceri.

Ex Diomede lib. I. cap. IV.

In nuda iniecta corpora.

Ex eodem lib. II. cap. VI.

Maximis ducibus, fortibus, strenuisq. ministris.

Ex eodem ibidem.

Ductabat, & arrexit animos militum.

Ex eodem ibidem.

Opprobrij gratia.
Ex Agraetio.
Dubitauit acie pars.
Ex Probi Cath.
Apollinis filia, & Cyrenes.
Ex eodem ibidem.
Bis. Curubis, nomen ciuitatis, lectum in Sallustio.
Ex eodem ibidem.
Hos non inueni, nisi unum barbarum, numero semper plurali, Tharrhos, nomen ciuitatis, lectum in Sallustio.
Ex eodem ibidem.
Sos pura Latinum nullum reperi terminatum. unum Graecum legi in Sallustio secundae declinationis, si, faciens genitiuo, haec Camisos, huius Camisi.
Ex eodem ibidem.
Legimus apud Sallustium, Paces, &, Luces, numero singulari.
Ex Sergii arte ij.

ALDI MANVTII PAVLI F. SCHOLIA.

IN CATILINAM.

1. CETERIS animantibus] *scripti omnes libri, quos quidem ego uiderim, Animalibus. quo modo & Sosipater Carisius recitat lib. I. in uerbo, Omnes.*

1. Prius, quàm incipias, consulto; &, ubi consulueris, mature facto opus est] *a Graecis multa Sallustius mutuatur. quod & Quinctilianus lib. IX. cap. III. affirmat. Demosthenes quidem oratione I. in Philippum sic:* Δεῖ μὲν βουλεύεσθαι ἐφ' ἡσυχίας, ποιεῖν δὲ τὰ δόξαντα μετὰ σπουδῆς.

2. Plerique, quae delicta rephéderis, maleuolentia, & inuidia dicta putant: ubi de magna uirtute, atque gloria bonorum memores; quae sibi quisque facilia factu putat, aequo animo accipit; supra ea, ueluti ficta pro falsis ducit] *Thucydides sic lib.* ἐν τῷ ἐπιταφίῳ λόγῳ τοῦ Περικλέους: ὅ, τε γὰρ ξυνειδὼς καὶ εὔνους ἀκροατὴς, τάχ' ἄν τι ἐνδεεστέρως πρὸς ἃ βούλεταί τε καὶ ἐπίσταται νομίσειε δηλοῦσθαι, ὅ,τε ἄπειρος, ἔστιν ἃ καὶ πλεονάζεσθαι διὰ φθόνον, εἴ τι ὑπὲρ τὴν ἑαυτοῦ φύσιν ἀκούει. μέχρι γὰρ τοῦ δε ἀνεκτοὶ οἱ ἔπαινοι εἰσὶ πε-

ρὶ ἑτέρων λεγόμενοι, ἐς ὅσον ἂν καὶ αὐτὸς ἕκαστος οἴηται ἱκανὸς εἶναι δρᾶσαί τι, ὧν ἤκουσε. τῷ δὲ ὑπερβάλλοντι, αὐτῶν φθονοῦντες ἤδη καὶ ἀπιστοῦσιν. *Hunc autem Salluſtium locum Gellius recitat lib.* I V. *cap.* X V. *in quo quaedam diuerſa leguntur a lectione hic impreſſa.*

2. Statui res geſtas populi R. carptim perſcribere] *in libris, quos Nonius ſecutus eſt, uideo ſcriptum fuiſſe Strictim, non Carptim. recitat enim hunc locum in uerbo, Strictim.*

4: Amicitias, inimicitiasq. non ex re, ſed ex commodo aeſtimare] *Fronto haec recitat in uerbo, Aeſtimo; omiſſa copula. Quae licet parua ſint, nec ad ſententiam quidquam afferant, notanda tamen cenſui.*

4: Propius uirtuti] *uirtutem, ſcriptum eſt apud Frontonem, qui haec recitat in, Propius. & ſane ſic idem Salluſtius locutus in Iugurtha, 38. Propius mare Africum agitabant. item, 82: Propior montem cum omni equitatu, & peditibus delectis ſuos collocat. quamquam in Fuluij Vrſini libro litteris ſu perſcriptis legitur, Monti: cum antea tamen fuiſſet, Montem.*

5. Pudorem pudicitiam] *hic addunt quidam ſcripti libri, Pro nihilo haberi. ſed prior lectio ferri poteſt. habet enim nec obſcuram, & ſatis commodam ſententiam.*

5: A priuatis compluribus ſubuerſos montes, maria conſtructa eſſe] *conſtrata, Fuluij*

Vrſini

Vrſini liber. impreſſam tamen lectionem magis probo. dixit enim idem Salluſtius infra, 8: Diuitias profundere in exſtruendo mari, & montibus coaequandis.

5: Diſsipauerat.] Fuluij Vrſini liber, Lacerauerat.

5: Similisq. ceteris efficiebatur] in Frontone, haec recitante in uerbo Similis, omiſſa eſt copula, que. & ſane abſque ſententiae detrimentio abeſſe poteſt.

7: Infeſtum inimicum Cn. Pompeio] infeſtū, pro acrem, dicere potuit Salluſtius. Interdum tamen ſuſpicatus ſum, Inimicum, gloſſema fuiſſe ad, Infeſtum. quo uitij genere refertos eſſe libros animaduerti.

9: Atque eo dictare feciſſe] Commodatus mihi liber perantiquus ab eruditiſſimo iuuene, Graecarumq. litterarum longe perito, Fuluio Vrſino, Atque eo dictitare feciſſe. nonnulli, Atque eo dictam rem feciſſe. quod ineptum uidetur. Sunt, qui ex ingenio reponendum putent, Atque eo dictante feciſſe; uel, Atque eo dictitant effeciſſe; uel, Atque id ea re feciſſe; uel, Atque id eo feciſſe; uel, Atque eo id ante feciſſe. quorum coniecturam minime probo. non diſplicet omnino impreſſa lectio: quamquam eiuſdem temporis haec tria uerba mallem, Circumtuliſſe, Aperuiſſe, Dictaſſe. nec tamen in culpa poſuerim, quòd Salluſtius in poſtremo uerbo tempus mutauerit. Amicus quidam meus, Atque

eo, dictare, fecisse. de quo eruditi uiderint. ego ad sensum sustineo.

9: Flagitiis, atque facinoribus coopertus] *putarem, pro Facinoribus, legendum Fenoribus: tum quòd ita legit Gellius lib.* IV. *cap.* XVII. *tum etiam, quòd, cum dixerit, Flagitijs, superuacaneum uidetur, Facinoribus. uerum Nonij me auctoritas a mutatione deterret. nam in uerbo Facinus hunc locum recitat. Praeterea differunt omnino facinora a flagitijs: nam & facinus interdum bonum est; &, cum est malum, maius habet quiddam, quàm flagitium. idem Sallustius supra, 5:*
» *Omnium flagitiorum, atque facinorum circum se,*
» *tamquam stipatorum, cateruas habebat. (Sic e-*
» *nim habent omnes, quos uidi, ueteres libri. unus Fuluij, quasi errasset librarius in scribendo, litteris superscriptis habet, Flagitiosorum, atque fa-*
» *cinorosorum.) Et ibidem: Alienum aes grande con*
» *flauerat, quo flagitium, aut facinus redimeret.*
» *Et infra, 13. Omnes, quos flagitium, aut facinus*
» *domo expulerat. Item, ad C. Caesarem de rep. or-*
» *dinanda: Non facinus, non probrum, aut flagi-*
» *tium obstat, quo minus etc. Et ibidem: An L. Do-*
» *mitij magna uis est, cuius nullum membrum a fla-*
» *gitio, aut facinore uacat. Item: Non flagitium a*
» *te, neque malum facinus petimus, sed uti liberta-*
» *tem euersam restituas. Flagitiosissima quoque faci*
» *nora appellat in Iugurtha, 45: Plurima, & fla-*
» *gitiosissima facinora fecere.*

Ex

9: Ex insolentia Curii caussa cognita] *quidam libri, Insolentiae Curij caussa cognita. utrumque recte.*

10. Viro, ac liberis satis fortunata] *Sustuli particulam Ac, testimonio Frontonis adductus. amator autem breuitatis Sallustius huiusmodi particulas saepe respuit. Eodem modo proxime legimus, Psallere, Saltare; non, ut est in uulgatis libris, Psallere, & saltare. in quo Macrobij auctoritate nitor, quem uideo ita legisse lib.* III. *cap.* XIV.

10. Psallere, & saltare] *etsi quidam libri habent, Psallere, & cantare; & Suetonius in Tito dixerit, » Ne musicae quidem rudis, ut qui cantaret, » & psalleret iucunde, scienterque; & Spartianus » in Hadriano, Psallendi, & cantandi scientiam prae» seferebat: tamen sequor libentius antiquissimum Fuluij librum, in quo diserte scriptum uideo, Psallere, & saltare. nam, psallere, non idem est, quod, saltare; sed potius fidibus canere. itaque dixit Gel» lius lib.* XIX. *cap.* IX. *Desiderauit exhiberi, quos » habere eum sciebat scitissimos utriusque sexus, qui » canerent uoce, & qui psallerent. Non enim ne» cesse erat dicere, Canerent uoce, nisi & in uerbo, » Psalleret, cantus inesset. itaque, ut distingueret, » dixit, Canerent uoce. Praeterea psaltriam, & fidicinā aeque dici non ignoramus: & apud Graecos ψάλλω, pro canto; & ψαλμὸς pro cantu accipitur. Addo Macrobij testimonium, qui lib. 3. saltare » agnoscit in Sallustio. ait enim sic: Taceo, quòd*

matronae

» *matronae etiam ſaltationem non inhoneſtam puta-*
» *bant: ſed inter probas quoque earum erat ſaltandi*
» *cura, dummodo non curioſa, uſque ad artis perfe-*
» *ctionem. quid enim ait Salluſtius, Pſallere, ſalta-*
» *re elegantius, quàm neceſſe eſt probae? adeo & ip-*
» *ſe Semproniam reprehendit, non quòd ſaltare, ſed*
» *quòd optime ſcierit. Et Cicero agnoſcere uidetur*
in Curionis inceſſu fidicinae molliciem, cum dixit
in oratione in ipſum, & Clodium, cuius haec uer-
» *ba recitant Nonius, & Rufinianus: Tu uero fe-*
» *ſtiuus, tu elegans, tu ſolus urbanus; quem decet mu*
» *liebris ornatus, quem inceſſus pſaltriae, qui leua-*
» *re uultum, mollire uocem potes.*

13. Maiores ueſtrum] *ueſtrum, repoſui, pro no*
ſtri, quòd ita Gellium legiſſe cognouiſſem. is enim
» *ſic lib.* XX. *cap.* V. *Importuniſſime fecerunt, qui*
» *in pleriſque Salluſtij exemplaribus ſcripturam iſtá*
» *ſinceriſſimam corruperunt. nam cum ita in Catili-*
» *na ſcriptum eſſet, Saepe maiores ueſtrum, miſeriti*
» *plebis R. ueſtrum, aboleuerunt; &, ueſtri, ſu-*
» *perſcripſerunt: ex quo in plures libros mendae iſti-*
» *us indoles inoleuit.*

13. Argentum aere ſolutum eſt] *patet ſenten-*
tia: & ita recitat Nonius in uerbo, Soluo. prae-
terea ſic eſt in perantiquo Fuluij noſtri libro. non-
nulli tamen ex ingenio legendum putarunt, Ar-
gentum aere communi ſolutum eſt: mutatione non
neceſſaria.

17. Dubitando, & prolatando] *Fuluij liber,*
Prote-

Protelando. & in Iugurtha, 42.a. Protelandis consultationibus; non, ut in uulgatis libris, Prolatandis.

20\. Omnes homines, P.C. qui de rebus dubiis consultant, ab odio, amicitia, ira, atque misericordia uacuos esse decet etc.] *Aristoteles rhet. lib.* ὁ δ᾽ ἐκκλησιαστὴς καὶ δικαστὴς ἤδη, ἐπὶ παρόντων καὶ ἀφωρισμένων κρίνουσι. πρὸς οὓς καὶ τὸ φιλεῖν ἤδη, καὶ τὸ μισεῖν, καὶ τὸ ἴδιον συμφέρον συνήρτηται πολλάκις. ὥστε μηκέτι δύνασθαι θεορεῖν ἱκανῶς τὸ ἀληθὲς, ἀλλ᾽ ἐπισκοτεῖν τῇ κρίσει τὸ ἴδιον ἡδὺ, καὶ λυπηρόν. *Et Demosthenes* ἐν τῷ περὶ τῶν ἐν Χερρονήσῳ: Ἔδει μὲν τοὺς λέγοντας ἅπαντας ἐν ὑμῖν μήτε πρὸς ἔχθραν ποιεῖσθαι λόγον μηδένα, μήτε πρὸς χάριν. *&c. Item Thucydides lib.* III. *in concione Diodoti:* Νομίζω δὲ δύο τὰ ἐναντιώτατα εὐβουλίᾳ εἶναι τάχος τε καὶ ὀργήν. ὧν τὸ μὲν, μετὰ ἀνοίης φιλεῖ γίγνεσθαι. τὸ δὲ, μετὰ ἀπεδευσίας, καὶ βραχύγητος γνώμης.

21: Longe mihi alia mens est, P.C. cum etc. & cum etc.] *Demosthenes Olynthiaca tertia:* Οὐχὶ ταυτὰ πάρισταταί μοι γινώσκειν ὦ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, ὅταν τε εἰς τὰ πράγματα ἀποβλέψω, καὶ ὅταν εἰς τοὺς λόγους, οὓς ἀκούω. τοὺς μὲν γὰρ *&c.*

25\. Esse, quàm uideri, bonus malebat] *Aeschylus sic* ἑπτὰ ἐπὶ θήβαις: οὐ γὰρ δοκεῖν ἄριστος, ἀλλ᾽ εἶναι θέλει.

25\. Eo magis illam assequebatur] *sic & antiquus Fuluij liber. D. Augustinus legit, Eo magis*

illum

illum sequebatur. Alij, Eo magis assequebatur. omnia recte.

26: Verba uirtutem non addere] *idem Sallustius in Iugurtha, 70. b. Plura dicerem, Quirites, si timidis uirtutem uerba adderent: nam strenuis abunde dictum puto. Et Demosthenes in oratione* περὶ τῆς συντάξεως: Ἐστι δὲ κεφάλαιον ἁπάντων τῶν εἰρημένων: οὐδὲ πόθ' ὑμᾶς οἱ λέγοντες, οὔτε πονηροῦς, οὔτε χρηστοὺς ποιήσουσιν: ἀλλ' ὑμεῖς τούτους ὁποίους ἂν βούλησθαι. *&c.*

27: Superuacaneum est] *& hoc a Demosthene sumpsit ex oratione* περὶ τοῦ στεφάνου, *in qua dixit:* Οὗτος δ' ἐκ περιουσίας μου κατηγορεῖ: *cum significet: Huic autem superuacaneum est me accusare. Et Suidas* περιὸν *interpretatur* ὑπερβάλλον.

27: Ab dextera rupe aspera] *sic & Fuluij liber. Alij, a dextris rupes aspera. utrumque recte.*

28: Paullo diuersius, sed omnes tamen aduersis etc.] *sic omnes antiqui libri. Visum tamen est, quo modo Carisius lib. 2. Priscianus lib. 12. & Diomedes lib. 1. legant, ostendere. hi igitur ita legunt: Alis (pro, alius) alibi stantes, omnes tamen aduersis uulneribus conciderunt; siue, ut apud Diomedem, ceciderunt.*

IN IVGVRTHAM.

29: Vi quidem regere patriam, aut parentes] *sumpsit hoc a Platone ex epistola ad Perdiccam.*

cam. quem locum et Cicero mutuatus est in epistola, Periucundae: cum dixit, Vim neque parenti, neque patriae afferre oportere.

4: Secundum ea] *pro, post ea. sic Priscianus legit lib.* XIII. *idq. sententia confirmat. Fuluij liber, Sed ea.*

6: Sine dedecore, P. C. oro uos per liberos, atque p. u.] *Fuluij liber, Sine dedecore, per uos, per lib. etc. quo modo locutus alibi idem Sallustius.*

7: Caelo, terraq. paenuria aquarum] *Seruius, haec recitans in Virg. Aen. lib.* I. *copulam omittit.*

8. Mutandi copia erat] *antea, Mutuandi. nos, Mutandi, reposuimus, ex Fuluij libro. sic enim locutus idem Sallustius* 50. *b. Eaq. mutare cum uino aduecticio, & alijs talibus & hac ipsa pagina: Freto diuissi ab Hispania, mutare res inter se instituerant.*

18. Quae Mapalia illi uocant] *Cum uiderem quosdam dubitare, Mapalia, an Magalia scribendum esset: non alienum uisum est hic adscribere, quae de hoc Seruius litteris mandauerit. is igitur sic ad illud Virgilij lib.* IV. *Aen.*

" *Vt primum alatis tetigit Magalia plantis,*
Magalia: *Afrorum casas. Magalia, & Mapalia idem significant. Sed, Magalia, ma producit; Mapalia uero corripit: ut, - Et raris habitata Mapalia tectis. Festus Pompeius Mapalia*

nom nat:

nominat : & idem Salluſtius infra, 51. a.

38: Proxime Carthaginem Numidia appellatur] *Fronto in, Proxima, ſic: Proxima Carthaginem Numidia appellatur.*

38: Proxime Hiſpaniam Mauri ſunt] *Fuluij liber, Hiſpanias. Fronto, Proximi Hiſpaniae Mauri ſunt.*

40: Niſi tamen intelligo] *niſi ualet ſed, quo mo-*
» *do idem locutus 61. b. Niſi, quòd illi in tanto*
» *malo turpis uita integra fama potior fuit, impro-*
» *bus, inteſtabilisq́. uidetur. Et 77. b. Niſi tamen*
» *reſp. pariter ac ſaeuiſſimo imperio, bene atque de-*
» *core geſta. Sic & ab alijs uſurpatur. dixit enim*
» *Cicero ep. 1. lib. XIII. ad Memmium: Niſi ta-*
» *men multo minus tibi concedi poteſt. & ibidem,*
» *ep. 73. De re nihil poſſum iudicare: niſi illud mihi*
» *certe perſuadeo, te talem uirum nihil temere feciſ-*
» *ſe. & ad Atticum ep. 14. lib. V. Niſi tamen id*
» *erit mihi gratiſſimum. & ad eumdem ep. 6. lib.*
» *XI. Niſi illud erat infinitum. & ibidem ep. 23.*
» *Niſi illud quidem mutari non uideo poſſe. & ad*
» *Hirtium lib. 9. apud Nonium: Dicis, quid quae-*
» *ſo iſtuc intererat? neſcio. niſi tamen id erat mihi*
» *iucundum. Item in oratione pro Sex. Roſcio: Quid*
» *erat, quod Capitoni primum nunciarit, neſcio. niſi*
» *hoc uideo, Capitonem in his bonis eſſe ſocium. &*
» *Plautus in Sticho act. 1. ſc. 2. – Miror, quid*
» *fiet: Niſi, ut periculum fiat, uiſam quid uelit. &*
» *Terentius in Andria act. 4. ſc. 1. Niſi mihi deos*

fuiſſe

» fuisse iratos scio, Qui auscultauerim. Quo in lo-
» co Donatum foede errasse, mihi uidetur, mutilum
» locum esse existimans. haec enim dicit: Deest, Quia,
» ut sit, Nisi quia. & Plinius lib. XXXV. cap. XI.
» Nisi accitus a rege. sic enim legendum ex omnibus
antiquis libris; non, ut in peruulgatis, Sed. De
» Graecis autem Aristophanes: Εὖτοι λέγειν ἔμοι
» γε φαίνεσθον πάνυ πλὴν ἓν μόνον δέδοικα.

42. Prolatandis consultationibus] *Fuluij liber, Protelandis. quo modo item 17. a. idq. magis olet antiquitatem.*

43. Satyram legem] *dictionem, Legem, sustulimus, ueterum exemplarium auctoritate adducti.*

43. Ac potissimum eam dicam, quam in concione &c.] *Fuluij liber, Ea dicam, quae in concione. nec displicet. nam, si legatur, Eam dicam, quam in concione: non uideo, qui possit apte uerbum, Disseruit, quod subsequitur, accommodari. quis enim probet hoc loquendi genus, Orationem dissere re? liberum tamen cuique iudicium relinquo.*

43: Quamq. multi] *Fuluij liber, Quamq. inulti. malo, Multi. etsi nec, Inulti, reijcio.*

43: Obnoxii inimicis] *etsi uideo scriptum esse in quibusdam libris, Obnoxijs inimicis: tamen, Obnoxij, magis probo: pro, Subiecti, subditi, uosmet eorum potestati dedentes. quod Memmius reprehendit.*

44. Incedunt per ora uestra magnifice] *Fuluij liber, Magnifici.*

In impe-

44. In imperio nati] *quidam libri praepositionem omittunt. utrumque sententiá habet satis commodá.*

44: Virum flagitiosissimum existimo impune iniuriam accepisse] *suspectus locus. quòd si, Virum, deleas, quo modo in Gryphianis libris impressum est, haec erit sententia: Tametsi flagitiosissimam rem existimo, ut aliquis iniuriam acceperit impune, id est impunito eo, qui iniuriam ipsam intulerit: tamen etc. Alij, Viro, reponunt. quod improbo. impressam lectionem comprobat Fuluij liber.*

45: Casius praetor] *antea in uulgatis libris, Cassius populi R. quod mendosum duxi. itaque reposui, Praetor, pro Populi R. non differentibus antiquis notis, quarum ignoratio errorem peperit. nam praetor scribebatur sic P R. Populi R. sic P. R. Praeterea historiam sum secutus. nam Cassius praeturam gerebat. quod ante paucos uersus ostendit Sallustius. Cum haec scripsissem, eundem Fuluij librum inspexi, qui coniecturam meam confirmat. nam in eo diserte ita scriptum est, Cassius Pr.*

46: Paucis diebus] *in quibusdam libris, Paucis post diebus. sed perperam. non enim mutatione opus est: cum, Paucis diebus, idem sit, quod, Paucis post diebus. quod Ciceronis, aliorumq. exempla declarant.*

47: Subdole eius augere amentiam] *sic & antiquus Fuluij liber. Subdolus, reposui, quòd ita scriptum in plerisque antiquis libris comperissem.*

C. Ma-

48: C. Mamilius Limitanus] *aliȷ, Limentanus. quod mendoſum eſt. Sincerum autem, Limitanus, aut, Limetanus: cum i, & e uiciſſim ueteres uſurpauerint. Eſt autem hic C. Mamilius is, qui legem Mamiliam celebrem tulit de limitibus, cuius mentio eſt in libro de limitibus agrorum, & apud Ciceronem de legibus, & in Bruto. Nummum praeterea argenteum ipſi uidimus apud clariſſimum uirum Andream Lauretanum, patricium Venetum, in quo eſt,* C. MAMIL. LIMETAN.

49: ALIA omnia ſibi cum collega communia ratus] *Communia, Fuluiȷ liber non habet.*

50: Certior Romae factus] *Roma, legitur in Nonio, hunc locum recitante in, Innocentia.*

51. Obuiam procedebant] *Fuluiȷ liber, Obuiȷ proc.*

51: Item funditorum, & etc.] *Dehinc, pro, item, eſt apud Nonium haec recitantem in comment. de gen. arm.*

51. Et militiae inerat] *Erat, Fuluiȷ liber.*

52. Bello melioribus] *Belli, Fuluiȷ liber.*

52. Humi arido, atque arenoſo] *ſic legit Priſcianus lib.* XVIII. *nec omnino diſcrepant ueteres libri. quem locum ab aliȷs quoque iam animaduerſum, ac notatum uideo.*

59. Domi modicus] *reſpuo, quod a quibuſdam legitur, Domi pudicus. nam & ſententia recipit, Modicus, & uero ita recitat Nonius in uerbo, Modicus.*

59. Arpini alitus] *ſic legit Diomedes lib.* I. *&* *Priſcianus. nec eſt, quòd quiſquam de mutatione amplius dubitet.*

61. Interdum ſomno excitus, arreptis armis, tumultum facere] *Apud Diomedem lib.* I. *ita ſcriptum eſt: Interdum experrectus ſomno, arreptis armis, tumultum facere.*

65. Impares magnitudine, pari natura] *Seruius, haec ita recitat in Virg. Aen. lib.* I. *Impares magnitudine, pares natura. utrouis modo legas, parui refert.*

66: Pretium fore] *ſic repoſui ex pleriſque antiquis libris. quo modo locutus* 81: *Fuerit mihi pretium eguiſſe aliquando amicitiae tuae. Fuluij tamen liber, Operae pretium fore. ego dictionem, Operae, induxi, aliorum ueterum librorum auctoritate adductus.*

67: Militiae] *ſic antiquus Fuluij liber. in uulgatis, Militia. Sed antiquus loquendi modus, Domi, militiaeq́ue, adduxit me, addita praeſertim ueteris libri auctoritate, ut locum mutarem.*

68: Faciant idem moribus ſuis] *non defuere, qui & ſententiam, & loquendi genus ignorantes, hunc locum deprauare conati ſunt, arbitrati pro, Faciant, legendum, Faciunt: quaſi dixerit Salluſtius, Eodem modo maiores ſuos deſpiciunt, ſicuti me. quod aperte falſum eſt, & pulcherrima ſententia deteriore commutatur. Eſt autem horum verborum haec ſignificatio: ſi me iure deſpiciunt,*

faciant

faciant idem, quod maiores ſui fecere: ideſt, imitentur maiores ſuos in recte factis: non enim debent & me deſpicere, & maiores ſuos non imitari. Graeca loquendi ratio, parum explorata, ſententiae tenebras offudit. ſic locutus ante Salluſtium Lucretius, poſt Horatius.

Lucretius lib. 2.

» - animalia cum ſint,
» Atque animalibu' ſint mortalibu' una eademque.

pro, unum, & idem, quod animalia mortalia ſunt.

Et lib. 3.

» Sceptra potitu', eadem alijs ſopitu' quiete eſt.

pro, eadem, qua alij.

Et lib. 4.

» Nempe eadem facit, & ſcimus facere omnia turpi. pro, eadem, quae turpis. Horatius autem in libro de Arte poetica ad Piſones: (ſic enim malo appellare, quàm, ut quidam, epiſtolam, ex Quinctiliano lib. 8. c. 3. Diomede lib. 3. c. 1. Donato in Terent. Seruio in Virg. & Probo, Cariſio tamen lib. 2. aduerſante:)

» Inuitum qui ſeruat, idem facit occidenti. pro, idem, ac ſi occideret.

Item Sophocles in Aiace:

» ὑμεῖς θ᾽ ἑταίροι ταὐτὰ τῇδ᾽ ἐμοὶ τάδε
» τιμᾶτε -

Et in Tyranno.

» - ἦν γὰρ δ᾽ ῥεθὴ λέγων
» σοὶ ταῦτ᾽, ἔγωγ᾽ ἂν ἐκπεφδγοίην πάθος.

Euripides quoque apud Gellium lib. XIII. *cap.* XXIV.

» Δὶς ταυτὸν ἡμῖν εἶπεν ὁ σοφὸς αἴσχυλος,
» Ἥκω γὰρ εἰς γῆν φησὶ, καὶ κατέρχομαι.
» Ἥκω δὲ ταυτόν ἐστι τῷ κατέρχομαι.
» Νὴ τὸν δί' ὥσπερ εἴ τις εἴποι γείτονι,
» Χρῆσον σὺ μάκτραν, εἰ δὲ βούλῃ, κάρδοπον.

Et Xenophon in Cyri Paedia ſic:

» Τὸ αὐτὸ ἡμῖν ᾄδεται: *& infra in eadem ſaepe. Item Iſocrates* Ἀπολλονιάτης *in oratione* πρὸς Δη-
» μόνικον: Ταυτὰ πάσχει τοῖς ἅρμασι.

70. A. Manlium] *Manilium Plinius nominat lib.* XXXIII. *cap.* I.

71. Neque belli patrandi cognouit] *ſic Priſcianus legit. ſic & antiquus Fuluij liber. quo modo & Liuius lib.* V. *& Hirtius de bello Alexandrino locuti ſunt. quod ab alijs quoque eſt animaduerſum. His uerbis haec eſt ſubiecta ſententia: Neque ad bellum patrandum pertinere cognouit.*

73. More humanae cupidinis ignara uiſundi] *pro uiſundi ea, quae ignorantur. ſic Gellius lib.* IX. *cap.* XII. *& Nonius in uerbo Ignarus recitant.*
» *quo modo Tacitus locutus lib.* 2. *Per occulta, &*
» *uigilibus ignara. & lib.* 3. *Non ſibi quidem igna*
» *ra quae uulgabantur. & lib.* XII. *Nihil tam*
» *ignarum barbaris, quàm machinamenta, & aſtus*
» *oppugnationum. & idem Salluſtius* 54. *a. Regio*
» *hoſtibus ignara. Gnarus item, pro cognitus, apud*
» *eumdem Tacitum: Idque nulli magis gnarum,*

quàm

quàm Neroni. & : Campos madentes, & ipſis gnaros.

76. Pars equos adſcendere] *Fronto, Eſcendere, legit: in quo dubitarem mendum ineſſe, niſi ab eo litterarum ordinem ſeruatum uiderem. haec enim recitat. in uerbo, Eſcendo.*

76. Obtruncare multos] *ſublato uerbo, Alios, quod in uulgatis libris erat, in quibus legebatur, Alios obtruncare, multos contra etc. mutata etiã diſtinctione, locum, ut opinor, illuſtraui. quam correctionem eidem Fuluij libro deberi fatendum eſt.*

76: Dein cuſtos pleno gradu in collem ſubducit] *Apud Nonium, Cunctos, legitur, haec recitantem in uerbo, Subduco. De pleno autem militum gradu uidendus Vegetius lib. I. cap. IX. & epiſtola Trebonij 16. lib. XII.*

76: Tubicines ſimul omnes ſigna canere] *pro, Signa, erat in uulgatis libris, Tuba. eſt autem abſurdum, ſi dicas, Tubicines tuba canere. nam, ſi tubicines ſunt, quis dubitet, quin tuba canant. itaque repoſui, quod ſcriptum uidi in antiquiſſimo Fuluij libro. Tubicines autem ſigna canunt, cum tubarum clangorem ſpiritu excitant. paullo ante dixit, Ne ſigna quidem canere iubet. & in Catilina, 27. b. Signa canere iubet. utroque enim modo dici poteſt, Signa canunt, ut Signa ſit nominandi caſus; &, Tubicines ſigna canunt, ut ſit accuſandi caſus. Tubae uero ſigna uocantur, quia mili-*

tibus signum dant, quid eis agendum sit. nam, si referre, aut inferre pedem oportet, si consistere, aut locum, ordinem ue mutare, uarie signa canũt.

78: Iam a principio inopi] *Inopi, non legitur in quibusdam antiquis libris. & sane abesse potest incolumi sententia.*

79. Copia facta mittendi] *uerbum, Mittendi, sustulimus, tamquam glossema, opinionem nostram confirmante Fuluij libro.*

80: Ab inermis pedibus] *antea, Inermibus. ego, inermis, reposui, ex Nonio haec recitante in commentariolo de mutata declinatione.*

IN ORATIONEM LEPIDI.

85. SECVNDAE res mire sunt uitiis obtentui] *Demosthenes Olynth. 2.* Ἀλλ' οἶμαι νῦν μὲν ἐπισκοτεῖ τούτοις τὸ κατορθοῦν. αἱ γὰρ εὐπραξίαι δειναὶ συγκρύψαι, καὶ συσκιάσαι τὰ τοιαῦτα ὀνείδη. εἰ δέ τι πταίσειε τότε ἀκριβῶς αὐτοῦ ταῦτ' ἐξετασθήσεται.

IN ORAT. PHILIPPI.

88. TORPEDO animos oppresit] *Priscianus, hunc locum ex 1. hist. recitans, ita legit. Apud Nonium uero in uerbo, Torpedo, Obrepsit, scriptũ est.*

88. Cuius in Vrbem reditu decus, atque ordines omnes interierunt] *Fuluij liber: Cuius in Vrbem reditu decus ordinis huius interijt.*

90: L. Cincius] *quidam in ſuo libro imprimi uoluere, L. Concius. Pedianus 3: Sicinium nominat. quo modo & in antiquo Fuluij libro ſcriptum poſtea animaduerti.*

90: Quam uos iniuriae pertaeſum eſt] *haec ex 3. hiſt. recitat Fronto in uerbo, Taedet.*

91. Quo tribunos plebei modo patricium magiſtratum] *mendoſus locus. quòd ſi legas, Quom tribunis plebei mandando patricium magiſtratum; mendum tolletur mutatione parua, & ſententia patefiet.*

91. Neque ego uos ultum iniurias hortor] *& haec recitat Fronto, ex eodem hiſt. libro, in uerbo, Hortor: omiſſo uerbo, Ego.*

91: Munia ueſtra penſantur etc.] *totus hic locus ualde perturbatus. neque tamen ex antiquo libro, qui ualde a uulgatis omnibus diſſentit, elicere quidquam potui, quod ſententiam illuſtraret. fortaſſe in hoc felicior erit aliorum induſtria. ego, ut in antiquo libro ſcriptum uidi, ita teſtatum relinquam. eſt autem in eo ſic: In unia ueſtra penſantur: qua tamen quin is modis libertatem omnium aeſtimauere, qui profecto non amplius poſſunt alimentis carceris. neque utilis exiguitate mors prohibetur. ſeneſcunt uires, ſic ut neque abſolui cura familiari tam parua res. & ignaui quiſque tenuiſſimas perfruſtratur: quae tamen, quamuis ampla, quoniam*

niam seruitij pretium ostentaretur. etc.

92. Neque enim ignorantia res claudit] *haec recitat Donatus in Ter. Eun. act.* 1. *sc.* 2.

IN EPISTOLAM POMPEII.

92: VTRVM censeris me uicem aerarii praestare] *Diomedes lib.* 1. *cap.* IV. *ex* 3. *hist. recitat, Vtrum uicem me praestare creditis.*

IN EPISTOLAM MITHRIDATIS.

94: INTER me, atque Lucullum proeliis, inopia rursus ambos incessit] *haec ex* 4. *hist. Carisius lib.* I. *recitat, in quo, Prope, pro, Proelijs, mendose legitur in uulgatis libris.*

94: Meis militibus, procul ab domo, paruo labore, per nostra corpora bellum conficere] *Carisius sic lib.* 2. *Meis militibus, belli prudentibus, procul ab domo, per nostra corpora bellum conficere.*

IN PORCII DECLAMATIONEM.

113. QVI coitiones ullas clamdestinas] *sic emendaui: cum antea in peruulgatis libris, Conciones, legerentur.*

INDEX RERVM, ET VERBORVM MEMORABILIVM.

Allobro-

Aſia,

Cassius

Fortunae

G

H

I

Impera-

Iunius

L.

Massa-

N

Nouo

P

Q.

R

S

T

Z

SERIES CHARTARVM.

A B C D E F G H I K L M N O P Q R S T V X Y Z.

Omnes sunt quaterniones.

VENETIIS, M. D. LXIII.

Apud Paulum Manutium, Aldi F.

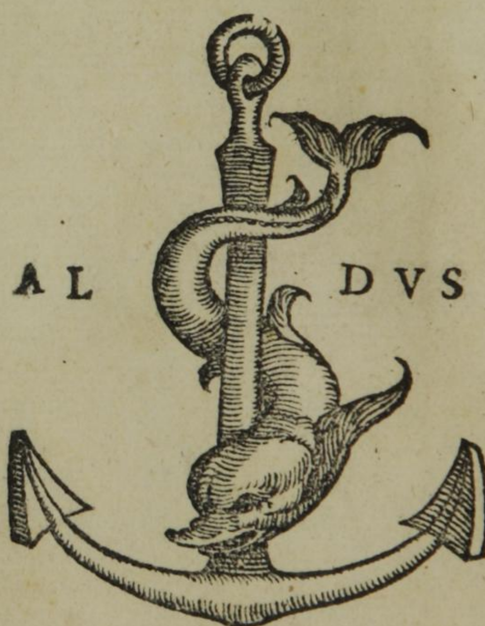

RVM.

MNO

LXIII.

Aldi F.

AL DVS

